

Tartalom

Tanulmányok

- **DEÁK András : Oroszország, az Egyesült Államok és a "perzsa bomba" Az orosz-iráni nukleáris együttműködés története**

[323.26 kB - PDF]

A tanulmányban az orosz-iráni nukleáris együttműködés közel egy évtizedét tekintem át, különös tekintettel a kérdésben játszott orosz politikai magatartásra. Moszkva a kilencvenes évek folyamán korántsem töretlenül, és legfőképp időszakonként különböző okokból kifolyólag vállalt jelentős szerepet a busehri atomerőmű építésében és az iráni nukleáris programban.

A motivációk a külpolitikai dinamikával párhuzamosan rendszeresen változtak. Ezt csak tovább fokozta az a tény, hogy a kérdéskör folyamatosan az orosz-amerikai napirend kiemelt pontjaként szerepelt, így arra a Nyugattal ápoltságú kapcsolatrendszer hullámvölgyei is közvetlenül hatottak. Mindazonáltal az iráni nukleáris program bizonyos, kérdéses részleteinek napvilágra kerülésével az orosz-iráni együttműködés is fordulóponthoz ért. A téma nemzetközi fórumokra kerülésével, egy iráni nukleáris fegyver kifejlesztésének közvetlen lehetőségével párhuzamosan a Kreml is válaszút elé került.

A szerzőről: A Teleki László Intézet Külpolitikai Kutatások Központjának főmunkatársa. Legfőbb kutatási területe a poszt-szovjet térség, Oroszország, kelet-európai energiapolitikák.

- **T. HORVÁTH Attila : Ruanda '94: egy krízis történelmi háttere**

[430.67 kB - PDF]

Az 1994-ben történt ruandai genocídiumnak több millióan váltak áldozatává. Miközben a nemzetközi világ tétlenül figyelt, a hutu nép a vele évszázadok óta együttélő tuszik szisztematikus kiirtását kísérte meg. Mi lehetett ennek a kegyetlenségnek az oka? Milyen történelmi sérelmek vezérelhették a hutuk vezetőit?

Az természetes erőegyensúlyban álló két népcsoport viszonyát megbontotta a 19. században kezdődő német, majd belga gyarmati uralom. A brüsszeli adminisztráció képviselőinek és a keresztény misszionáriusok sok megaláztatással járó tevékenységének köszönhetően - Ruanda függetlenségének elnyerésekor - a tuszik hatalma megkérdőjelezhetetlennek látszott. A történelem ívét követve és a két népcsoport együttélését vizsgálva jutunk el a hidegháború végéhez és a két közösség közötti erőszak felélééséhez.

A tanulmány a két etnikum viszonyának rendezési lehetőségeivel zárja sorait.

A szerzőről: T. Horváth Attila történész, az ELTE Afrikisztika Oktatási Program megbízott előadója. Kutatási területe Kelet-Afrika társadalomtörténete elsősorban a szuahéli nyelvterületen, valamint ugyanitt a nyelvhasználat változásainak vizsgálata.

- **GULYÁS Viktor : Új regionalizmus, az EU és az ASEAN: összehasonlító elemzés**

[249.30 kB - PDF]

A jelen tanulmány az Európai Unió (EU) és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) rövid, összehasonlító elemzése az új regionalizmus eklektikus elméleti keretein belül.

Az összehasonlító regionalizmust kutató irodalom elsősorban racionális tényezők felhasználásával magyarázza a regionalizmus folyamatát. A regionalizáció új hulláma azonban olyan analízist követel meg, amely túlmutat a gazdasági dimenziókra hangsúlyt fektető klasszikus integrációs elméleteken. A globalizáció tágabb összefüggésében figyelembe kell venni a regionalizáció szociális, kulturális és politikai aspektusait is. A jelen tanulmány ebben a tágabb politikai kontextusban vizsgálja a regionális interakciók sokféleségét.

A szerzőről: Gulyás Viktor jelenleg a Közé-Európai Egyetem (CEU), Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékén végzős hallgató. 2001 és 2003 között a Tokió és Sophia Egyetem (Japán) kutató ösztöndíjasaként a délkelet-ázsiai regionalizációs

folyamatokat, etnikai konfliktusokat, Japán külkapcsolatait és a nemzetközi kapcsolatok elméleteit tanulmányozta.

- **CSICSMANN László : Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón** [378.02 kB - PDF]

A tanulmány a hidegháború végétől alapvetően három síkon követi végig India és Pakisztán kapcsolatát. Ezek: Kasmír problematikája, az 1998-as nukleáris robbantásokhoz vezető események illetve a kísérletek következményei és a terrorizmus kérdése a két fél viszonyában.

A három téma nehezen választható szét, különösen a kasmíri konfliktus és a pakisztáni terrorcsoportok tevékenysége függ össze. Ebben az értelemben a szűk tartalmi keretek miatt tanulmány nem is foglalkozhat az al-Kaida és Pakisztán viszonyával.

A 2001 szeptemberi események ismét jelentősen átrajzolták közép- és dél-Ázsia erőviszonyait. Az afganisztáni tálib rezsim támogatása és az 1998-as nukleáris robbantások miatt szinte teljesen kiközösített Pakisztán, napjainkban ismét az Egyesült Államok legfőbb térségbeli szövetségese; míg szomszédja, az örök rivális, India még a helyét keresi a terrorizmus elleni globális harcban.

A szerzőről: Csicsmann László a BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén egyetemi tanársegéd, az Általános Vállalkozási Főiskolán főiskolai adjunktus. Fő kutatási területe az iszlám civilizáció. Az elmúlt években több tanulmányt publikált e témában, többek között a nők helyzetével, az USA közel-keleti szerepével, illetve az iszlám-Nyugat konfliktussal kapcsolatosan. Jelenleg "Az iszlám és a demokrácia" című PhD-értekezésén dolgozik.

- **KAJTÁR Gábor : A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára** [328.90 kB - PDF]

A tanulmány az Egyesült Államok jelenlegi külpolitikájára legnagyobb hatást gyakorló neokonzervatív csoportot, annak ideológiai bázisát és gondolatvilágát mutatja be. Elemzi Leo Straussnak a közösségre gyakorolt hatását, valamint áttekinti a neokonzervatív politika meghatározó személyiségeinek Irakkal kapcsolatos megnyilvánulásait.

A neokonzervatív gondolkodás kialakulását nyomon követve az 1960-as évektől eljutunk napjainkig, amikor George W. Bush kormányzatának meghatározó tagjai egyazon intézményi és gondolkodói közösség soraiból kerültek ki.

Leo Strauss filozófus munkásságának kapcsán elemzésre kerül a neokonzervatívok gondolatvilága, a tanulmány kitér arra, hogy miért bírálják a liberalizmust és miben különböztetik meg magukat a hagyományos konzervatív értékrendtől.

A neokonok külpolitikáját az iraki háborút megelőző évtizedes "lobbitevékenység" ismertetésén keresztül mutatja be a szerző és felvázolja a multilateralizmusról alkotott sajátos elképzelésüket, illetve a Pax Americana vízióját.

A szerzőről: Kajtár Gábor 2004-ben végez az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, PhD-tanulmányait nemzetközi jogból ez év őszén kezdi meg ugyanitt. Szakdolgozatát a "Világrendszerelméletek a hidegháború után" címmel írta. Az elmúlt időben világrendszer-elméletekkel és az Egyesült Államok külpolitikájának történetével, ideológiai hátterével foglalkozott. Harmadéves hallgató az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológia szakán.

Könyvismertetés

- **TÓTH Gergely : Ronald D. Asmus: A NATO kapunyitása - Az új korszak és a szervezet átalakítása** [7.26 kB - HTML]

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/2.

www.kul-vilag.hu

Oroszország, az Egyesült Államok és a „perzsa bomba”

Az orosz-iráni nukleáris együttműködés története

Deák András

A Teleki László Intézet Külpolitikai Kutatások Központjának főmunkatársa. Legfőbb kutatási területe a poszt-szovjet térség, Oroszország, kelet-európai energiapolitikák.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

Deák András:
Oroszország, az Egyesült Államok és a „perzsa bomba”
Az orosz-iráni nukleáris együttműködés története

A tanulmány az iráni nukleáris program és az abban játszott orosz szerepvállalás történetének rövid áttekintését adja. Részletesebben kitér a kooperáció mögött meghúzódó, a kilencvenes évek folyamán gyakran változó moszkvai motivációkra és a kérdéskörnek az orosz-amerikai kapcsolatokra való kihatásaira.

Bevezetés

Az orosz-iráni nukleáris együttműködés megítélése meglehetősen vegyes. A busehri atomerőmű felépítésében játszott orosz szerepről nemcsak a világpolitikai szereplők alkottak egymásnak élesen ellentmondó véleményt, de gyakran a szakértők és a kutatók is. Több alapvető kérdés is felmerül a kérdéskör kapcsán. Mennyiben függ össze Irán katonai és békés célú nukleáris programja? Jelent-e érdemi hozzájárulást a busehri nukleáris blokk az iráni atombomba előállításához? Mennyire közvetlen fenyegetés a „perzsa bomba”? Mennyiben érzékelik Moszkvában az együttműködéssel járó veszélyeket? Mi motiválja a Kremlt, mennyire tudatos a magatartása? Mivel vehető rá Oroszország a kooperáció beszüntetésére, milyen teheráni garanciák mellett lenne az minden további következmény nélkül folytatható?

A fenti kérdések egyikére sincs egyhangú válasz. Vannak olyan vélemények, amelyek szerint a busehri blokk az iráni atombomba gyártásának integráns része és Moszkva ennek tudatában, rosszhiszeműen, vagy a nemzetközi közösség zsarolásának céljából segédkezik abban. A másik, ezzel élesen polemizáló álláspont, miszerint az orosz-iráni együttműködésből semmilyen érdemi, katonai előnyhöz nem jut Teherán, amelynek ilyen jellegű atomprogramja amúgy sem lehet túlságosan előrehaladott. Ebben a cikkben röviden bemutatom az együttműködés történetét és a három, a kérdésben leginkább aktív hatalom, Irán, az Egyesült Államok és legfőképp az ügyben meghatározó Oroszország álláspontját.

Anélkül, hogy a fent idézett, amúgy sem összebékíthető vélemények legkisebb közös többszörösét próbálnám megtalálni, részletesebben kitérek a lehetséges moszkvai motivációkra, amelyek egyes időszakonként és az érintett intézményenként rendszeresen

változtak. Nem véletlen, hogy szinte mindegyik, az orosz magatartást magyarázó iskola megtalálja a maga érveit és az azokat alátámasztó időszakokat, bizonyítékokat.

Az előzmények

Az első iráni atomerőmű-programot még a hetvenes évek elején, a Pahlavi-korszak idejében fogadták el. 2000-ig több mint 20 reaktort kívántak mintegy 30 milliárd dolláros befektetéssel felépíteni. A program mellett szóló döntő érv az energia-termelés diverzifikációja és az olajexport fenntartásának kívánalma volt. Az akkori Irán költségvetési bevételeinek 90%-át adta az olajkivitel, amely szint tarthatatlan lett volna a vezetés által vizionált növekedési ütem mellett. Az 1973-as olajárrobbanás tovább növelte a nukleáris energia versenyképességét.¹

Irán számára a szükséges technológia és a fűtőelemek beszerzésére három partner kínálkozott. Németországgal, Franciaországgal és az Egyesült Államokkal meg is kezdődött a kooperáció, amelynek keretében iráni szakértőket képeztek nyugati egyetemeken, tárgyalásokat folytattak a fűtőelemek beszerzéséről, illetve a német és a francia féllel megállapodtak két-két atomerőművi blokk teljes felépítéséről. A németek által épített busehri erőmű 1980-81-ben került volna átadásra, míg a franciák Ahvazban 1983-84-re lettek volna készen.

Ugyanakkor a teheráni ambíciók nem korlátozódtak pusztán a fűtőanyagkör egyes pontjaira. Ez azt jelentette, hogy hosszabb távon maguk akarták előállítani az erőművekhez szükséges uránt. Ennek érdekében iráni területen geológiai kutatásokat kezdtek, urándúsító üzemek megvételéről folytattak tárgyalásokat. 1974-ben Teherán egymilliárd dollárért 10%-os részesedést szerzett egy épülő franciaországi urándúsítóban, amelynek révén teljes hozzáférést nyert volna mind a technológiához, mind a termékhez. Mindez már ekkor felvetette egy esetleges iráni atombombához szükséges technológia beszerzésének a veszélyét. Nem véletlen, hogy 1976 októberében a Szovjetunió Franciaországnak küldött jegyzékében nehezményezte az túlzott párizsi engedékenységet.

Az 1979-es iráni forradalom egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. Nem mintha a Khomeini rezsimtől távol álltak volna a nukleáris ambíciók, az iszlám rezsim az önerőre támaszkodást hirdette, így akár a békés célú, akár – az amerikai és a szomszédos államok részéről való fenyegetés árnyékában – a katonai szempontú kutatásokat előszeretettel támogatta volna. Mindazonáltal az új helyzetben az összes nyugati kormány beszüntette a

Teheránnal való együttműködést, így az addig kiépített nukleáris ipar meglehetősen kezdetleges maradt. Nem készült el egyik busehri blokk sem – az első 70-90%-os készültségi állapotban üzemképtelen volt. Az irak-iráni háborúban Bagdad le is bombázta azokat, noha önerőből történő befejezésükre Teherán amúgy is képtelen lett volna. Ugyancsak pár hónapon múlt, de Irán nem kapta meg az addigra felépült franciaországi dúsítóból igényelt technológiákat és uránt sem.

Az új helyzetben Irán legfeljebb a nukleáris anyagok illegális piacáról, illetve a valamilyen kezdetleges technológiákkal rendelkező és azokat eladni hajlandó országoktól remélhetett támogatást. A nyolcvanas évek folyamán azonban egyik forrásból sem lehetett érdemi módon pótolni a hiányzó alapokat, míg magát Teheránt lekötötte az Irakkal vívott évtizedes háború. Adott keretek közt legfeljebb a helyzet konzerválására, az iparágnak, ha nem is a fejlesztésére, de fenntartására lehetett törekedni. Így sikerült befejezni pár kisebb, a forradalom után félbe maradt kísérleti reaktor építését, bizonyos mértékű kooperációt kialakítani Kínával, illetve az (az Irán) uránbányát némileg kiépíteni.

A helyzet csak a nyolcvanas évek végén változott meg, amikor újraindult az iráni nukleáris program. A gazdaság-fejlesztési terv keretében öt erőmű építését irányozták elő. Bár több nyugati állammal folytattak tárgyalásokat – többek között Németországgal, Svédországgal, Argentínával és Franciaországgal – az amerikai ellenállás rendre zátonyra futtatta ezeket a kísérleteket. Lényegében két másik, erőművi technológiákkal már rendelkező potenciális partner maradt: Kína és a Szovjetunió. Kínával 1992 szeptemberében aláírtak egy nagy ívű terveket tartalmazó jegyzőkönyvet a nukleáris együttműködésről, amely alapján Peking több technológiát is átadott volna Iránnak és két könnyűvízes reaktor építését is előirányozták, az elképzelések szerint Busehrben. Ez a kooperációs egyezség – ha teljesül – többé-kevésbé befejezte volna azt, ami a hetvenes években a nyugatiak közreműködésével elkezdődött, és a forradalom miatt félbe maradt. Azonban washingtoni nyomásra Peking előbb elhalasztotta az egyezség végrehajtását, majd 1997-ben gyakorlatilag felmondta a jegyzőkönyvet.

Az orosz-iráni együttműködés kezdete és az első amerikai reakciók

A szovjet-iráni kapcsolat meglehetősen feszült volt a nyolcvanas évek legvégéig. A sa h rendszerével annak Amerika-barátsága miatt, míg a Khomeini-rezsimmel a Szovjetunió muzulmán népeire gyakorolt esetleges hatás miatt maradt hűvös a viszony. Fokozta az

ellentéteket az afganisztáni megszállás, illetve a Bagdadnak nyújtott szovjet katonai támogatás. A „problémás” kérdések elrendeződése és a gorbacsovi diplomáciai kurzus tette lehet övé, hogy 1989-re rendezzék a szovjet-iráni viszonyt. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok napirendjén már az első perctől kezdődően szerepelt valamilyen szintű nukleáris kooperáció kérdése.

Ez a szándék 1992 augusztusában konkretizálódott, amikor a felek egyezményt írtak alá kettő-négy reaktorblokk építéséről és azok fűtőanyaggal való ellátásáról, egy ugyancsak ekkor kötött keretegyezményben rögzítették az iráni diákok oroszországi szakirányú képzését és egyéb, az atomenergia békés felhasználással kapcsolatos kérdéseket. A szerződésnek mindazonáltal még két évig nem volt semmilyen érdemi következménye: Teherán ragaszkodott az észak-iráni, a Kaszpi-tenger övezetében fekvő építési területhez, ezt a lehetőséget azonban a szeizmológiai mérések alapján Moszkva már korábban kizárta. A kérdésben meglévő nézeteltérések miatt Teherán csak több mint egy év késéssel ratifikálta az egyezményt.

A halogatásnak azonban voltak más okai is. Orosz politikai körökben ekkor még aligha fogadták egyöntetű lelkesedéssel az Iránnal való, ilyen érzékeny technológiákra is kiterjedő együttműködést, az erőmű-építési tervek támogatóival szemben sokan óvatosabb magatartást tartottak volna kívánatosnak, vagy kifejezetten elleneztek azt. A támogatók között volt természetesen a nukleáris ipar, élén az Atomipari Minisztériummal. Az orosz ágazat részben az 1986-os csernobili katasztrófa miatt, részben a kilencvenes évek elejének gazdasági recessziójából kifolyólag megrendelések nélkül maradt, ezért akárcsak az összes hasonló iparág, a nukleáris ágazat is külföldi piacokat kezdett keresni. Ebből a szempontból kétségtelenül kapóra jöttek az iráni igények, és úgy a Minisztérium, mint az iparági lobbizásza is töretlenül támogatja ezeket a terveket.²

Másfelől az ilyen gazdasági-pénzügyi érvelés mögé ekkor még nem sorakoztak fel a nemzetbiztonsági érvek. Az orosz hírszerzés tartva magát a korábbi szovjet állásponhoz, nem zárta ki az iráni katonai nukleáris program létezését. A hírszerzés 1993 januári nyílt jelentése meglehetősen kétértelműen fogalmazott a kérdésben: egyfelől konstataálta a lemaradást, még optimális esetben is kizárta egy perzsa nukleáris fegyver kifejlesztésének esélyét az elkövetkezendő évtizedben, másfelől rögzítette az erre irányuló iráni törekvéseket, a kettős technológiák növekvő importját és a szükséges politikai akaratot.³

A döntő tényező az ekkor meghatározó külpolitikai irányzat volt: márpedig a korai kozirjevi irányvonal kizárólag az Egyesült Államokra koncentrált. A hivatalos külpolitikai kurzus Amerikától várta, hogy beemeli Oroszországot az új nemzetközi rendszerbe, segíti a megkapaszkodást, és ezen túlmenően konkrét gazdasági-pénzügyi támogatást is nyújt majd

Moszkvának. Az Iránnal való nukleáris együttműködés nemhogy keresztelte volna ezeket a terveket, de a kozirjevi diplomácia értékrendje szerint megingatta volna az Oroszországba vetett bizalmat, ezáltal is rontva a beilleszkedés esélyeit. Az orosz külpolitika fő kérdése 1992-93-ban éppen ezért az volt, hogy milyen kooperációs fórumokat tud teremteni Washingtonnal, és kifejezetten kerülte az amerikai bírálatokat esetlegesen kiváltó témákat.

A lehetséges partnerségi szálak egyike éppen az új nemzetközi helyzetnek megfelelő anti-proliferációs rendszerek kialakítása lett volna. Moszkva aktívan részt vállalt a leszerelésben, 1991 nyarán és 1993 elején aláírta a START-1 és START-2 egyezményeket. Azonban ezen a – orosz szempontból amúgy is kényszerű – lépésen túlmenően is kifejezetten agitált valamilyen proliferációs rezsim kidolgozása mellett. Jelcin 1992. januári-februári nyugati körútjának épp a korábbi katonai potenciál leszerelése és a kérdésben való teljes együttműködés volt a legfőbb üzenete. Az orosz elnök többek között bejelentette a békés célú orosz nukleáris export a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség fokozottabb ellenőrzése alá helyezését, a rakéatechnológiára vonatkozó anti-proliferációs rezsimhez való feltételek nélküli csatlakozást, illetve kemény és kíméletlen exportkontrollt ígért nemcsak Oroszországon belül, de közvetve a Független Államok Közösségének többi tagállamában is.⁴ Ezt az elszántságot csak részben indokolta az akkori oroszországi közhangulat és az orosz külpolitika megváltozott lelkületére vonatkozó moszkvai bizonyítási kényszer.

Az első évek ezért egyfajta patthelyzetben teltek el. Az orosz iparági lobbiharciasan agitált az együttműködés mellett, miközben a nemzetbiztonsági döntéshozatal legalábbis óvatos, ha nem megosztott volt a kérdésben. Az Egyesült Államok nyíltan nehezményezte az 1992-es szerződéseket, a Bush- és a Clinton-adminisztráció egyformán az ügylet visszavonása mellett tört lándzsát. Ugyanakkor az 1993. áprilisi vancouveri csúcson a kérdést még csak szakminiszteri szinten tárgyalták, ami egyet jelentett a problémakör jelgelésével.⁵ A Kreml ebben a helyzetben nem forszírozta az Iránnal való együttműködést.

A busehri szerződés

Ilyen körülmények között az orosz-iráni nukleáris kooperáció csak a moszkvai politikai irányvonal változása után kaphatott újabb lendületet. 1993 végétől gyorsuló ütemben romlott az orosz-nyugati viszony. Bár ennek az orientációváltásnak sokkal inkább a jugoszláviai konfliktus és a NATO-bővítés szolgált alapjául, a moszkvai külpolitika más területeken is hajlamosabb volt felvállalni az Egyesült Államokkal a konfliktusokat. Moszkva

kifejezetten a saját erőforrásaira támaszkodva, önerőből igyekezett valamilyen formában megkapaszkodni a világpolitikában. Egy ilyen nagyhatalmi kísérletbe pedig inkább illett az iráni atomerőmű-építés támogatása, mint az előzőbe.

Ebben az időszakban az orosz diplomácia is igyekezett valamilyen sajátos profilt kialakítani, alternatív szövetségeseket keresni. Erre már csak azért is szükség volt, mert a lejtőre került nyugati kapcsolatrendszer kifejezetten izolálódással fenyegette Oroszországot. Valahol kompenzálnia kellett, és értelemszerűen ekkor kerültek előtérbe olyan, a Nyugattól független vagy velük szemben ellenséges hatalmi pólusok, mint Kína, India, Irán vagy Irak. Ilyen szövetségek gazdasági, érdemi megalapozásához Moszkvának viszonylag kevés eszköz állt rendelkezésére. Az orosz külkereskedelem 70%-a a nyugati országokkal realizálódott, onnan érkezett egyedül jelentős pénzügyi támogatás és onnan remélhetett egyedül jelentősebb technológia- és tőkeimportot.

Ha tehát Moszkva valóban fontosnak akart mutatkozni, fel akarta hívni magára a figyelmet, akkor áruba kellett bocsátania a szovjet korszakból visszamaradt, és a új partnereknél hiányzó katonai és ipari technológiáit. A korabeli politikai közeg épphogy bátorította a Kínába és Indiába irányuló hadiipari exportot, a nemzetbiztonsági szempontok a háttérbe szorultak. Nem véletlen, hogy napirendre került az Iránnal folytatandó szélesebb körű nukleáris együttműködés is.

1995. január elején írták alá miniszteri szinten az orosz-iráni együttműködés két újabb meghatározó dokumentumát, amelynek tartalmában a felek még 1994. szeptember végén többé-kevésbé megállapodtak. Az a tény, hogy három hónap alatt sikerült a szerződéseket „áthajtani” az egész orosz döntéshozatalon, igencsak erős politikai támogatást sejtet.⁶ Az egyezmények szövegét máig nem hozták nyilvánosságra, kisebb bizonytalanságot keltve azok értelmezésekor. Az mindenesetre tudható, hogy ekkor állapodnak meg a felek a busehri blokk oroszok által történő felépítéséről. Irán végül rákényszerült a már előkészített és az iraki bombázások óta parlagon hagyott helyszín Moszkvának való felajánlására, mivel minden más partner elzárkózott a vele való együttműködéstől. A könnyűvízes blokk üzembe helyezése mintegy 800-1000 millió dolláros megrendelést jelentett. Ennél is fontosabb azonban, hogy három másik, nagyteljesítményű blokk kiépítését helyezték kilátásba. Nyugati becslések szerint ezek a megrendelések összesen akár nyolc milliárd dolláros bevételt is jelenthettek/jelenthetnek a nélkülöző orosz nukleáris ipar számára.

Ennél is nagyobb nyugati felzúdulást keltett azonban az atomiparért felelős vezetők tárgyalásai során aláírt jegyzőkönyv. Ebben egy kísérleti reaktor építését, kisebb mennyiségű

urán szállítását, iráni szakemberek képzését, egy uránbánya felszerelését, majd ezt követően egy urándúsító egység üzembe helyezését irányozták elő. Főleg ez utóbbi két pont nem illett bele a békés célú nukleáris együttműködés profiljába, és ellentmondott az Oroszország által vállalt anti-proliferációs kötelezettségeknek is. Az egyezségek végrehajtása esetén Teherán nagy lépést tett volna előre a teljes fűtőanyagkör kiépítése, a nukleáris önellátás megteremtése felé, kritikus technológiákat szerezhetett volna be.

A miniszteri szinten kötött megállapodás nemcsak az amerikai, de valószínűleg az orosz adminisztrációnak is sok volt. Erre utal, hogy a gázcentrifugák exportjáról és az urándúsítóról folyó tárgyalásokat Jelcin, Clinton moszkvai útja elött, leállította, a jegyzőkönyv ezen pontjait annulálta. Erre formailag nem is lett volna szükség, hiszen Viktor Mihajlov atomipari miniszter előzetes kormány-engedély hiányában tett ilyen ígéretet. Ha azonban Moszkvában úgy gondolták, hogy ez által megmenthetők az egyezmény többi pontja, akkor alaposan tévedtek.

Washington az egész együttműködés leállítását kérte számon Moszkván, nemcsak a kooperáció szintje aggasztotta őket, de az iráni is. Egyrészt helyesen érzékelték, hogy az orosz politikai elit jelentős része támogatja az ügyletet, ezért minden kompromisszum átmenetinek bizonyulhat. Ebbe az irányba mutatott az atomipari miniszter, Viktor Mihajlov nagyfokú önállósága. Ha egy szakminiszter ilyen megállapodásokat lobbizhat ki, tetézve ezt az akkori orosz export-ellenőrzés igencsak kezdetleges állapotaival, jogosan merülhetett fel kétely bármilyen kétoldalú, orosz-amerikai egyezség betarthatóságát illetően.

A januári megállapodások legfontosabb következménye kétségtelenül az volt, hogy az amerikai belpolitika napirendjére tűzte az orosz-iráni együttműködés kérdését. Az ellenzéki republikánusok szankciókat és kemény fellépést követeltek, ami jelentősen szűkítette az egyébként erősen orosz-centrikus Clinton-adminisztráció mozgásterét.

Washington több érvet is felhozott az ügylet ellen:

- Iránnak titkos, katonai nukleáris programja van. Ebben a kérdésben, mint már fentebb utaltam rá, nem volt egyértelmű az orosz nemzetbiztonsági vélemény. Mindazonáltal a megváltozott politikai helyzetben az orosz álláspont fokozatosan elmozdult, egyre inkább az ilyen jellegű bizonyítékok hiányára helyezték a hangsúlyt.⁷
- Az orosz építésű busehri blokk uránját Irán katonai célokra kívánja felhasználni. Némileg alátámasztotta ezt az érvelést az a tény, hogy az 1995. januári szerződésekből nem derült ki egyértelműen a kiegészítő fűtőelemek további sorsa. Valószínűleg ezt a

kérdést a felek nyitva hagyták, többek között azért is, mert az akkori törvényi szabályozás tiltotta nukleáris hulladék – ebbe a körbe értendőek a kiégett fűtőelemek is – oroszországi importját. Ugyanakkor az elhasznált fűtőelemek plutónium tartalma messze elmaradt a katonai alkalmazáshoz szükséges szinttől és a dúsításhoz szükséges infrastruktúrával és technológiával Irán nem rendelkezett.

- A bányafejlesztés és a gázcentrifugák Teherán által nem ismert technológiák kivételét feltételezte. Valószínűleg Irán elsajátítja ezek gyártását, és ez felgyorsítja nukleáris önellátásának kiépítését, segíti a katonai programját. Ebben a kérdésben Moszkva hamar meghátrált.
- Washington a pénzügyi támogatások csökkentését, a WTO-csatlakozás lassítását, a G7-ek Oroszországgal való kibővítésének leállítását helyezte kilátásba. Ugyancsak felmerült, hogy a korábbi ígéretekkel ellentétben nem engedik be Oroszországot a gazdasági rendeltetésű műholdak fellövésének piacára, illetve kizárják a Nemzetközi Űrbázis építéséből. Ezen fenyegetések hatását azonban több tényező is csökkentette. Egyrészt ezek a kérdések már 1992 óta napirenden voltak és korábban, még a konstruktív orosz álláspont mellett sem kerültek lezárásra. Másrészt az akkori orosz külpolitikai kurzus egyéb konfliktusos kérdései, a meglévő orosz-amerikai feszültség miatt amúgy sem voltak túl időszerűek. Harmadrészt a fenyegetések bevétele az egész clintoni politika párfordulását jelentették volna, amire Washingtonban hiányzott a politikai akarat. Nem véletlenül eme ígéretek jelentős része nem is nyilvános formában hangzott el.
- Oroszország közelebb van Iránhoz, mint az Egyesült Államok. Tekintettel Teherán rakéta-fejlesztéseire egy potenciális nukleáris fenyegetés jóval közvetlenebb kihívás Moszkva, mintsem Washington számára.
- Irán amúgy is képtelen lenne ekkora összeget előteremteni, az orosz szállítások végül ellentételezések nélkül maradnak majd.⁸

Moszkva érvelésrendszerében mindmáig meghatározó, hogy a fent említett szerződések egyetlen pontja sem sérti a fennálló nemzetközi rendelkezéseket. Egészen 2003-ig külön hangsúlyt helyeztek arra, hogy Irán betartja a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel szemben felvállalt kötelezettségeit és az ellenőrzések során semmilyen jogsértő magatartásnak, katonai programnak nem találták nyomát. Így az Egyesült Államoknak sem jogi alapja, sem indoka nincs az orosz-iráni nukleáris együttműködéssel szemben kifogással élni.

Mindezek ellenére a kérdésben valamilyen szintű megállapodásra kellett jutni. Az 1995. májusi moszkvai orosz-amerikai elnöki csúcson a Gore-Csernomirgin Bizottság⁹ elé utalták a kérdést. Az itt kötött, 1995. júniusi megállapodás mindmáig a témakör egyik legtöbbet vitatott pontja. A találkozó kapcsán készült, nyilvánosságra nem hozott emlékeztető, illetve a Csernomirgin és Gore között folytatott bizalmas levélváltás szerint Moszkva ígéretet tett mindennemű további katonai együttműködés leállítására, kivéve a már aláírt szerződéseket, amelyeket 1999-el bezárólag teljesítenek.¹⁰ Az orosz fél ugyancsak beleegyezett a nukleáris kooperáció leállításába, a busehri reaktor kivételével, amelyet teljesen üzemkészen, a személyzet kiképzését is beleértve Moszkva még leszállíthat. Ez volt a „csak Busehr” elv. Mindezért cserébe az amerikai fél megígérte, hogy nem vezet be szankciókat, és nem hoz semmilyen, Oroszországot hátrányosan érintő büntető intézkedést.

Az ilyen jellegű megállapodás jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Egyrészt nem a legfelső szinten történt, bizonytalan nemzetközi jogi következményekkel. Mint már korábban láttuk Moszkva hasonló orosz-iráni egyezményeket minden további nélkül semmisnek nyilvánított. Másrészt az egyezmények titkos jellege, az a tény, hogy 1999-ig az ügyben érintett szereplők jelentős része nem tudott a létezéséről, nagyban csökkentette a megállapodás hatását. Az amerikai fél a borítékolható republikánus kritika és a kétes törvényhozási jóváhagyás¹¹, míg az orosz fél a bel- és külpolitikai következmények miatt nem vállalta nyilvánosan a kompromisszumot, ami nagy valószínűséggel egyet jelentett későbbi felrúgásával. Nem véletlen, hogy a későbbiekben egyik fél sem tartotta magát szigorúan megállapodás összes pontjához.¹²

Az iráni rakéta-program és az amerikai szankciók

1996 végén újabb konfliktus körvonalai rajzolódtak ki, ezúttal orosz cégeknek az iráni rakéta-programhoz való hozzájárulása körül. Ez a kooperáció nem öltött látványos jelleget, nem kísérte kormányzati szintű egyezmény. Mindazonáltal amerikai vélemények szerint orosz hivatalos szervek tudtával vagy tudta nélkül egyes vállalatok exportáltak az iráni rakéta-programhoz szükséges alkatrészeket, nyersanyagokat és ismereteket. Az iráni rakéta-program – bár közvetett úton –, de főleg szovjet technológián alapult, és a feltételezett orosz hozzájárulás révén elvileg képessé tette volna Teheránt izraeli célpontok elérésére.¹³

Hasonló, a rakéta-technológia exportja körüli orosz-amerikai polémia 1993 folyamán egyszer már kibontakozott. Az orosz-indiai relációban, még a Szovjetunió idejében aláírt, de

Oroszország által felvállalt kormányegyezményt Washington veszélyesnek ítélte, és szankciókat vezetett be az alkatrészeket gyártó orosz vállalat ellen. Ezt a kérdést sikerült 1993 nyarán egy nagyobb csomag keretében rendezni. Oroszország felülvizsgálta az Indiával megkötött szerződést, belépett a multilaterális Rakéatechnológiai Ellenőrzési Rendszerbe. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok engedményeket tett a kozmikus együttműködés terén és piacán. A washingtoni siker legfőbb oka az Amerikával való moszkvai megegyezési szándék és az orosz lobbik egymás ellen való ügyes kijátszása volt.

1997-re azonban a helyzet radikálisan megváltozott. Az orosz politikai elit egyre inkább támogatta a fejlett technológiák kivitelét, és egyre többeket aggasztott a nyersanyagsektorok fokozódó gazdasági dominanciája, a fejlettebb iparágak leépülése. Az orosz gép- és technológiai exportpiacok megszerzése, védelme népszerű politikai tevékenységgé vált, az érdekelt ágazatok könnyen lettek pártfogókra. Kísérletek történtek a fegyverexport felfuttatására, atomipari együttműködések kezdődtek Kínával és Indiával. Ez a máig tartó közhangulat nem kedvezett a washingtoni törekvéseknek. A korábban szövetséges lobbik körében ugyancsak megromlott az Egyesült Államok hitele. 1997-re vajmi kevés realizálódott az 1993-as ígéretekből, ezért a kilencvenes évek elején a még Washingtonnal kokettáló űrtechnológiai ipar is egyre inkább elfordult korábbi nyugati partnereitől és maga is a fejletlenebb országok, többek között Irán felé fordult.¹⁴

Végezetül a külpolitikát a lehetőségekhez mérten keményen kézben tartó Primakov korántsem mutatott engedékenységet ilyen kérdésekben. A külpolitikai konszolidáció feltételezett bizonyos, a Nyugattal szemben felvállalt problémás, konfliktusos pontokat. A haszonelvű orosz iparági megfontolásokhoz jól illeszkedtek a diplomácia demonstratív igényei. Ezekben a témákban volt a legkönnyebben felmutatható valamilyen szintű orosz nagyhatalmiság és önállóság. A következmények nem ígértek túl súlyosaknak, bár a nyereség sem volt számottevő.

A mindkét oldalon fogyatkozó türelem biztos jele volt, hogy a felek még tényeket illetően sem bírtak megállapodni. Az amerikaiak konkrét vádjait Moszkva gyakran tagadta, míg az orosz kontroll sikereit, a letiltott exportszerződéseket és kiutasított iráni diplomatákat Washington keveselte. Jellemző, hogy a kérdéskörben meglévő ellentétek annak ellenére feszültek tovább, hogy az orosz-amerikai kapcsolatokban éppen ekkor sikerült a NATO-bővítés lezárása kapcsán általános áttörést elérni. Az amerikai fél kifejezetten rosszhiszemű magatartással vádolta Moszkvát, és legalább az export-ellenőrzés szigorítását kérte rajta

számon. Azonban az 1997-es helsinki csúcstalálkozón felvetett témában 1998 elejére sem sikerült áttörést elérni.

A macska-egér játéknak az amerikai törvényhozás vetett véget. 1998. májusában a kongresszus mindkét háza majdnem egyhangúlag, jóváhagyta az Iránnal a rakéatechnológiai területén együttműködő cégek ellen bevezetendő szankciókat. Ez alatt javarészt orosz vállalatokat értettek. Az Oroszországgal meglévő kapcsolatok erősítésére törekvő Clinton-adminisztráció megvétózta a döntést, de Moszkva engedményei nélkül aligha lett volna képes hosszabb távon is feltartóztatni a honatyák kezdeményezését. Látna a Fehér Ház szorult helyzetét és az elkerülhetetlennek tűnő szankciókat, a Kreml is keresni kezdte a kiutat. Moszkva beegyezett az export-engedélyezési rendszer szigorításába, és vizsgálatot helyezett kilátásba az Iránnal állítólag együttműködő cégeknél. Washington a korábbi húszas listáról kiválogatott hét orosz céggel szemben „szigorításokat” vezetett be. Ez a köztes döntés főleg a Clinton-adminisztrációnak volt előnyös, és ideiglenesen levette a belpolitikai napirendről a szankciók kérdését.

Az egyes orosz cégek ellen bevezetett amerikai „szigorítások” hatékonysága igen alacsony. Az orosz és amerikai hadiipar közt történelmi okok miatt nincs összefonódás, sem technikailag, sem pénzügyileg nem egymásra utaltak. Az amerikai fél legfeljebb az együttműködés ígéretével gyakorolhatott hatást a vállalatokra, ami azonban aligha volt párhuzamba állítható a már létező, fizető megrendelésekkel.

Az egyetlen érdemi szál, amelynek elvagdósása esetleg befolyásolta volna a vállalatokat, az amerikai pénzügyi támogatások kérdése volt. Pár cég valóban részesült nyugati támogatásban vagy azért, mert az Egyesült Államok számára érdekes technológiákkal, humántőkével bírt, vagy pár ritka és különleges esetben azért, mert így akarták rábírní a menedzsmentet a gyanús megrendelések visszautasítására. Azonban ezek egyike sem válhatta ki a konkrét kooperációs mechanizmusokat, sőt, az amúgy is jelentéktelen amerikai pénzek elapadása csak még inkább ráutalta a létükért küzdő orosz vállalatokat a kétes külső piacokra. Az ilyen „szelektív szankcióknak” semmilyen érdemi hatásuk nem volt. A clintoni intézkedés inkább a belpolitikai viszonyok miatt hozott, kényszerű lépés volt. Moszkva irányában legfeljebb jelzésértékűnek, a politikai klíma romlását kinyilvánító döntésnek számított, semmint a problémát valóban megoldó lépésnek.¹⁵

Az „iráni kooperáció” a Bush-Putyin viszonyban

A kétoldalú vita és a nukleáris kooperáció kérdése újra felizzott 2000-ben. A putyini konszolidációs kurzus bizonyos washingtoni reményeket ébresztett a kérdésben való elmozdulást illetően. Nem volt kizárt, hogy a korábbi laza, korrupt, elnéző ellenőrzési rendszereket végre megregulázzák, a korábban a háttérbe szorított nemzetbiztonsági szempontokat a döntéshozatal során felértékelik, és mindez az orosz-iráni együttműködés korlátozásához vezet. Ezek a remények egyes esetekben valóra is váltak, a csak kisebb bevételt jelentő rakéatechnológiai együttműködés le is állt. Kétséges volt ugyanakkor, hogy az amerikai nyomás éppenséggel segíti vagy gátolja ezen önkorlátozás végigvitelét. Moszkva valószínűleg az amerikai törekvéseknek megfelelően, de azoktól függetlenül cselekedett. Még véletlenül sem akarta azt a látszatot kelteni, hogy külső nyomás hatására hozott döntéseket, mutatott engedékenységet.

Márpedig a Clinton-kormányzatnak épphogy demonstratív kiállásra lett volna szüksége. Irán nukleáris programja és a clintoni Oroszország-politika kudarcra az amerikai elnökválasztások kampánytémájává vált. A Fehér Háznak sikerekre volt szüksége. Azonban Putyin még ha meg is akart volna egyezni, semmiképp sem lett volna hajlandó ezt a gesztust a leköszönő adminisztrációnak megtenni. Moszkva kivárt még akkor is, amikor a republikánus retorika nem sok jót ígért Oroszország számára. Clinton 2000 nyarán még tett egy kísérletet az ABM-szerződés kérdésében valamilyen orosz engedmény kialakulására, de Putyin hajthatatlannak bizonyult.

Sőt, az orosz politika nagyon hamar egyértelművé tette, hogy nem hajlandó korlátozni Iránnal való együttműködését. A Putyin-adminisztráció szemében szálka volt az orosz szuverenitást radikálisan korlátozó, 2000-től kezdődően minden technikai kooperációt betiltó kétoldalú egyezmény. 2000 nyár elejére Moszkva felmondta az 1995-ös Gore-Csernomirgyin egyezséget. 2000 decemberében pedig, Szergej Ivanov, a Nemzetbiztonsági Tanács titkárának teheráni látogatásakor, már a hagyományos fegyverexport növeléséről tárgyaltak a felek. A Kreml ugyan megállapodott a Fehér Házzal, hogy a választásokig nem hozták ezt a tényt nyilvánosságra, de az ügy Washingtonban kiszivárgott.¹⁶

Moszkva nem véletlenül tartotta fontosnak az Iránnal való együttműködést. Teherán – a legtöbb muszlim állammal ellentétben – kifejezetten törekedett a jó kapcsolatok fenntartására. A második csecsenföldi hadjáratl szemben semmilyen érdemi iráni kritika nem érkezett Moszkvába, sőt, hangsúlyosan belügynek nyilvánították az egész kérdést. A felek együttműködése döntő tényező volt a tadzsik polgárháború 1997-es lezárásában, valamilyen szintű titkosszolgálati kooperáció volt Afganisztán ügyében is.

A két főváros sokáig hasonló álláspontot foglalt el a Kaszpi-térség lelőhelyeit illetően, elleneztek a nyugati tőkének a térségbe való beszivárgását. Nem volt kimutatható iráni ambíció a poszt-szovjet térségben sem sőt, a felek régiós kapcsolatrendszere jórészt át fedte egymást. Éppen ezért korántsem csupán gazdasági és belpolitikai érvek sorakoztak az Iránnal való technológiai kooperáció fenntartása mellett, Teherán politikailag kellemes és támogatásra érdemes partner volt.

Mindezek ellenére Putyin sok tekintetben óvatosabb politikát folytatott Irán tekintetében, mind elődje, még akkor is, ha épp az új orosz elnök volt az, aki felmondta az 1995-ös Gore-Csernomirgyin egyezményt. Ez a lépés sokkal inkább a múlt rossz döntéseivel való szakítás, semmint az Iránnal való kooperáció erősítése vagy az amerikai fél bosszantása motiválta.¹⁷ A Kreml az Egyesült Államokkal való jó kapcsolatok kiépítésére törekedett, még ha az iráni kérdéskörben nem is volt hajlandó engedményekre. Moszkva a saját nemzetbiztonsági szempontjainak rendelte alá az egész témakört és nem engedett a külső nyomásnak. A téma washingtoni erőltetése pedig a későbbiekben épphogy kontraproduktívnak bizonyult, kompromittálta az egész proliferációs kérdéskört. Az iraki akciók idején Moszkva a füle botját sem mozdította az amerikaiak – bagdadi orosz fegyverszállításokra vonatkozó – vádjaira, miközben Putyin több esetben nem volt hajlandó fogadni az iráni nukleáris témával előhozakodó izraeli minisztereket.

Nem véletlen, hogy a hatalomra jutó Bush-kormány az ígéretekkel ellentétben az orosz-iráni együttműködés leállítása végett nem lépett a tettek mezejére. Washington megszüntetett egy sor általa feleslegesnek tartott konzultációs fórumot, többek közt az iráni nukleáris programmal foglalkozó kétoldalú egyeztetéseket, de a beígért szankciók és kemény politika nem valósult meg. Bár az orosz-amerikai viszony az első időszakban meglehetősen hűvös maradt, ebben csak részleges szerepet játszott a vitatott kooperáció. Moszkva elhatározását aligha lehetett volna külső nyomással megváltoztatni, Washingtonnak az önállósuló orosz politika mellett nem nagyon voltak erre arányos eszközei. A kérdés továbbra is a diplomáciai kereteken belül maradt a korábbi, clintoni politika töretlen folytatásaként. Washington fenyegetőzött, kompenzációt ígért és az ügylet káros volta mellett érvelt – hasztalan.¹⁸

Moszkva válaszáton

A helyzetben csak 2002 végétől kezdve állt be döntő változás. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség igazgatójának 2003. februári iráni útja óta gyors egymásutánban

kerülnek nyilvánosságra az iráni nukleáris program újabb részletei.¹⁹ Ezekből nemcsak az derült ki, hogy Teherán nukleáris ipara a korábban feltételezettnél sokkal fejlettebb, de több helyen megsértette az általa is aláírt Atomsorompó Szerződéshez kapcsolódó nemzetközi kötelezettségeit. Irán egyértelműen és ma már deklaráltan is a teljes fűtőanyagkör kiépítésére törekszik, rendelkezik olyan objektumokkal és infrastruktúrával, amelyek révén képes uránérc bányászatára, a kinyert urán dúsítására és a fűtőanyag fűtőelemmé alakítására.

Ezek egy része bejelentési kötelezettség alá esett volna, amit Teherán elmulasztott. Ugyancsak a nemzetközi kötelezettségek megszegésének minősül, hogy az Ügynökség ellenőrei be nem jelentett dúsítás, katonai célokra is felhasználható urán nyomaira bukkantak.²⁰ Irán saját bevallása szerint csak békés célú nukleáris ipara kifejlesztésén fáradozik, és a nemzetközi szankciók miatt kényszerül saját önellátását megteremteni.

Mindemellett a teheráni érvelés tele van ellentmondásokkal.²¹ Egyrészt az iráni nukleáris ipar a tervezett kapacitások mellett a közeljövőben csak a busehri blokk szükségleteinek egyharmadát lenne képes ellátni. Azonban ha még sikerülne is leküzdeni ezt a fogyatékossgot, akkor is hat év alatt az egyetlen busehri blokk elhasználná Irán egész ma ismert uránérc-készletét. Előállítására pedig három-ötszörösen meghaladná a világszintű árakat. Ilyen kicsi nyersanyagbázison ekkora kapacitások kiépítése értelmetlen. Másrészt Teherán képtelen megnyugtató választ adni a feltárt nehésvíz-gyártó üzemre, amelyre semmilyen, gazdasági értelemben vett szüksége sincsen.²²

Sokkal inkább összeáll a kép, ha a katonai célú alkalmazás felől közelítjük meg a kérdést. 2005-re, mire az összes, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség által eddig feltárt, ma még épülő üzem elkészül, Irán rendelkezni fog a nukleáris fegyver előállításához szükséges teljes infrastruktúrával. Mivel az ehhez szükséges technológiai ismeretekkel valószínűleg rendelkezik, ettől kezdve pusztán idő kérdése, hogy elegendő mennyiségű nyersanyagot állítson elő egy kezdetleges bomba elkészítéséhez. Ugyancsak ekkorra teszik a következő, immár leválasztható robbanótesttel rendelkező rakéta kísérleti stádiumba jutását. Ha ezek a párhuzamos fejlesztések sikeresnek bizonyulnak, akkor Irán az elkövetkezendő három-öt év során teljes értékű, akár több robbanófejjel rendelkező, és akár Európa délkeleti részét is elérni képes nukleáris hatalommá válhat.

Már csak ezen lehetőségéből – ha még nem is meggyőződésből – kifolyólag a kérdés hamar a nemzetközi politika napirendjére került. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség jelenleg teljes őszinteséget és minden, az Atomsorompó Szerződés kapcsán Teherán által vállalt bejelentési kötelezettség teljesítését várja el Irántól. Ezen túlmenően elvárják, hogy Irán

léptesse életbe az Atomsorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvét, amely az Ügynökség munkatársainak részletesebb és teljesebb betekintést tenne lehet ővé. Ezidáig Teherán egyik követelésnek sem tett teljes mértékben eleget. Bár nem zárkozott el egyik igénytől sem, korábban tett beszámolóira rendre hiányosnak bizonyultak, a jegyzőkönyv kapcsán pedig feltételeket szab, illetve egyértelműen húzza az időt.²³ Mindezzel azt kockáztatja, hogy az ügy az Egyesült Államok követelésének megfelelően az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé kerül, és komoly világpolitikai kérdéssé válik.

Oroszországot igencsak ellentmondásos helyzetbe hozták a partnerét érintő kellemetlen fejlemények. Egyfelől kiderült, hogy nem Oroszország volt Irán legfontosabb nukleáris partnere. Teherán már a kilencvenes évek legelejétől szoros kapcsolatokat ápolt Észak-Koreával, Kínával és Pakisztánnal. Ezek a szálak a legutóbbi időkig javarészt feltáratlanok maradtak, és jelentős részük csak Líbia Amerikával való együttműködése révén kerültek nyilvánosságra. Ezen országok hozzájárulása jócskán meghaladta Moszkvát. Pakisztánból származtak az urándúsításhoz használt gázcentrifugák, Kína több szakértőt és technológiát bocsátott rendelkezésre, míg Észak-Koreával egyes feltételezések szerint akár közös kutatási-kísérleti programokat is folytathatott Teherán. Furcsa módon tehát Oroszország renoméja a súlyosbodó helyzet révén javult.

Moszkvának felül kellett vizsgálnia a busehri projektet. A nyilvánosságra került tények bizonyossá tették, hogy Teherán megszegte a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség felé fennálló kötelezettségeit, így Moszkva helyzete is megváltozott. A korábbi orosz retorika egyik központi eleme ugyanis az volt, hogy Irán nem szegi meg a nemzetközi szabályokat. 2003 folyamán egyik pillanatról a másikra Moszkva a nemzetközi jogrenddel legalábbis packázó Irán partnerévé vált, ami önmagában is kényelmetlen. Másrészt, ha a katonai célú alkalmazás felől vizsgáljuk az iráni programot, akkor nyilvánvaló, hogy az kifejezetten számolt a busehri uránnal, még ha nem is hagyatkozott csupán erre a beszerzési forrásra.

Az iráni program több lehetséges, az atombombához vezető utat rejt magában, ezek egyike azonban kétségtelenül az orosz fűtőelemekre épít. A nukleáris fegyver tömeges előállításához pedig nélkülözhetetlen valamilyen megbízható uránszállító, ez pedig jelen pillanatban csak Moszkva lehet a busehri erőmű okán. Végezetül pedig fennáll a lehetőség, hogy az ügy magasabb nemzetközi szintre kerül és a Kremlnek színt kell vallania. Ez utóbbi pedig akár Moszkva világpolitikai elszigeteléséhez is vezethetne.

Oroszországnak ugyanakkor kifejezetten jó nyomásgyakorlási eszközei voltak az iráni kooperációs készség felélénkítésére. Mindmáig a busehri erőmű-építés során semmi

visszafordíthatatlan nem történt, azt nem helyezték üzembe és Teherán nem kapta meg a fűtőelemeket. Tehát ha Irán valóban törekszik a busehri vállalkozás befejezésére, fenn akarja tartani szinte egyetlen nyíltan bevallott és nemzetközileg is felvállalt nukleáris együttműködését, akkor eleget kell tennie a Moszkva által szabott feltételeknek. Ezt a moszkvai köztes helyzetet, a feltételes együttműködés politikáját egyformán kamatoztathatja Teherán, de akár még Washington is. Oroszország korántsem került kényszerpályára az iráni nukleáris program felderítése miatt. Izolációs veszélyeket és világpolitikai presztízsét növelő forgatókönyvek a mai helyzetben egyformán elképzelhetők.

Moszkva számára az optimális megoldás az lenne, ha Irán mindenben eleget tene a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség feltételeinek, illetve leállítaná kétes célú nukleáris programjának kritikus tevékenységeit, utat nyitva a busehri blokk bizonyítottan békés felhasználása előtt. Sem a „perzsa bomba”, sem az amerikai aggodalmak növelése és Washington esetleges beavatkozása nem érdeke. Éppen ezért az utóbbi időben Moszkva – ha nem is nyilvánosan – az Atomszorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvének életbe léptetését, az ellenőrzések rendszerének szigorítását szabta a busehri blokk befejezésének a feltételül.

Az orosz álláspontot több helyen is nyomatékosították. Egyrészt a busehri blokk átadása folyamatosan egyre későbbre halasztódik. Az eredetileg 2003 végére kiírt befejezési dátum ma már egyre inkább a helyzet ismeretében némileg ködös 2005-re tolódott.²⁴ Az építés megkezdésének másik, Moszkva szempontjából még kényelmesebb módja az orosz-iráni szerződéshez mellékelte, a fűtőelemek szállításáról szóló jegyzőkönyv hosszasan húzódó tárgyalása. Mint fentebb utaltam rá 1995-ben ezt a kérdést nem rendezték.²⁵

Az e tárgyban azonnal jelentkező amerikai aggodalmak érthetőek voltak, mivel a kiegészített fűtőelem ideális alapanyag a bomba elkészítéséhez. Amikor a Clinton-adminisztráció beletörődött a busehri blokk felépítésébe, akkor is ragaszkodott a kiegészített fűtőelemek az első adandó alkalommal Oroszországba való visszaszállításához. Irán ezzel szemben eredetileg meg akarta tartani azokat. Jelenleg a kérdésben nincs aláírt egyezség, és ez korántsem csak az iráni fél hibája.

Az ilyen jellegű orosz nyomásgyakorlás nem új keletű. 1995-ben Moszkvának épp Busehr révén jelentős szerepe volt abban, hogy Irán nem akadékoskodott az Atomszorompó Szerződés korlátlan ideig való meghosszabbításakor.²⁶ Mindazonáltal, ha Irán eleget tesz a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség összes követelésének, akkor sem valószínű, hogy az Egyesült Államok vagy Izrael megbékél a teheráni nukleáris ambíciókkal. Ugyanis elvileg az Ügynökség ellenőrzése mellett, nemzetközi jogi szempontból legálisan „küszöbországgá” lehet

válni. Az atombombához szükséges tevékenységek zöme elvégezhet ő, a nemzetközi jogi rendszerben pusztán a legvégső fázist, magának a fegyvernek az elkészítését tiltja.²⁷ Teherán korántsem azért titkolta el nukleáris programját, mert annak léte ütközött nemzetközi kötelezettségvállalásaival, sokkal inkább azért, mert felfedte volna beszerzési forrásait, nemzetközi, nyugati és amerikai ellenőrök előtt fel kellett volna tárnia létesítményeit, illetve kitétele volna azokat egy, a jövőben sem kizárható, a kritikus létesítményekre korlátozódó megelőző csapásnak. Ez utóbbi egyébként minden valószínűség szerint érintené Busehrt és így közvetlenül hatással lenne az orosz-amerikai viszonyra is.

Összefoglalás

Az orosz lavírozó politika így inkább időt és teret nyert, semmint megnyugtató megoldást. Valószínűtlen, hogy Irán lemondana a nukleáris fegyver megszerzésére vonatkozó törekvéseiről, ami nehezen összeegyeztethetővé teszi Moszkva nemzetbiztonsági, külpolitikai és gazdasági érdekeit. Oroszország aligha kíván hozzájárulni az iráni atomfegyver előállításához, ebből a szempontból mérvadó az észak-koreai és az iraki tömegpusztító fegyverek példája. A Szovjetunió mindkét esetben – igaz Phenjan esetében némileg megkésve – beszüntette az ezen országokkal való együttműködést, amint a katonai dimenzióra fény derült és komolyabb nemzetközi érdeklődést kiváltó kérdéskörre váltak.

Nem véletlen, hogy Oroszország az utóbbi időben lassanként kihátrál az iráni kooperációból. Ezt jelenleg a nemzetközi jogra hivatkozva, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség követeléseire mögé bújva kényelmesen megteheti. Mindazonáltal ez az állapot aligha lesz tartós. Az iráni atomprogram előrehaladottsága miatt az amerikai nyomás nőni fog, Washingtonnak viszonylag gyorsan meg kell állítania a folyamatot. Így a kérdés nagy valószínűséggel vagy a teheráni engedékenység, az Atomsorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvéhez való jó- vagy rosszhiszemű csatlakozás, vagy a kérdésnek az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé való utalása révén tovább fog fejlődni.²⁸

Moszkva érthető okokból nem kíván nyíltan szakítani Teheránnal, ezt az utóbbi hónapok időhúzó politikája kellőképpen bizonyította ezt. Putyin már korábban is a kivárást választotta, ha kínos lett volna az egyik fél mellett sem elköteleződnie. A jelenlegi helyzet felszámolása érdekében Teheránnak pótlólagos garanciákat kellene adnia, korántsem csupán azokat, amelyek ma napirenden vannak. Éppen ezért az elmúlt időszak fejleményei Moszkvában nyílt politikai opcióvá tették a busehri szerződés de facto felfüggesztését, lassú

„elfelejtését”. Ennek módja, mikéntje és időzítése kérdéses, de lehetőségként ma már valószínűleg szerepel a Kreml napirendjén.

Moszkva a helyzet változásából fakadóan egyre inkább érdekelt lesz az iráni helyzet orosz-amerikai szintű tárgyalásában. Önmagában erre utal, hogy az iráni nukleáris program komoly proliferációs kihívást jelent, új tényezők és új szereplők jelentek meg a színen. Észak-Korea és Kína mellett Pakisztánnak, egy muszlim világban kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező proliferátornak a feltűnése kifejezetten aggasztó moszkvai szemszögből. Ugyancsak elgondolkodtató ez a kérdés az iráni nukleáris ipar fényében. Ezen a területen, ilyen kihívásokkal szembesülve a két korábbi szuperhatalom eddig sem konfrontálódott, az esetek többségében végül valamilyen egyeztetett módon léptek fel.

Irodalomjegyzék

- Gallucci, Rober – Mizin, Viktor – Speier, Richard: *Iran-Russia Missile Cooperation*
<http://www.ceip.org/files/Publications/RegimeIranRussian.asp?p=8>
- Hlopkov, Anton: *Iranszkaja jadernaja programma v rosszijszko-amerikanszkih otnosenijah*, PIR-Centr, Moszkva, Naucsnije Zapiszki 18, 2001.
- Hlopkov, Anton – Lata, Vaszilij: *Iran: Raketno-jadernaja zagadka dlja Rosszii*
Jadernij kontroll, 2003/2.
- Mamedova, Nyina – Fjodorov, Jurij – Fedcsenko, Vitalij: *Iranszkaja jadernaja programma i rosszijszko-iranszkije otnosenija*, IAIR, Moszkva, 2003.
- Mizin, Victor: *The Russia-Iran Nuclear Connection And U.S. Policy Options*, MERIA Journal, 2004. március, <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a7.html>
- Nagyné Rózsa Erzsébet: *A nukleáris fegyverek elterjedése: tanulságok és kilátások*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1997.
- Orlov V. – Timerbajev R. – Hlopkov A.: *Problemi jadernovo nyeraszprosztranyenija v rosszijszko-amerikanszkih otnosenijah*, PIR-Centr, Moszkva, 2001.
- Safrancsuk, Ivan: *Jadernije i raketnije programmi Irana i bezopasznoszty Rosszii: ramki rosszijszko-iranszkovo szotrudnyicseszta*, PIR-Centr, Moszkva, Naucsnije Zapiszki 8, 1998.
- Talbott, Strobe: *The Russia Hand – A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002.
- Zobov, Andrej: *Bezopasznoszty Rosszii, Iran i amerikanszkije szankcii*, Jadernoje raszprosztranyenije, szpecialnoje prilazsenyje, 2001.

Jegyzetek

- ¹ Ugyanakkor már a Pahlavi-rezsim alatt is felmerült, hogy Irán katonai célú, nukleáris kutatásokat folytat. Részletesebben ld. Rózsa (1997), pp. 50-51.
- ² A jelenleg is folyamatban lévő busehri erőműépítés 300 orosz vállalatnak és 20 ezer embernek adott munkát. Hlopkov, Lata (2003), pp. 52.
- ³ <http://www.svr.gov.ru/material/2-13-9.html>
- ⁴ Ezen túlmenően az ENSZ főtítkáranak küldött januári üzenetében még a stratégiai nukleáris haderő 2000-2500 robbanófejre való csökkentését, a kísérleti atomrobbantások teljes leállítását is indítványozta, a taktikai atomfejek jelentős csökkentését és a szárazföldi típusok gyártásának leállítását, a katonai felhasználású plutónium gyártásának fokozatos megszüntetését jelentette be. in: Vnyesnyaja polityika Rosszii - 1990-92, (1996), pp. 201-207.
- ⁵ Talbott (2002), pp. 64-65.
- ⁶ Safrancsuk (1998), pp. 9.
- ⁷ 1993-hoz képest látványos ez az elmozdulás a hírszerzés 1995-ös nyílt jelentésében. In: <http://www.svr.gov.ru/material/4-iran.html>. Ennek a folyamatnak egyik korai stádiuma lehetett, amikor állítólag Moszkva a hírszerző szervek közötti egyeztetéseket javasolt az iráni nukleáris kutatásokról. Washington elutasította az ötletet. Safrancsuk (1998), pp. 13.
- ⁸ A busehri blokkot eleve csak 80%-ban kívánta készpénzzel kifizetni Irán, a maradékot szállításokkal fedezte volna. Hlopkov (2001), pp. 11.
- ⁹ A clintoni Oroszország-politika egyik sajátos fóruma, az amerikai alelnök és az orosz miniszterelnök nevével fémjelzett, a technológiai-gazdasági együttműködés kérdéseiben illetékes szervezet.
- ¹⁰ Majdnem ugyanezt Jelcin már korábban, az 1994. szeptemberi orosz-amerikai csúcstalálkozón megígérte a „poszt-KOKOM” rendszerbe való belépésért cserébe, illetve az erre vonatkozó ígéret újlag bekerült az 1995. májusi csúc közös nyilatkozatába.
- ¹¹ A kérdés az 1999-es elnökválasztási kampány során kerül elő, amikor a republikánus párt az egyezmény miatt törvényszegéssel vádolja meg Al Gore-t. Minden hasonló jellegű egyezségnek ugyanis a törvényhozás elé kell kerülnie, amely szervet 1995-ben tudatosan megkerültek.
- ¹² Összességében és korántsem magának a megállapodásnak köszönhetően az 1995-ben kialakult egyezség nagyjából betartásra került. A Clinton-adminisztráció relatíve sok szankciós kezdeményezést leszerelt, míg Moszkva sorban kihátrált korábbi, Iránnak tett ígéretei mögül. Így 1998-ban a kormány nem engedélyezte egy kísérleti reaktor szállításáról szóló szerződés megkötését, leállították az uránbányászati kooperációt és az uránérc exportját. Hlopkov (2001), pp. 12.
- ¹³ Mire az orosz-amerikai megegyezés körvonalazódott 1998 júliusában, Irán már – igaz ekkor még sikertelen – kísérletet hajtott végre Sehab-3 típusú rakétájával, amely 1300 kilométeres hatótávolságával elvileg már képes izraeli, vagy akár dél-orosz célpontok megsemmisítésére. A Sehab-3 több paramétere megegyezik az észak-koreai Nodong rakétával. Phenjan viszont szovjet technológia alapján volt képes ilyen hatótávolságú ballisztikus rakétákat kifejleszteni.
- ¹⁴ Ez a probléma nem csak az orosz viszonylatban jelentkezett. 1998-ban Kijev amerikai kompenzációért cserébe elállt a busheri turbinák szállításától, azokat később orosz cégek gyártották le. Talán ezért is Washington végül nem fizetett, és Ukrajna újra felvette Iránnal a kapcsolatot. Az ukrán szándékolt és „spontán” humántőke-hozzájárulás az iráni nukleáris programhoz így is az egyik legjelentősebb. A busheri erőmű építésénél alkalmazott szakértők közel 40%-a ukrán. Lata, Hlopkov (2003), pp. 53.
- ¹⁵ Erre utal az is, hogy Washington javarészt az orosz Nemzetbiztonsági Tanács által még 1997-ben átadott, az Iránnal a rakéta-technológiában együttműködő orosz cégek listájából választotta ki áldozatait.
- ¹⁶ Bár az Iránba irányuló fegyverexport perspektíváit Moszkva rendre eltúlozza, kétségtelen, hogy Kína és India után ez az ország a harmadik legnagyobb felvásárló. Külön erénye az iráni piacnak, hogy nem az orosz csúcstechnológiához közeli rendszerekre tartanak igényt, mint például Peking, hanem hagyományos, a világ más részeire is szállított termékkörből válogatnak.
- ¹⁷ Maga Putyin így indokolta a felbontást: „...a fegyverkereskedelem visszaszorítása, pár korábbi egyezmény, amelyet a korábbi vezetés írt alá – hasznos-e ez Oroszország számára? Nem hasznos. (...)

Csak úgy futtában aláírták. Ez főleg Iránt érinti. Be kell jelentenem Önöknek, hogy értesítettük partnereinket, miszerint nem tartjuk magunkat ezekhez a kötelezettségeinkhez, mert úgy véljük, hogy azok nem erősítik a nemzetközi biztonságot és a nemzetközi versenyt. (...) Kár, hogy ezeket a szerződéseket aláírták.” Hlopkov (2001), pp. 34.

¹⁸ Felmerült az orosz nukleáris anyagok felszámolására a G7-ek által összegyűjtendő 20 milliárd dollárnak, illetve az Egyesült Államok felé meglévő 3 milliárdos orosz adósság leírásának „busehri árukapcsolása”. Bár Putyin nyilvánosan nem utasított el egy amerikai kompenzációs megoldást, ezek az ötletek nem találtak érdemi visszhangra.

¹⁹ Ez a látogatás a 2002 közepén, iráni ellenzéki csoportok bejelentései alapján feltárt új, korábban be nem jelentett objektumok, a natanzi dúsító és az araki nehézvíz-üzem körüli bizonytalanság tisztázását szolgálta volna.

²⁰ Az ügyet azóta többször tárgyalta a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség. Részletesebben ld.: www.iaea.org.

²¹ Például a fellelt dúsított urán eredetét a már gázcentrifugák importja előtt, a gyártás helyén történt szennyezésben jelölték meg. Ugyanakkor korábban azt állították, hogy az Ügynökségnek egyébként sem bejelentett centrifugákat Iránban állították elő. Ld.: **Brenda Shaffer**: Iran at the Nuclear Threshold, Arms Control Today, 2003 november, http://www.armscontrol.org/act/2003_11/Shaffer.asp 2004.02.11.

²² A nehézvíz-gyártás sokkal inkább hordoz proliferációs veszélyeket, mint a könnyűvízes technológia. Éppen ezért mutatott korábban a Clinton-adminisztráció hajlandóságot Észak-Korea hasonló típusú, kétes célú reaktorait könnyűvízes blokkokra „cserélni”.

²³ A kiegészítő jegyzőkönyvet 2003 decemberében Irán ugyan aláírta, de a jelen cikk elkészültéig, 2004 márciusáig még nem ratifikálta, így az nem léphetett életbe.

²⁴ Interjú Alekszander Rumjancev, atomipari miniszterrel, 2003.12.17., www.iran.ru. Jellemző a kérdés körüli bizonytalanságra, hogy az 1995. januári megállapodásban 55 hónap alatt tervezték befejezni az erőművet. Az 1996 eleji kezdést figyelembe véve elvileg 2000 őszére már készen kellett volna lenniük. Kezdetben a késlekedés oka valóban a korábbi német dokumentáció részleges hiánya volt. Azonban már ezt követően és ennek tudatában, 1998. augusztusában az orosz fél ígéretet tett a blokk 2002 végéig történő felépítésére. Hlopkov (2001), pp. 11-13.

²⁵ Putyin alatt az orosz törvényhozás lehetővé tette nukleáris hulladék Oroszországba történő behozatalát, így a kérdés nyitva tartásának ezen oka megszűnt.

²⁶ Hlopkov, Lata (2003), pp. 52.

²⁷ Természetesen tiltja az atomfegyver megszerzésére irányuló erőfeszítéseket is. Azonban ez a szándék nem körülhatárolható, tételesen nem szankcionálható. Nem véletlenül hivatkozik Irán rendszeresen a békés célú nukleáris programjára. Ha a busehri építkezések leállnának, akkor ezek a tevékenységek nehezen lennének indokolhatóak és így a teheráni diplomáciai érvelés is léket kapna.

²⁸ Adott esetben Irán akár ki is léphet az Atomsorompó Szerződésből, megszüadulva minden ilyen jellegű kötelezettség-vállalásától. Ez egyértelműsítene Moszkva Busehrrel kapcsolatos politikáját is. Mindazonáltal egy ilyen lépés nyilván felszítaná a kérdésben meglévő vitákat, a Kreml aligha örülne egy ilyen kifejeletnek.

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/2.

www.kul-vilag.hu

Ruanda '94: egy krízis történelmi háttere

T. Horváth Attila

Történész, az ELTE Afrikanisztika Oktatási Program megbízott előadója. Kutatási területe Kelet-Afrika társadalomtörténete elsősorban a szuahéli nyelvterületen, valamint ugyanitt a nyelvhasználat változásainak vizsgálata.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

T. Horváth Attila:

Ruanda '94: egy krízis történelmi háttere

2004-ben volt a tizedik évfordulója a ruandai genocídiumnak. A tanulmány áttekinti a polgárháborúhoz vezető múltat. Mindeközben választ keres a korábban soha nem látott, óriási méreteket öltött népiirtás okaira, bemutatja a belga gyarmattartók és misszionáriusok által alkalmazott, a helyi viszonyok teljes félreértésén alapuló „rasszpolitikát” (lásd: hutu és tuszi népcsoportok szembeállítás), valamint az afrikai és konkrétan a ruandai események megértését nehezítő sztereotípiákat.

2004 áprilisában lesz tíz éve annak, hogy a ruandai főváros, Kigali közelében lelőtték az ország államfőjének repülőgépét. Az ezt követő néhány hónap alatt végbemenő öldöklésnek körülbelül egymillió ember esett áldozatul, olyan válságba sodorva az országot, amely még a kisebb-nagyobb háborúkba gyakran bonyolódó Afrikában is példa nélküli volt.

Az események nagyon sok kérdést vetettek fel helyi és világpolitikai szinten is, az ENSZ válságkezelő képességének problémáitól a volt gyarmattartó országok felelősségéig. A kérdés összetett történelmi-politikai-társadalmi dimenziói közül elsősorban a történelmet és a róla való beszédmódot mutatjuk be, mivel Ruanda „állatorvosi lóként” példázza a gyarmati országok lakossága történelmi tudatának a gyarmatosítás folyamán bekövetkező és máig ható változásait, torzulásait, amelynek Ruandában olyannyira nagy szerepe volt a tragikus események és előzményeik alakulásában, és annak magyarázatában.

A volt gyarmati országok történelmét kutató történészek időkezelésének kényelmes eszköze a prekoloniális, koloniális, posztkoloniális időszakokra való bontás. Habár manapság egyre erősebbek azok a hangok, amelyek a gyarmatosítás szerepét kisebbítik, Ruanda esetében úgy tűnik kézenfekvő a három időszakasz mentén vizsgálni a társadalmi-politikai változásokat. Az írás nem vállalkozhat Ruanda történetének minden területen egyformán mélyreható ismertetésére, hanem hasonlóan a krízisről és előzményeiről megjelent könyvtárnyi irodalom legnagyobb részéhez, a hutu-tuszi viszony függvényében vizsgálja a történelmi eseményeket. Rendhagyónak tűnhet, hogy először Ruanda gyarmattá, majd függetlenné válásának történetét ismerjük meg, de csak ennek fényében érthetőek azok a gyakran ideológiai töltetű viták, amelyek a prekoloniális történelemhez kötődnek.

Egy fehér folt felfedezése

Amikor az első európai utazók az 1890-es években megérkeztek Ruandába, ebbe a Magyarországnál háromszor kisebb területű királyságba, nem is gondolták volna, hogy írásaiknak milyen mélyreható befolyása lesz az országról később kialakult közvélekedésre, és arra a képre, amely az útleírásokban, ismeretterjesztő cikkekben, útfilmekben máig megjelenik.

Ruanda korábban viszonylag ellenséges volt minden külső hatással szemben, pedig a XIX. század második fele általános felfordulást jelentett a térségben. Ebben az időszakban a zanzibári szultánság rabszolgákkal és elefántcsonttal üzletelő kereskedői mélyreható változásokat okoztak a Ruandával szomszédos területeken. Ez – kulturális téren – az iszlám és a suahéli nyelv elterjedését, demográfiai oldalról nagy migrációs hullámokat, az anyagi kultúra terén pedig új eszközök (szövetek, fegyverek, luxuscikkek) megjelenését eredményezte. A suahéli kereskedők az útjukba kerülő államalakulatok katonai-gazdasági erejének függvényében hol a konfrontáció, hol a békekeresés stratégiáját alkalmazták, hogy kiaknázzák a gazdasági lehetőségeket.

Ruanda kiesett ebből az átrendeződésből, amelyet elsősorban társadalmi berendezkedésének és nem földrajzi helyzetének köszönhet. A királyság ugyanis katonailag elég erős és központosított volt ahhoz, hogy ellenálljon a támadásoknak. A kis volumenű külkereskedelem pedig egy szűk helyi réteg kezében összpontosult, akik közvetlenül a királyi dinasztiával álltak kapcsolatban, és nem voltak érdekeltek abban, hogy a külhoni kereskedők beáramoljanak Ruandába. Ez a zártság eredményezte azt, hogy a térségben megjelenő első európai felfedezők, akik általában a suahélik által már bejáratott utakat használták, nem tudtak behatolni az országba. Henri Morton Stanleynek, aki 1875-ben, második útján szintén elkerülni kényszerült Ruandát, a következőket mondta az egyik suahéli kereskedő, Hamed Ibrahim:¹

„Ennek az országnak a népe nem gyáva, masallah! (...) A Baganda nép azért jött, hogy összemérje erejét velük, de visszavonulni kényszerültek. Ah, a Banyarwanda nagy nép, de kapzsik, gonoszak, csalók és hitszegők! Soha nem engedték meg egy arabnak sem, hogy kereskedjen országukban, ez mutatja gonoszágukat. Rengeteg elefántcsont van náluk. Az elmúlt nyolc évben Khamis ben Abdallah, Tippu Tip, Said ben Habib és én gyakran próbálkoztunk a bejutással, de nem sikerült.”

Az angol John Hanning Speke 1863-ban a Nílus forrásvidékét megcélzó expedíciót szervezett. A korábban Indiában hosszú időt töltött utazót a Ruandával szomszédos területek, Buganda és Karagwe uralkodói nem várt barátsággal fogadták. Elbűvölve vendéglátói szépségétől és országuk szervezettségétől, amely hasonló volt az általa már korábban Szomáliában megismert *galla* (pontosabb elnevezéssel *oromo*) államokéhoz, Speke megalkotott egy „saját elméletet”, amely szerint a királyi udvar és az arisztokrácia ősei északról, a mai Etiópia területéről származtak és egy inváziót követően települtek rá az őslakosokra². Ezek a jövevények a civilizációt hozták el a „legsötétebb Afrikának” erre a részére.

Ez az elképzelés igen termékeny talajra hullott: a Speke-t követő utazók, mint például a Ruanda területére először lépő Gustav von Götzen gróf majd Richard Kandt és az első misszionáriusok, kötelező leckeként mondják fel Speke téziseit. Von Götzen az 1885-ös Berlini Konferencia³ során Németországnak juttatott Ruanda névleges elfoglalása (vagy legalábbis megismerése) céljából utazott a *mwamihoz*, Ruanda uralkodójához, 1894-ben. Több mint hatszáz fegyveresével csak rövid ideig maradt az országban, de híradásai – amelyek összhangban álltak Speke elképzeléseivel – nagy hatást gyakoroltak a későbbi utazókra. Von Götzent lenyűgözte a jól látható hierarchia, amelynél a király – akinek személye magát Ruanda földjét is megtestesíti – és az őt körülvevő tuszi arisztokrácia kezében van minden hatalom. Ezt a réteget ráadásul fizikai jellegzetességei is elkülönítik a köznéptől. Kandt például így ír⁴:

„Götzen gróf szolgáltatta számunkra az első biztos ismereteket erről az országról (...) talált egy bantu néger populációt, amely nem volt annyira gyér, mint a gyarmat többi területén, hanem a százezres lélekszámot is megközelítette, és akik Mahutunak nevezték magukat; ez a nép teljesen alávetette magát a Matussziknak, egy idegen, sémita vagy hamita nemesi kasztnak, amelynek ősei Abesszínia déli részéről, a gallák országából származtak, és amelyek a nagy tavak közötti összes területet leigázták; talált egy tartományokra és kerületekre osztott országot, amelyet kizárólag a Matusszik kormányoztak, akik hatalmas, két métert is elérő termete a mesék és legendák világára emlékeztette őt; talált a csúcson egy királyt, aki rezidenciáját hol itt, hol ott építette fel, bebarangolva országát. Végül, hallott a pigmeus rassz egy maradványáról, akiket Batwáknak hívnak és a vulkánok barlangjaiban laknak, és akik az őserdei vadakra vadásznak.”

Íme a festői kép, amely minden fontos elemét tartalmazza egy olyan diskurzusnak, amely az elkövetkezendő száz év történeti és politikai vitáinak, stratégiáinak stabil alapjául szolgált Ruandában és Európában egyaránt: bantu és hamita rasszok, tuszi-hutu-tua hierarchia, idegen eredetű király abesszin rokonsággal, aki ráadásul nomád!

Ez a kép azért is volt annyira sikeres, mert összhangban volt a korabeli tudományos elméletekkel, az ókori antik és bibliai forrásokkal, a képzeletbeli Afrika egzotikus

romantikájával, ráadásul hatékony eszközként szolgált a későbbi gyarmati rendszer megszervezéséhez.

De mit jelentettek eredetileg a hutu, tuszi, tua fogalmak? Nem könnyű válaszolni rá, több megközelítést ismerünk. A legfontosabb annak a ténynek a figyelembe vétele, hogy a hagyományos ruandai társadalomban nemcsak ez a három kategória létezett. A körülbelül húsz klánba (*ubwoko*) és sokkal több ágazatba (*umulyango*) való tartozás apai ágon öröklődött, ezen belül lehetett hutu vagy tuszi valaki.⁵ A hutu, tuszi, tua kategória a munkamegosztásra és a társadalmi státuszra utalt: hutu volt általában a földműves, a tuszi volt az állattenyésztő, a tuák gyűjtögetésből és fazekasságból éltek. A tuszik által birtokolt marhák a gazdagságot és egyfajta nemességet jeleztek, és mivel a királyi dinasztia tagjai és a területi főnökök nagy része tuszi volt, ők a magasabb társadalmi státuszú csoport tagjai voltak. A két kategória nem volt átjárhatatlan: az *icyihuture* („hututlanodás” vagy „tuszifikálódás”) során, ha egy hutu ágazat egy tuszi ágazattól marhákat kapott, tuszivá vált, de ennek fordítottja is bekövetkezhetett: ha egy gazdag tuszi elveszítette vagyonát (marháit), vagy szegényebb hutu családba házasodott, hutuként tartották számon.⁶

A kategóriák átjárhatósága lelassulásának jelei már a gyarmati idők előtt is láthatóak voltak, mivel a Nyiginya dinasztia expanziós politikája folytán a hadsereg vezet őit adó tuszi réteg befolyása nőtt. Az igazi megmerevedést azonban az e tanulmányban később bemutatott európai hatalomszervezés okozta, amikor a korábbi társadalmi csoportokat jelölő kategóriák egy csapásra „rasszá” váltak.

A korabeli tudományosság fogalmkészlete: hamiták, bantuk, rasszok

Azok az utazók és gyarmati tisztviselők, akik Ruandát először látták, meglévő ismereteikkel próbálták megmagyarázni a megmagyarázhatatlant: hogyan kerül Afrika közepébe egy ország, amely láthatóan több évszázada jött létre, amelyet magas szintű munka- és hatalommegosztása szervezte olyan erőssé, hogy sikerrel ellenállt a támadásoknak?

Az itt talált politikai rendszer, amelyben a népesség egy jól körülhatárolt területen azonos kormányzat alatt, a hatalom és a munka megosztásának bonyolult formáit kialakítva azonos kulturális értékeket vallva élt, *állam* volt. Viszont az állam Hegel szerint a Szellem győzelmének a politikai formája, a civilizáció végpontja, márpedig, mint ahogyan azt Arthur de Gobineau⁷ és sokan mások állították, az afrikaiak képtelenek arra, hogy bármiféle civilizáció

létrehozói legyenek. A „néger” legalább is nem, tehát itt valamilyen külső „fehér” hatást kell keresni, amely megvilágítja ezt a rejtélyes problémát.

A „hamitának” nevezett csoport (korabeli szóhasználatul élve rassz) északról – a Mediterráneumból – való beáramlásának elmélete jelentette a megoldást. A szónak bibliai eredete van: Noé három fia közül az egyiket Hámnak hívták. A Genézisben említett történet szerint (1. Móz. 9.24-27) amikor Noé lerészegedett és meztelenül elaludt, Hám a sátrában megleste őt, és ezt később elmondta kint lévő másik két testvérének, Sémnek és Jáfetnek. Ők ketten betakarták apjukat, aki felébredve megátkozta Kánaánt, Hám egyik fiát a következő szavakkal: „Átkozott Kánaán! Szolgák szolgája lesz testvérei közt!” Másik két gyermekét megáldotta: „Áldott az Úr, Sémnek Istene! Legyen Kánaán a szolgája! Terjessze ki Isten Jáfetet, lakjék Sém sátraiban, legyen Kánaán a szolgája!” Az elbeszélés hiányosnak tűnik, látszik, hogy szerkesztették, nem tudni Noé miért Kánaánt átkozta meg és nem Hámot. A történet bizonyosan a zsidó törzseknek a kánaánita törzsek feletti uralmát volt hivatva igazolni. Habár a Bibliában semmiféle utalás nincs Hám utódainak sötét bőrűségére,⁸ „Hám átka” a későbbi időkben fontos teológiai érvenként szolgált az afrikaiak rabszolgasorsának igazolására.⁹

A Genézis szerint (1. Móz. 10, 6) Hámnak Kánaánon kívüli három fia három afrikai terület népességének az ősatya: Micráim Egyiptomé, Pút Punté, vagyis a Szomáli partvidék lakosságáé, Kús pedig Etiópiáé. Az a tény, hogy az átok őket nem sújtotta, egy sajátos teológiai érvet (és egy elnevezést) szolgáltatott azoknak, akik az afrikai területek lakosságát rendszerezték. A „hamitákon” azokat a nomád pásztorokat értették, akik északról érkeztek Afrikába, Ázsiából vagy a Mediterráneumból, fejlettebb kultúrájukkal leigázták az őslakosokat (a „bantukat” akik persze, bibliai hasonlattal élve, Hám „elátkozott”, sötét bőrű leszármazottjai voltak).

Így érthető, hogy ezek után Hám leszármazottjának lenni már nem jelentett hátrányt. Mivel nemcsak teológiai megközelítéssel rendszerezték a népeket, más, természettudományos szempontokat is felhasználtak és összeegyeztettek a többivel. A korabeli rasszelmélet, amely szerint az emberiség fiziológiai alapon felosztott csoportjai morális és kulturális képességeit ugyanezek a biológiai adottságok determinálják, talán sehol nem hagyott olyan terhes örökséget, mint Ruandában.

A hamitáknak „rasszként” való definiálása és szembeállítása a „bantu” rasszal már Gobineau művében megjelenik, aki XIX. század közepén írott könyvében így ír a hamitákról¹⁰:

„A nap mint nap bolyongó régi fehér hamiták végül is eltűntek. Mulatt leszármazottaik, akik nevüket még tiszteletbeli címként hordozták, fokozatosan

egy feketével telített néppé váltak. (...) A hamita elfajzott volt: ott élt egy öt körülvevő és uraló rabszolga – társadalom kebelében, amelynek fekete nőit uralva fiúkat és lányokat nemzett, akik egyre kevésbé hordozták az antik hódítók jegyeit. Mégis, mivel még maradt neki egy kevés apái véréből, nem volt vadember, nem volt barbár.”¹¹

Az afrikai civilizációk idegen eredetének keresése visszatérő motívuma volt az útleírásoknak és egyéb népszerűsítő műveknek. Néhány szélsőséges példa: az etiópiai gallák és a gallok, a gaboni fangok és a germán törzsek, a dél-afrikai zuluk és a sumérok rokonsága. Nagy Zimbabwe fellegvárának egykori építőit a zsidókkal, föníciaiakkal, arabokkal, portugálokkal és persze a hamitákkal is kapcsolatba hozták, mígnem a régészeti kutatások igazolták a helyi sona eredetét.

A tudományos kézikönyvek sem maradtak le ezen a téren. Az angol antropológusnak, Charles Seligmannak a harmincas években megjelent, és a hatvanas éve kig többször, idegen nyelveken is kiadott könyve szinte hivatalossá tette a hamiták civilizációs szerepének kizárólagosságát:¹²

„Afrika civilizációi a hamiták civilizációi (...). A hamita megszállók kaukazoid pásztorok voltak, több hullámban érkeztek, jobban fel voltak fegyverezve és élénkebb szelleműek voltak, mint a sötét bőrű néger földművesek.”

A hamitákról való elképzeléseknek fontos tápláló forrásai voltak – az előbbieken kívül – azok az antik földrajzi leírások is, amelyek a Nílus forrásait és a „Hold-hegyeket” hatalmas erővel kereső felfedezők zsebében is ott voltak. A Plinius és Pomponius Mela által leírt szőrös amazonokkal és halált hozó tekintetű gnúkkal, az Arisztotelész által említett barlanglakó törpékkel való minden analógia nagy lelkesedést váltott ki az utazókban, az „újrafelfedezés” örömet nyújtva.

A gyarmati időszak

A kolonizáció időszakát két periódusra oszthatjuk: az első az 1894-től az első világháború végéig tartó német; a második az ettől az időponttól 1962-ig, az ország függetlenségének kikiáltásáig tartó belga periódus. Ezt a korszakot (1894-1962) két fontos momentum határozta: az egyik a főként katolikus missziók nagy befolyása a helyi politikára és közéletre, a másik az az egyházi és közigazgatási funkcionáriusok által nyíltan megfogalmazott óhaj, amely összhangban az előző fejezetben felvázolt faji „jellemannel”, a felsőbbrendűnek tekintett tuzsi csoportra építette az angol mintára adaptált közvetett kormányzást. Az egyház

befolyása azért is volt nagy, mert képviselőik, szemben a laikus adminisztrátorokkal (akik a „világégi” Ruandában lévő szolgálatot nyúgnak érezték, és igyekeztek továbbállni) gyakran hosszú éveket, évtizedeket töltöttek az országban, nagy nyelv – és helyismeretre téve szert.

Eleinte nem volt egyértelmű, hogy melyik csoportra támaszkodjon az akkor nagyon csekély befolyással bíró európai hatalom.¹³ Ruanda a századfordulón még hordozta az országépítő Kigeri Rwabugiri (kb. 1860-1896) életművének egyes eredményeit. A központi hatalom egy Nyiginya nevű tuszi dinasztia kezében volt, amely Rwabugiri uralma alatt nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy leigázza és megadóztassa a periférián elhelyezkedő kisebb főnökségeket, valamint visszaszorítsa a konkurens tuszi ágazatok befolyását. A még önálló főnökségek hutu és tuszi vezetők uralma alatt álltak, a többiek általában elfogadták a király területi fennhatóságát. A kisebb trónviszályok után hatalomra kerülő Yuhi Musinga (1897-1931) 1899-ben kénytelen elismerni a német védnökséget, hogy ingadozó befolyásának új támogatókat szerezzen.

A Ruandába kerülő misszionáriusok többsége hatalmas szerencsének tartotta, hogy „az utolsó percben” sikerült megmenteni Ruandát az iszlámtól¹⁴ (és persze a protestantizmustól is, mivel a papok nagy része az Afrikára specializálódott Fehér Atyák ka tolikus közösségéből verbuválódott). Habár a központtól távolodva a Rwabugirit követő Musinga befolyása egyre kisebb volt, a tuszi arisztokrácia eléggé erősnek mutatkozott ahhoz, hogy ellenálljon az evangelizációs törekvéseknek, ezért az atyák – legalábbis a német uralom idején – a hutuk között keresték leendő híveiket. A királyi udvar, bár udvariasan és toleránsan viszonyult a misszionáriusokhoz, eleinte nem közeledett a missziókhoz.

A gyarmati időszak történetének fontos mozzanata volt, amikor a német uralmat a belga váltotta fel. 1923-ban ratifikálja a Népszövetség Ruanda-Urundit belga mandátumterületként, amelyet Brüsszel két év múlva Belga Kongóhoz csatolt. A német időszak lényeges társadalmi változásokat nem jelentett ahhoz képest az alig több mint egy generációnyi időhöz, amely ezután jött.

A politikai változásokat a belga kormány tanácsadójának, egy francia származású papnak, Ruanda későbbi érsekének, Léon Classe-nak a megjelenése gyorsította fel, aki 1922-ben érkezett, és aki a királyi udvarhoz kötődő arisztokrácia megtérítését tekintette legfőbb feladatának. Segítője volt ebbéli tevékenységében Charles Voisin kormányzó is, aki után Voisin-reformoknak nevezik az 1926-1931 közötti időszakot, amikor a legtöbb, az élet minden területére kiható törvény született.

Habár Musinga érezte, hogy a tényleges hatalom kicsúszhat a kezéből, nem sokat tehetett az ellen, hogy egyes emberei, sőt gyermekei keresztényekké váljanak. Az új káderanyag képzését az Astrida városban (a mai Butare) alapított iskola segítette (1932), ahová főként tuszikat válogattak, akik tekintélye fokozatosan nőtt a hagyományos (tuszikból és kisebb mértékben hutukból álló) elit rovására.¹⁵ Az astridai értelmiségiek tisztában voltak saját fontosságukkal, amit az is erősített, hogy az itt végzetek monopolhelyzetet élveztek a gyarmati állam egyházi és adminisztratori posztjain, kiszorítva azt a kevés hutu értelmiségit, akik más intézményekben, főként az egyházi szemináriumokban vagy külföldön végeztek. Ennek az időszaknak a klientúra-politikáját jellemzően illusztrálják Léon Classe sokszor idézett sorai:¹⁶

„A legnagyobb hiba, amit a kormányzat saját maga és az ország ellen tehet, ha elsöpri a tuszi kasztot. Egy efféle forradalom az országot egyenesen az anarchiába vagy az oly gyűlöletesen Európa-ellenes kommunizmusba vezetné. (...) Általánosságban elmondható, hogy nem lehetnek számunkra jobb, értelmesebb, aktívabb, a haladást megérteni képes és ráadásul a nép által is elfogadott főnökök, mint a tuszik.”

Ami a hutukat – Classe szavaival „szegény négereinket” – illeti, rájuk a szorgalmas kétkezi munka vár, hogy megváltsa őket a „civilizálatlanság” terhétől.

Ezek az elvek azonban nem jelentették azt, hogy a régi intézményrendszer is a változatlan formában maradhatott fenn. A királyhoz közeli döntéshozókból álló egyfajta „vének tanácsát” a *Bwiru* intézményét, amely a korábbi ruandai társadalom jogrendjének alapja volt, és amelyet a belgák okkultnak és körülhatárolhatatlannak nyilvánítottak 1925-ben megszüntették, vezetőjét száműzték.

Drasztikusabb, és a tuszi-hutu viszonyt a későbbiekben jobban megterhelő beavatkozás volt, amikor a belgák átalakították a területi főnökök korábbi rendszerét (1929). A monarchiában eredetileg három, egymással párhuzamosan létező hierarchia működött: adott területen (dombon)¹⁷ külön főnöke volt a földnek (földművelésnek), az állatoknak (állattenyésztésnek) és a harcosoknak. Ez a rendszer gyakran nem volt elnyomó, mivel az egyén a három hatalom egymást gyengítő tendenciáit kihasználva viszonylagos szabadsággal rendelkezhetett. A földek főnöke gyakran hutu volt. A belgák a három funkciót egy – szinte mindig tuszi – főnök kezébe vonták össze. Az új főnök nagyobb hatalmat kapott, sokan közülük a hutu földművesek által gyűlölt kiskirályokká váltak. Ám rájuk is nagy nyomás nehezedett,¹⁸ az átalakuló *ubuletwa* (robot) intézménye miatt.

Az *ubuletwa* a központi hatalom részére végzett közmunkát jelentette. Ez korábban nem volt általános a monarchia teljes területén, de ezt a belga adminisztráció nemcsak

elterjesztette azokon a helyeken, ahol még nem volt ismert, hanem lényegesen meg is változtatta. Korábban ugyanis a helyi főnökök kollektíven alkalmazták a robotot, tehát a családfő dönthette el, kit küld munkára, amivel a család munkae ö-gazdálkodását nem terhelte meg, ezentúl viszont a robot egyéni kötelezettségnek számított.

Az *ubukonde* típusú földtulajdonlás is átalakult: a korábban a hutu földm üvesek által kollektívan birtokolt és művelt területeket, az új rendszerben gazdátlanok tekintették és nagy részük a tuszik tulajdonába ment át.

Az *ubuhakének* nevezett szarvasmarha-bérleti rendszer, ahol a gazdag tulajdonos bérbeadta marháit, szintén nagy változásokon ment keresztül. Talán egy társadalmi intézmény sem váltott ki annyi vitát a történészek, antropológusok és politikusok között, mint ez: egyesek szerint a társadalmi kohézió eszköze volt, mások szerint a hutuk kizsákmányolásának par excellence módszere.¹⁹

A belga reformok eredményeképpen az elszegényed ő hutuk ezután sokkal gyakrabban kerültek az eredetileg is gazdag, vagy a tuszikat favorizáló politika miatti „újjgazdag” tuszi marhatulajdonosok bérlői közé.

A belga hatalom átalakítási lendületének fontos moz zanata volt a maradnak min ősítt *mwami*, Yuhi Musinga erőszakos eltávolítása a hatalomból 1931-ben. Helyére fiát, az európai nevelést kapott, európai ruhákban járó, ráadásul keresztény Mutara Rudahigwát ültették, aki a nép szemében máig egyfajta *Mwami w'abazungu* maradt, vagyis az „európaiak mwamija”. Ennek az eseménynek köszönhet ően a tuszik között a kereszténységre való áttérés felgyorsult. A változások egy akkoriban modernnek tekintett, centralizált, neotradicionalista, katolikus, de ugyanakkor az átlagemberre (földművesre) igen nagy terheket rovo társadalmat hoztak létre. Egy átlagos férfi munkaidejének körülbelül a felét különféle közmunkákra kellett, hogy töltsse, és aki ellenszegült, retorziókra számíthatott.

Egy 1948-as ENSZ felmérés szerint a vizsgált 250 parasztból mindössze három volt, aki még nem kapott verést, és a legtöbbjüket többször is megfenyítették a közmunkák idején. A terhek miatt sokan Ugandában kerestek munkát. Amikor az els ő világháborúban Ruanda keleti része egy rövid időre a tanganyikai brit mandátumterület része lett, a vidék főként hutu lakossága nem volt túlságosan elégedett a kés őbbi visszacsatolással.²⁰

Mindezek a folyamatok nagyon sajátos helyzetet hoztak létre. Lassan, de biztosan, a végleges fejleményeket nem láttatva alakult ki egy olyan gondolkodás és beszédmód, amely a hutu-tuszi dichotómiában találta meg minden társadalmi jelenség mozgatórugóját. Az a neotradicionalizmus, amelyet a belga adminisztráció egy soha nem létezett történelem

víziójától vezérelve létrehozott, figyelmen kívül hagyva a tradicionális társadalom bonyolult hatalommegosztását és az identitásnak a hutu-tuszi kategórián kívül eső tartományait, egy etnikai „időzített bomba” kialakulásához vezetett. Két hibát követtek el tehát az utazók és a későbbi adminisztrátorok: az egyik az volt, hogy a tuszi dinasztiának a központban lévő hegemoniáját érvényesnek tekintették Ruanda egész területén, holott korántsem volt így, másrészt ezt a hegemoniát örökérvényűnek tartották, pedig ilyen formában mindössze alig több, mint száz éves korra tekintett vissza.

A „nagy tuszik” haszonélvezői lettek a gyarmati rendszernek is, a „kis tuszik” pedig igyekeztek „tudományosan” bizonyított felsőbbrendűségükre hivatkozva minél több előjogukat érvényesíteni.²¹ A hutuk tuszik iránti gyűlöletének táptalaja volt a mindennapok során átélt megaláztatás, a társadalmi mobilitás hiányából fakadó reményvesztettség. Habár a tuszik is csak eszközei voltak a gyarmati közvetett kormányzásnak, igazi politikai mozgásterük nekik sem volt, a két csoport közötti nyílt ellenségeskedés baljós jelei már Ruanda függetlenségi törekvéseinek idején megmutatkoztak.

A függetlenség kivívása (1959-1961)

A második világháború nem volt hatástalan az afrikai értelmiségre sem. Sokan vették észre, hogy a „fehérek,” a gyarmattartó országok sem sebezhetetlenek, s a tanultak szűk rétege egyre gyakrabban fogalmazta meg az önállóság igényét. Egyes európai országokban a közvélemény egy része is hajlott reformokra vagy radikálisabb változtatásokra. Az esetleges függetlenség eljövételének idejét azonban a távoli jövőbe tették és kevesen gondolták azt, hogy ilyen közeliek a változások.²²

Ruandában több tényező befolyásolta az eseményeket. 1954-ben balközép kormány jutott hatalomra Belgiumban, amely elkezdte afrikai területeinek demokratizálásának és dekolonizációjának előkészítését. Két kulcsfigura került a Ruanda-Burundi mandátumterület élére: Jean-Paul Harroy alkormányzó és Guy Logiest ezredes különleges megbízott.

A missziókhöz kerülő európai papság összetétele is átalakult. A régiek főként jól szituált franciaajkúak voltak, akik konzervatív, elitista elveiktől vezérelve jó kapcsolatot ápoltak a tuszi arisztokráciával. Ez a jó viszony megváltozott, mert a háború után szerényebb környezetből származó flamand származású papok kerültek Ruanda-Burundiba akik inkább a hutukkal rokonszenveztek.

A tuszik és hutuk megítélésében az igazi változást a tuszi elit politikai radikalizálódása hozta, amely képzettségének köszönhetően egyre nagyobb befolyásra tett szert a helyi papság vezetői között,²³ ráadásul egyre nyíltabban kérdőjelezte meg a belga fennhatóság létjogosultságát és ezt az európai misszionáriusok nem nézték jó szemmel. Már a harmincas évektől erősek voltak azok a hangok az egyházi körökben, amelyek – legalább is elvben – a tuszikkal való szövetség hosszú távú tarthatatlanságáról szóltak. Az egyház és a belgák hűséges középosztály kinevelését tűzték ki célul (ezúttal már hutukból). Ebben az új stratégiában a tuszik már nem szövetségesek, hanem a jámbor hutuk elnyomóivá lettek. Senki nem sejtette, hogy a középosztály gyarmati keretek közötti megteremtéséhez túl késő van.

A korszak talán legjelentősebb politikai dokumentuma, a hutu értelmiség első, 1957-ben írt nyilatkozat, amelynek címe: *Feljegyzések a ruandai bennszülött faji problémák társadalmi aspektusairól*, közkeletű nevén a *Hutu Kiáltvány*. Sokak szerint a későbbi etnikai problémák mozgatórugói ebből az írásból már világosan kiolvashatóak:²⁴

„A probléma lényege egy rassz, a tuszi politikai monopóliuma. A jelenlegi körülmények között ez a politikai monopólium társadalmi és gazdasági monopóliummá alakult. (...) És mivel az iskolákban de facto szelekció történik, ez a politikai, gazdasági és társadalmi monopólium kulturális monopóliummá válik, amely a hutukat a folytonos alárendeltség miatti kétségbeesésre ítéli (...) Azért, hogy jobban megfigyelhessük ezt a faji monopóliumot, határozottan tiltakozunk –legalább is egyelőre – az ellen, hogy a hivatalos vagy magánigazolványokból töröljék a „hutu” és „tuszi” bejegyzést. Törlésük még inkább veszélyezteti a szelekciót, elfedve és megakadályozva, hogy a statisztikai törvényszerűségek megállapítsák a tények igazságát.”²⁵

A szöveg több tekintetben jelentős: egyrészt, benne először határozza meg ruandaiak egy csoportja saját magát és más csoportokat is rasszként, ami a korábbi hutu-tuszi kategória gyökeres megváltozását jelenti; másrészt – de szorosan kapcsolódva az előző problémához – a „faji” statisztikáknak a demokráciát védő eszközként való megfogalmazása előrevetíti a későbbi rendszerek etnikai kvóták alapján történő hatalomgyakorlását.

A Hutu Kiáltványt az ENSZ-nek címezték és kilenc hutu értelmiségi írta alá, köztük az ország későbbi elnöke, Grégoire Kayibanda is, aki még abban az évben pártot szervezett, amely 1959-ben veszi fel a PARMEHUTU nevet (Parti du mouvement et de l'émancipation hutu). A tuszi elit megosztottan fogadta a lassan igen feszültté és zavarossá váló politikai helyzetet. A tuszik monarchista és erősen belgaellenes csoportja létrehozta az UNAR nevű pártot (Union nationale rwandaise), míg a főként mérsékeltből szerveződött a RADER (Rassemblement démocratique rwandais).

A feszült helyzetben szinte törvényszerű volt, hogy a pártok aktivistái erőszakkal is egymás ellen forduljanak. Az 1959 novemberében történt PARMEHUTU és az UNAR tagok közötti összetűzés volt az első olyan esemény, amely eredményeként országos méretű tusziellenes erőszakhullám indult. A hutuk sok helyen felgyújtották a helyi tuszi főnökök házait és elüldözték korábbi uraikat. Az ENSZ formálisan ugyan elítélte az atrocitásokat, de a gyakorlatban nem sokat tehetett megfékezésükre.

Végül a Kongóból Ruandába érkező Guy Logiest ezredes „tett rendet”, aki nyíltan a hutuk mellett tette le a voksát. 1960-tól folyamatosan cserélték ki a tuszi főnököket hutukra, akik azonnal üldözni kezdték az előző klientúrát, hogy a sajátjukat építsék ki. A belga hatalom a bizonytalan helyzet ellenére kiírta a törvényhatósági választásokat, amely a PARMEHUTU elsőprő győzelmét hozta. A belga mintára kiépült rendszerben a 229 *bourgmestre* (polgármester) közül 160 tartozott a PARMEHUTU kötelékébe és csak 19 volt tuszi

A belgák és az egyház pálfordulását a függetlenség elodázhatatlanságának és a hatalomátmentés szükségességének a felismerése okozta. Rájöttek arra, hogy bármilyen politikai rendszer is következzen, a lakosságnak több mint nyolcvan százalékát kitevő hutukkal mindenképpen számolni kell.²⁶

A PARMEHUTU programjának gerince a hutuk teljes emancipációjának a megvalósítására épült, míg a RADER az emberi jogoknak a kormányzat általi minél teljesebb betartását, az UNAR a minden banyarwanda által megvalósított nemzeti uniót tekintette legfőbb céljának. A mielőbbi függetlenség kérdésében egységesek voltak, az oktatás és a földtulajdonlás kérdésében voltak különbségek. A PARMEHUTU a monarchia eltörlését szorgalmazta, a másik két párt alkotmányos monarchiát látott volna szívesen. A kérdést bonyolította, hogy Mutara 1959. július 25-én váratlanul és máig tisztázatlan körülmények között elhunyt. Utódja a tapasztalatlan, mindössze húsz éves Kigeri Ndahindurwa lett, akin gyorsan túlléptek az események, ezért a későbbiekben emigrált.

Az első köztársaság (1961-1973)

Ruanda 1962. július elsején lett független ország. A monarchiát eltörölték, a köztársaság elnöke Kayibanda lett, aki a világ egyik legszegényebb nemzetgazdaságát örökölte és aki az 1959-től kezdődött eseményeket a francia forradalomra emlékeztetve „társadalmi forradalomnak” (*révolution sociale*) nevezte. Eszerint nem egyszerűen a függetlenséget vívták ki, hanem lerázták (mármint a hutuk) egy idegen etnikum (a tuszik) feudális igáját is, ami a

politikai ideológia és a retorika visszatérő elemévé vált. Ezzel összhangban állt az új alkotmány, ami egy jogtörténeti furcsaságot tartalmazott, ugyanis el őírta, hogy az etnikai hovatartozást (hutu, tuszi, tua) a személyi igazolványokban jelezni kell. A bejegyzés a „demokrácia” betartásának-betartatásának az eszköze lett: legtragikusabb következménye, a lakosság etnikai alapon való szelektálhatósága a '94-es események során is megmutatkozott.

Habár az új hatalom a régivel való teljes szakítást hirdette, valójában nem forradalom, hanem elitváltás zajlott le.²⁷ Az ország új vezetése is elitista szemlélet ű volt, akár az előző, és a hatalomgyakorlás módszereiben is sok hasonlóságot találhatunk. A hatalom csúcsán ugyan már nem a mwami, hanem az elnök állt, de ő hasonlóan elzárkózó, titokzatos és paternalista volt, mint elődje. Szinte minden hivatalnokot ő maga nevezett ki, amely az elit különböző csoportjai közötti versengéshez vezetett. A tuszik természetesen kívül estek ezeken a körökön.

Új politikai tényezőket jelentettek az északi hutuk, akik, lévén hogy a hadsereg be sokat soroztak be közülük, egyre nagyobb befolyásra törekedtek.

Az északi területek hutu fejedelemségei a múltban sokáig meg tudták őrizni függetlenségüket a Nyiginya-dinasztiával szemben. Az utolsó néhány területet a mwaminak csak a német hódítók segítségével, tűzfegyverekkel sikerült meghódítani, ami miatt az itteniek úgy érezték, hogy „hutubbak” a „felhígult”, a tuzikkal szorosabb, gyakran vérségi kötelékeket is ápoló déli hutuknál.

A legnagyobb problémát a menekültkérdés jelentette, amely végigkísér i a függetlenség utáni időszakot, és ma is a legsúlyosabb terhe a Nagy Tavak országainak. Habár korábban is voltak emigrációs hullámok, a „társadalmi forradalom” eredményeként tömegesen hagyták el főként tuszik az országot, és Burundi, Kongó, Uganda, Tanzánia területén kerestek menedéket.²⁸ Legtöbbjük mielőbb vissza szeretett volna térni. Egy részük, főként a korábbi UNAR-hoz kötődő erők fegyveres visszatérést szerveztek.

Burundiban volt a legkedvezőbb helyzet a tuszi menekültek számára. Az ország ahol szintén élnek tuszik, hutuk és tuák, Ruandához hasonlóan korábban Belgium gyámsága alatt állott, akik annak idején hasonló módszerrel, de kevesebb sikerrel igyekeztek egy, a „hamitákra” épülő rendszert kiépíteni és a két országot közös adminisztráció alatt egye síteni. Burundi hagyományos monarchiájában a ruandai Nyiginya -dinasztia megfelelője a Ganwa volt, amelyet egykoron valószínűleg hutu ágazatok alapítottak. Ennek köszönhető, hogy a dinasztiához tartozó hercegek közül, akik területi főnökök is voltak, körülbelül minden harmadik hutu volt. A Ganwa-dinasztia, szemben a tuszik által dominált Nyiginya dinasztiával, nagyobb politikai mozgásteret adott a hutu ágazatoknak is.²⁹ A belgák a hagyományos

hatalommegosztást a ruandaihoz hasonló módon, a tuszikat favorizálva alakították át, de ez, legalábbis a függetlenségi mozgalmak idején, nem élezte ki olyan végletesen a hutu-tuszi viszonyt, mint tette azt Ruandában. A ruandai fordulattal szemben, Burundiban a tuszik által dominált politikai körök át tudták menteni hatalmukat a függetlenség időszakára is.

A menekültek kérdése az 1959-es évtől máig terheli a két országot, korábban kiegyensúlyozottnak mondható viszonyát. 1963 végén több ezer tuszi menekült fegyveresen próbál visszatérni Ruandába, megközelítve a fővárost, Kigalit.³⁰ Az akció nem sikerült, kitört a pánik, és körülbelül tízezer tuszi esett áldozatul a vérengzésnek, ami újabb menekülthullámot idézett elő. A későbbiekben többször megfigyelhető volt az az ördögi kör, hogy ha Ruandában üldözték a tuszikat, azok elmenekültek Burundiba, ahol megjelenésük feszültséget okozott. Ez újabb zavargásokhoz vezetett, aminek következtében innen pedig a hutukat üzték el vagy ölték meg. Ruanda és Burundi jelenkori történelmét ezek a menekültek kapcsolják össze a legerősebben.

Kayibandát sokan az egységes ruandai identitás kettétörőjének, a hutu-tuszi elkülönülés atyjának tartják.³¹ Sok más afrikai országban a függetlenségi mozgalmak lázában élénk ideológiai viták zajlottak az antikolonializmusról, szocializmusról, a két világháború közötti feszültségekről. Ruandában a keresztény és munkaerkölcs, a hutu identitás, mint a demokratikus hatalom biztosítója került a közbeszéd tengelyébe. Az ország – nagyrészt éppen a tuszi menekültek visszatérésétől fenyegetve – a környező országokkal szembeni bizalmatlan szigetté vált.³² A fojtogató légkörben Kayibanda egyre tanácstalanabban állt az erősödő konkurenciával, az északi hutuk politikai csoportjával szemben, majd, hogy népszerűségét visszaszerezze, kijátszotta az etnikai kártyát.

Ez a gyakorlatban a tusziknak a közhivatalokból, egyetemekről és általában a közéletből való kampányszerű kizorítását jelentette. Ruandában az Európában megismert numerus claususra emlékeztető rendszer volt, tehát az ország etnikai összetételének az oktatásban és a munkahelyeken betöltött állásokban is kifejezésre kellett jutnia.³³ Mivel a belga időszak eredményeként a tuszik számaránya az értelmiségi pályákon nagyobb volt, mint gyarmati uralom alatt bevezetett a kilenc százalékos kvóta, 1972-73-ban nagyszabású kampány indul, hogy visszaállítsák az „egészséges” arányokat. Ennek során öntevékeny hutu csoportok alakultak, az oktatási intézményekben például a francia forradalomból kölcsönvett névvel Közjóléti Bizottságokat alakítottak, amelyek listákat állítottak össze a tuszi oktatókról és diákokról, azért hogy zaklassák és elüldözzék őket. A hivatalos diskurzusban később „kulturális forradalomnak” finomították a történéseket.³⁴

Az események közvetlen előzménye volt a Burundiban 1972 nyarán lezajlott véres népiirtás, melynek során sok ezer hutu, nagyrészt értelmiségiek estek áldozatul az ottani rezsim tisztogató akcióinak, amely – a korábban bemutatott logikának megfelelően – egy Ruandába tartó hutu menekülthullámot indított el. A feszült és egyre zavarosabb helyzetben a magukat is veszélyeztetve érző északi erők elérkezettnek látták az időt a hatalomátvételre. Juvénal Habyarimana tábornok 1973 júliusában vértelen puccsot hajtott végre.

Habyarimana rendszere (1973-1994)

A tábornok színrelépését, ami a stabilitás reményét jelentette, a tuzsik közül is sokan örömmel fogadták. Kisebbségi atrocitásokat és az előző rendszer néhány tucatnyi felső vezetőjének likvidálását leszámítva a hatalomátvétel erőszakmentesen zajlott le.³⁵

Az új rezsim retorikájában az etnikai alapon történő érvelést, a kvótarendszert és a „társadalmi forradalom” eszméjéhez való hűséget hirdette. Ezt egy szóban a *rubanda nyamwinshi* kifejezéssel jelölték, ami a „többségi kormányzást” jelentette, és a demokrácia sajátosan ruandai felfogása volt. Eszerint azzal, hogy Ruandának hutu elnöke és kormánya van, a „demokrácia” automatikusan megvalósul. A kvótarendszernek köszönhetően összesen két tuzsi volt a hetvenfős parlamentben, egy tuzsi tiszt az egész ruandai hadseregben (ahol tilos volt a tiszteknek tuzsi nőket feleségül venniük), és egyetlen prefektus vagy *bourgmestre* sem volt tuzsi, ezeket a posztokat főként az északi körökhöz tartozó hutuk foglalták el. Az oktatási intézményekben és a közszolgálat alsóbb szintjein viszont a kvótákat szabadabban kezelték, a tuzsik számaránya gyakran túlhaladta az előírt kilenc százalékot. A legtöbb tuzsi a privát szektorban helyezkedett el.³⁶

A kormányfő 1975-ben katonai egyezményt írt alá Franciaországgal, és ugyanekkor alakult újjá az állampárt, a MRND (Mouvement Républicain National pour le Développement), amely a katolikus egyházzal szoros kapcsolatot ápolt. Az 1973-ban felfüggesztett alkotmány helyett 1978-ban újat fogadott el a parlament, amely megerősítette az igazolványokban az etnikai hovatartozás megjelölését. Az állampártnak egyébként minden ruandai lakos születésétől fogva automatikusan tagja lett. Az 1978-as választási színjátékon Habyarimana a voksok 99 százalékát tudhatta magáénak.³⁷

Az országot ebben az időszakban kedvező színekben festik le az idelátogató külföldiek, nem kis részben azért, mert szomszédjai alapján ítélik meg. Idi Amin Ugandája, a zairei

„kleptokrácia” üzelmei vagy a tanzániai afroszocializmus ellentmondásai tükrében Ruanda egy stabil szigetnek, a nemzetközi segélyakciók hálás alanyának tűnt.

Az ország a nyolcvanas években az IMF és a Világban k „jó tanulója” volt, kis arányú eladósodással és viszonylag erős pénzzel. A népszaporulat, részben az egyháznak a védekezéssel szembeni álláspontja miatt, a világon az egyik legnagyobb volt, majdnem 4 százalék. A lakosság 90 százaléka a mezőgazdaságból élt.³⁸

A Habyarimana-rezsim vége: polgárháború és népirtás (1990-1994)

Mint annyiszor korábban, a legnagyobb politikai változásokat a menekültek okozták, ezúttal azok a tuszik, akik Ugandában éltek, pontosabban az az új generáció, amelynek szülei ugyan menekültek voltak, de ők már új hazájukban nőttek fel.

A jórészt tuszikból álló menekültek csoportjai, akik a világ minden részén megtalálhatóak voltak, sajátos átrétegződésen mentek keresztül az elmúlt évtizedek alatt. Mivel a munkaerőpiacon – föld és vagyon híján – csak szellemi tőkéjük által érvényesülhettek, sokan közülük értelmiségi pályákat választottak. Emellett az egyes csoportok – szegény és gazdag, arisztokrata és „kis” tuszi – között korábban meglévő társadalmi korlátok is lazábbá váltak, az egymás közötti házasságokkal homogenizáció ment végbe. Másrészt jól szervezettek voltak, szervezeteket és újságokat alapítottak és tartották egymással a kapcsolatot.³⁹

Uganda mozgalmas posztkoloniális történetének fontos elemét jelentik a ruandai menekültek, akik közül egyesek az Idi Amin bukását (1979) követő Milton Obote rendszere alatt szereznek politikai és katonai tapasztalatokat. Obote 1980 decemberében, gyanús körülmények között történő elnökké választása után rebellis csoportok kezdték meg hosszú ideig tartó gerillaakcióikat az általuk illegitimnek ítélt rendszer ellen. A csoportok egyikét Yoweri Museveni, Uganda későbbi elnöke vezette, aki 1986-ban foglalta el a fővárost, Kampalát. Közvetlen bizalmasa és harcostársainak egyike Paul Kagame, Ruanda jelenlegi elnöke volt.⁴⁰

Habár Museveni sokat köszönhetett tuszi harcostársainak – akik közül sokan az új rendszer befolyásos emberei lettek – lassan kénytelen volt leépíteni ezeket a kapcsolatait, hogy kifogja a szelet politikai ellenfelei vitorláiból. Museveni ugyanis *ankole* volt. Ennek az Uganda déli részén élő népcsoportnak a társadalomszervezetük hasonló kettőséget mutat, mint Ruandáé és Burundié: náluk a tuszik megfelelői a *himák*, a hutuké az *iruk*. Az elnök befolyásos hima családból származott, ráadásul egyik nagyanyja ruandai tuszi volt, ami támadási felületet

adott az ő „idegenségét” hirdető ellenfeleinek, másfelől Ugandában csak az tud igazán sikeresen politizálni, aki a többséget kitevő *gandákkal* jó kapcsolatot ápol. A terhessé vált barátokkal való szakítást az ugandai tuszik nagy csalódással fogadták, és dacára annak, hogy legtöbbjük már itt született, egyre többen fogalmazták meg közülük a Ruandába való visszatérés igényét.

Museveni győzelmét és az ugandai tuszik befolyásának növekedését a ruandai kormány természetesen nagy nyugtalansággal fogadta. Az 1990-es év a rendszer végjátékának kezdetét jelentette.

A politikai helyzet kiéleződése együtt járt a gazdasági helyzet súlyos romlásával. Az 1990-től kezdődő aszály miatt nagy élelmiszerbehozatalra volt szükség. A nemzetgazdaság számára a legnagyobb érvágás a kávé világpiacon 1987-től kezdődő drasztikus csökkenése volt. Mivel 1990 és 92 között a fegyverkezésre fordított kiadások a duplájukra nőttek, az IMF és a Világbank a segélyeinek egy részét felfüggesztette. A korábban sem magas életszínvonal a lakosság jelentős hányadánál a nyomorszintre süllyedt.⁴¹

Ilyen körülmények között érthető volt a kormányzat ijedtsége, amit az 1990 októberében Ugandából betörő fegyveresek (akiket *inkotany*nak neveztek és jórészt tuszikból álltak) akciói okoztak. A kormányerők – francia és belga kapcsolataikat kihasználva⁴² – visszaverték őket. Az Ugandában élő menekültek politikai szervezete az FPR⁴³ volt (Front Patriotique Rwandais), amely a tuszi dominancia ellenére emigráns hutu tagokat is befogadott. Ennek katonai szárnya indította el a támadást.

A támadás jó ürügyet szolgáltatott a kormánynak több ezer vélt vagy valós ellenzéki bebörtönzésére. Az FPR gerillaakciói tovább folytatódtak, így 1991 márciusában nemzetközi nyomásra a felek tárgyalóasztalhoz ültek és tűzszünetet kötöttek, amit júniusban a többpártrendszer és a sajtószabadságot engedélyező alkotmánymódosítás követett. A korábbi állampárton kívül három új párt vált erő politikai tényezővé: az MDR, amely a PARMEHUTU örököséiként határozta meg magát, a szociáldemokrata és a központi területeken népszerű PSD, és a liberális PL, amelyet üzletemberek alapítottak és a tuszik felé is nyitott volt. A pártok két eszmeáramlat, egy progresszív, kompromisszumra hajló, és egy szélsőséges között ingadoztak, ez utóbbit „Hutu Powernek” nevezték, és az 1993-as kormányváltáskor győzött.⁴⁴ Az államfő bizalmas körét *Akazuna* neveztek, ami az északról származó politikai erők között is egy szűk lobbist jelentett, és amely ennek az ideológiának támogatója volt.⁴⁵

A feszült politikai helyzetben a kormányfő és köre kettős játékot játszott: egyszerre igyekezett kompromisszumokat kötni a szélsőségesekkel és a mérsékelttel. Nemcsak átvitt

értelemben beszélhetünk „kettős nyelvhasználatról”, azok a politikusok, akik a külföldnek szánt francia nyelvű politikai nyilatkozataikban a megegyezés szükségességéről szóltak, a helyi lakosságnak szánt, kinyarwanda nyelvű megnyilatkozásaikban gyakran a tuszik ellen uszítottak.⁴⁶

1993 augusztusában a kormány és az FPR a tanzániai Arushában egyezményt írt alá, amely szerint ezentúl az FPR tagjai is besorozhatóak a ruandai hadseregbe és miniszteri posztokat is kapnak. A Hutu Power ideológusai ezt a hatalommegosztást totális vereségnek könyvelték el. A „kettős játék” jele, hogy az Arushából visszatérő Habyarimana a szerződést nyilvánosan papírfecneknek nevezi, sógora, az Akazu erőse embere és a későbbi népiertás egyik fő szervezője, Théoneste Bagosora tábornok pedig azt nyilatkozta, hogy „visszatérek, hogy megszervezzem az Apokalipszist”. Sokan az utóbbi kétértelmű szavakat a népiertás konkrét előkészítése és az Akazu felelőssége bizonyítékának látják.⁴⁷

1994. április 6-án este az elnök Tanzániából visszatérő repülőgépe, fedélzetén Habyarimanával és Burundi elnökével, Ntaryamirával, rakétától találva lezuhant Kigali közelében.⁴⁸ A hivatalos média az FPR-t és cinkosait tette felelőssé a merényletért, ezzel kezdetét vette az utóbbi évtizedek párját ritkítóan heves öldöklése.

A kormány által támogatott halálbrigádok, a hadsereg segítségével még aznap este megölték sok, az FPR és a tuszik cinkosainak tartott hutu ellenzékit. Az utakat lezárták, hogy a pánikszerűen menekülő tuszi lakosságot elfoghassák. Mivel Ruanda kis területű ország, jó utakkal, ráadásul nagyon jól szervezett hierarchiára épülő közigazgatással, a népiertás – amelyet a kormánymédia persze nem ekként, hanem a polgárháború természetes velejárójaként, a spontán népharag kifejeződéseként interpretált – rendkívüli „hatásfokkal” működött, az áldozatok számát nyolcszázézer és egymillió közé teszik, és több mint nyolcvan százalékukat már az öldöklés első három hetében likvidálták. Az iskolákba, templomokba, missziókba menekülő csapdába kerültek: a hadsereg és a bozótvgó késekkel, botokkal felfegyverzett Interahamwe hullahegyeket hagy hátra ezeken a helyeken is. Ahol a helyi hivatalnokok nem voltak eléggé aktívak az emberek begyűjtésében, leváltották őket, és újakat neveztek ki. Gyakran helyi értelmiségiek, orvosok, tanárok, papok álltak a halálbrigádok élére. A legtöbb helyen a tömeggyilkosságok után viszonylag gyorsan helyre állt a rend. Kibuyében például, ahol a helyi futballpályára összegyűjtött több ezer tuzit – a lakosságnak közel húsz százalékát – kiirtották, és a halottakat eltüntették, a néhány héttel később érkező francia alakulatok rendet és nyugalmat, barátságos fogadtatást találtak.⁴⁹

A kegyetlenkedések rasszista, népirtó motivációit jelzi, hogy a tusziként számon tartott lakosságot a teljesség igényével akarták likvidálni, nem kímélve az öregeket, n őket és a csecsemőket sem. Mivel – főként a déli területeken – nagyon sok volt a vegyes házasság, sok családban a tuszikat kiirtották, a hutukat élve hagyták, de olyan is előfordult, hogy a család hutu tagjait kényszerítették tuszi családtagjaik meggyilkolására. Egyes iskolákban a tanárok irtották ki a tuszi tanulókat, az egyetemeken több oktató halállistákat állított össze tuszi, vagy árulónak tekintett hutu kollégájáról. Az árulónak tekintett hutukat – ez lényegében a hutu ellenzék egészét és szimpatizánsait jelentette – szintén megölték. Az állami szintű „munkaszervezés” mellett különösen fontos volt az RTL (Radio television libre des mille collines) nevű kereskedelmi rádió tevékenysége: a vérengzések kezdetétől folyamatosan uszította a lakosságot és az üldözendő lakcímének, autójának rendszámának közzétételével segítette a halálbrigádokat.⁵⁰

Az arushai egyezmény betartására a térségbe küldött ENSZ-kontingens, a MINUAR-t az öldöklések kezdetekor a biztonság hiányára hivatkozva kivonták. Az ENSZ főtitkára csak május elején nevezte az eseményeket népirtásnak, sokak szerint azért, hogy elkerüljék az ilyenkor kötelező beavatkozást. A nagyhatalmak politikusai közül sokan beszéltek korábban arról, hogy okulva a zsidó holokausztból, amikor is a szövetségesek nem akadályozták meg az események végkimenetelét, ha a későbbiekben hasonló népirtás történik, azonnali beavatkozás szükséges, polgárháború esetén viszont nem feltétlenül.⁵¹

Az FPR nem maradt tétlen az események alatt. Több száz katonájuk tartózkodott Kigali környékén az arushai egyezménynek megfelelően, akiket tűzharcban morzsolta fel a kormányerők. Április 8-án az FPR az ugandai hadsereg támogatásával indított offenzívát, és közel három hónapos harc után szétverte a gyorsan demoralizálódó ruandai hadsereget. Júliusban, Kigali, Butare és Gisenyi bevétele után megalakult a nemzeti egységkormány, jórészt az FPR-hez közelálló személyekből.⁵²

Franciaország kormánya június 22-én hozott döntést arról, hogy az ENSZ égisze alatt humanitárius akciót kezdeményez. Az „Opération Turquoise”-nak nevezett akció során egy biztonsági zónát hoztak létre, amelyet főként az FPR elől Zaire Kivu tartományába tartó kétfélmillió hutu menekült használt ki. Az évtizedeken keresztül a tuszik ellen uszított hutu lakosság nagyon félt a megtorlástól, ezért menekültek ilyen sokan. ENSZ becslések szerint több tízezer ember esett áldozatul az FPR megtorló akcióinak.⁵³

Az FPR konszolidációs törekvései

Az új kormány legfőbb gondja a stabilizáció megteremtése volt az arushai elveknek megfelelően. A legnagyobb – máig ható – probléma továbbra is a menekültkérdés: a zairei menekülttáborokba rengeteg olyan (hutu) káder került, akik vagy a korábbi rendszer tisztviselői vagy Interahamwe tagok voltak.⁵⁴ Ők nem tettek le a fegyveres visszatérésről és a menekülttáborokban csapatokat szerveztek, amely jó ürügyet szolgáltat az FPR erőinek arra, hogy a fenyegetettségre hivatkozva, a kongói belső válság folyamányaként cseppfolyóssá vált határon átkeljenek és napjainkig beavatkozzanak.⁵⁵ Ruandai katonai alakulatok máig itt tartózkodnak, hogy Kongó esetleges feloszlásának - felosztásának reményében Ruanda területi érdekeltségeit képviseljék. A területen található rendkívüli gazdag ásványi kincsek (mint például a mobiltelefonokhoz nélkülözhetetlen kolumbit-tantalit, rövid nevén a *coltan*) nagy vonzerővel bírnak a kormányok és a kalandorok számára is.

A kormányzati retorika kulcsszavai: az „átmenet”, a „nemzeti megbékélés”, a „nemzeti unió” és az „igazságszolgáltatás”. Ez utóbbi azért fontos, mert a népirtás hatékonyságát az is elősegítette, hogy korábban soha senkit nem állítottak bíróság elé azért, mert tuszikat bántalmazott vagy megölt. Az FPR által dominált Nemzeti Egységkormány –ENSZ egyetértéssel – szorgalmazta egy nemzetközi bíróság felállítását a főbűnösök elítélésére.

1996-ban kezdődtek meg az első perek.⁵⁶ A bíróság azokat szeretné elítélni, akik a kitervelői, vagy legbuzgóbb végrehajtói voltak az atrocitásoknak. Sok gyanúsítottat külföldön tartóztattak le, egyesek még szökésben, vagy a kongói menekülttáborokban vannak. A bíróság munkájának ruandai megítélése ellentmondásos. Bizalmatlanságot szül, hogy az elítéltek egy másik országban (a tanzániai Arushában) vannak, ahová nehéz a tanukat utaztatni. Az európai típusú bírósági procedúrától, az ügyvédek sokszor megalázó keresztkérdéseitől való félelem és az a tény, hogy a főbűnösök legrosszabb esetben csak életfogytiglani büntetést kaphatnak, elégedetlenséggel tölti el a ruandai lakosságot.

Mivel több, mint százezer embert tartanak ítélet nélkül ma is börtönben a népirtásban való részvétel miatt, az igazságügy sajátos törvénykezést, az ún. Gacaca-bíróságok létrehozását határozta el 2000-ben, amely – a kormány reményei szerint – felgyorsítaná a bírósági perek lefolyását. A szó a hagyományos társadalom törvénykezésére utal, amely során a családtagok, vagy egy adott faluközösség tagjai összegyűltek egy nagy fa alatt, és szemtanúk meghallgatásával ítéleztek a vitás ügyekben. Az ítékezés során nincsenek a szó európai

értelmében használt ügyvédek, hanem az elítélt a lakóhelyén választott „makulátlan” emberekből álló testülete előtt hallgathatja meg a vád és a védelem tanúit.

Mivel a jelenlegi foglyok nagy része csak olyan bünt követett el, amely már elévült (lopás, gyújtogatás, kisebb testi sértések), a fogvatartottak tömegének – ítélet utáni – szabadon engedésével a túlszűfolt börtönök fenntartásának és a férfi nélkül maradt családok segélyezésének súlyos anyagi terhétől szabadulhat meg a kormány. Ha az ítéletek megszületnek, az igazságtétel igénye is kielégül.⁵⁷

A „nemzeti megbékélés” és a „nemzeti unió” talán a leggyakrabban használatos kifejezések, és arra utalnak, hogy az új rendszer gyökeresen szakítani akar a korábbi rendszer szegregációs politikájával. A „hutu” és a „tuszi” szavak használata – legalábbis a kormányzati kommunikációban – szinte tabuvá vált.

A nemzeti egység erősítésének egyik jellemző intézménye az *ingandonak* nevezett képzés, amely két hónapig tart, és minden egyetemre készül ő fiatalnak részt kell vennie rajta. A szó az elmélkedéshez szükséges elvonulást jelenti és a Gacacához hasonlóan egy hagyományos intézményre utal: régen ha egy férfi súlyos döntések előtt állt, egy nyugodt helyre vonult, hogy ott gondolkodjon, ezt az aktust nevezték ingandónak. A hallgatók, fiúk és lányok vegyesen, egy a világtól távol eső helyen lévő táborban, uniformisban, közös kiképzésen és előadásokon vesznek részt. Az oktatás célja, hogy „érzékennyé tegye a hallgatókat a nagy nemzeti témák iránt.” Az uniformis viselésével a katonaság demisztifikálása a cél, ami azért lényeges, mert a népiertás során sok civil a katonáktól való félelmében csatlakozott a halálbrigádokhoz.⁵⁸

Dacára annak, hogy a népiertás utáni új hatalom kerüli az elkülönülés politikáját és „erőltetett menetben” igyekszik helyreállítani a közös identitást, a traumák feldolgozásának sikeressége egyáltalán nem biztos. Az a tendencia, hogy a mostani hatalom nem jár át az etnikai kártyákkal, és sokkal kevésbé tuszi, mint amennyire hutu volt az előző rezsim, nem jelenti automatikusan azt, hogy egy európai típusú demokrácia jött létre. Inkább egy olyan formáról beszélhetünk, amelyben egy autoriter, a hatalmát pragmatikusan, kifinomult eszközökkel védő párt kemény diktatúráját – folyamatosan az átmenetre és a későbbi demokráciát fenyegető veszélyekre hivatkozva – csak fokozatosan puhítja.⁵⁹

Utószó

Reményeink szerint a ruandai történelemnek az előző néhány oldalon közölt, mégoly vázlatos ismertetése is világossá teszi azokat a drámai változásokat, amelyek az elmúlt, alig több mint száz éves időszakban a politikai elitől a társadalom legalsóbb rétegéig

meghatározták a problémák megoldásának receptjét és a cselekvések logikáját. Az 1994-es események nemcsak a politikai válság és a társadalmi trauma kezelésének módzatairól ébresztettek vitákat, hanem a ideológiák szolgálatában álló történelemről is. Mivel a történelem – a prekoloniális is – Ruandában folytonosan tárgyát képezte a politikai manipulációknak, ráadásul a tudományos igényű történelmi munkák sem tudták dekonstruálni a „rasszok örök harcát” mutató pesszimista képet, az események hátterét feltáró nemzetközi bizottságok, tudományos kutatóműhelyek újra felfedezik a hatvanas évektől már történelmi kutatásokat végző tudósok munkáit.

A történészek számára egy a Ruandaihoz hasonló krízis kutatása egyszerre hálás és hálátlan feladat. Hálás, mert a rövid ideig tartó, jól elkülönül ő, mozgalmas eseménycsoportok egy villám fényével világítanak meg hosszú, gyakran észrevétlen történelmi folyamatokat. Hálátlan feladat is egyben, mert olyan morális mélységekbe pillanthat, amely elrettentheti a további kutatástól, mert a megmagyarázhatatlant, a ráció teljes hiányát, és – Chinua Achebe szavait kölcsönvéve- a „széthulló világot” találja.

Ruanda történelmének nagy tanulsága az, hogy mennyire rövid idő alatt és mennyire észrevétlenül játszódtak le olyan folyamatok, amelyek alapjaiban formáltak át egy társadalmat, új eszméket, új stratégiákat és a problémák új megoldási módjait sugallva. Azt a társadalmat, amely alig több mint száz éve olyan statikusnak tűnt, Európa rendkívüli gyorsasággal alakította át –olyan ütemű váltásra kényszerítve népességét, amelyet csak megrokkanna volt képes túlélni.

A függetlenség kivívása utáni krízisek –köztük is kiemelten a ruandai- súlyos érveket szolgáltatnak az „afropesszimisták” számára, akik Afrikát mindenfajta „szalonképes” politikai kultúra elsajátítására alkalmatlannak tartják. Csak kívánhatjuk azt, hogyha száz év elteltével, 2094-ben valaki a ruandai válság vészterhes éveit vizsgálja, egy későbbi, békés korszak távlatából hihetetlennek tartsa azt, ami akkor történt.

1. számú melléklet: A Hutu Tízparancsolat

Az értelmiségnek óriási felelőssége volt az 1994-es népirtás előkészítésében is. A Hutu Power által elhintett faji elvek nagyon hasonlítanak európai és dél-afrikai megfelelőire: a homogenitás, a tisztaság értéke, irtózás minden „faji” keveredéstől; annak a fikciónak az elfogadása, hogy egy adott etnikum minden tagjának mindenkor ugyanazok az érdekei; a konkurens-ellenséges csoport minden tagja potenciális ellenség, akikkel együtt élni lehetetlen, a konfrontáció elkerülhetetlen. Ennek a szemléletnek híres-hírheft dokumentuma a Hutu Tízparancsolat, amely a tusziellenes indulatokat folyamatosan szító Kan gura című folyóiratban jelent meg 1990 decemberében, és a Hutu Kiáltvány óta talán a legfontosabb dokumentuma a két csoport közötti törés vizsgálatának.⁶⁰ A szöveg két hónappal az FPR alakulatainak első betörése után íródott, a név nélküli írás szerzője valószínűleg egy, a Hutu Power körébe tartozó fizikaprofesszor.⁶¹

Két mozzanat szembetűnő a szövegben: az egyik az, hogy sokat foglalkozik az „árulókkal” ami a tusziktól lényegében független hutu pártpolitikai játszmák dimenzióit sejteti, a másik a tuszi nőekkel szembeni gyűlölet. A csábos, erkölcstelen, a hutu férfit és a békefenntartókat behálózó tuszi nő visszatérő figurája az uszító propagandának és a vallásos tömegekre nem volt hatástalan.

Az alábbiakban bemutatott néhány részlet koherenciája, „programszerűsége” a négy évvel későbbi események fényében megdöbbenő:

„A tuszik vérszomjasak, hataloméhesek és puskával és ágyúval akarják leigázni a ruandai népet. Valójában nagyon régóta nem hagyták abba a hutuk fölötti tuszi URALOM *(kiemelés a szövegben)* ideológiájának kimunkálását. (...) Gyermeküknek még mindig azt tanítják, és gyűléseiken azt hirdetik, hogy: „A hutu a tuszi igazi ellensége, és ezért gyűlölni és üldözni kell őt, bárhol is legyen” (...) Akik eléggé jól ismerik Ruanda társadalom - és politikatörténetét, jól tudják: a tuszik örök álma, hogy megdöntsék a köztársaság intézményeit, amely legitimitását nem ismerték el, és az, hogy visszaállítsák a tuszik kisebbségi és feudális uralmát. (...)

Íme a Tízparancsolat:

1. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi nő, bárhol is legyen, tuszi etnikumának zsoldjában áll. Ebből következően áruló minden hutu, aki:

- tuszi nőt vesz feleségül
- tuszi nő lesz a szeretője

-tuzsi nőt vesz fel titkárnőnek, vagy pártfogolilyent

2. Minden hutunak tudnia kell, hogy hutu lányaink ti szteletreméltóbbak és megbízhatóbbak asszonyi szerepükben, feleségként és anyaként. Nincsenek náluk bájosabbak, tisztességesebbek és jobb titkárnők!

3. Hutu nők, legyetek éberek, térítsétek észre férjeiteket, testvéreiteket, fiaitokat!

4. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszik becstelének ügyeikben, csak saját etnikumuk hegemoniáját értékelik. Ezért áruló minden hutu, aki:

-üzleti ügyekben tuszival társul

-aki pénzét, vagy az állam pénzét egy tuszi vállalkozásába investálja

-aki pénzt kölcsönöz, vagy kölcsönvesz tuszitól

-aki üzleti ügyekben tuszinak kedvez (importengedélyeknél, bankkölcsönöknél, építkezésnél)

5. A stratégiai helyeket, mint például a politikai, adminisztratív, gazdasági, katonai és közbiztonsági posztok, a hutukra kell bízni.

6. Az oktatási szektorban (diákok, hallgatók, tanárok) hutu többség szükséges.

7. A ruandai fegyveres erőknél kizárólag hutukból kell állniuk. Az 1990-es háborús kísérlet megtanított minket erre. Egy katonának sem szabad tuszi nőt feleségül vennie.

8. A hutunak nem szabad szánalmat éreznie a tuszi iránt.⁶²

9. A hutuknak, bárhol is legyenek, egységesnek, szolidárisnak és hutu testvéreik sorsa iránt érdeklődőknek kell lenniük.

-A hutuknak, Ruandán belül vagy kívül éljenek is, állandóan keresniük kell a Hutu Ügy barátait és szövetségeseit, bantu testvéreikkel kezdve.⁶³

-A hutuknak mindig szembe kell szállniuk a tuszi propagandával.

-A hutuknak zártnak és ébernek kell lenniük közös tuszi ellenségükkel szemben.

10. Az 1959-es társadalmi forradalom, az 1961-es referendum és a Hutu Ideológia eszméit minden hutunak minden szinten oktatni kell. Minden hutunak terjesztenie kell az itt ismertetett elveket.

Minden hutu áruló, aki hutu testvérét üldözi, azért mert az megismeri, terjeszti, vagy tanítja ezt az ideológiát.”

Jegyzetek

¹ Idézi: Servilien M. Sebasoni, Les origines du Rwanda. L'Harmattan, 2000. p.65. (*az idézetet ford. T.Horváth Attila, a továbbiakban THA*) A *gandák* a mai Uganda területén lévő királyság népét jelentik. Megjegyzendő hogy a bantu nyelvekben ún. névszóosztályi prefixumokkal képezik az identitás társadalmi, nyelvi, és földrajzi aspektusait. Eszerint egy „*ganda*” nemzetiségű embert a *muganda* szó jelöli, ennek többes száma *baganda* (ami a „*ganda*” népet is jelöli), *luganda* a nép nyelvének a neve, *Buganda* (a mai Uganda egy része) a *ganda* nép által lakott földrajzi terület. Ez Ruandában: *munyarwanda* többes száma *banyarwanda* (tehát a ruandai nép), a nyelv *kinyarwanda*. A prefixumok specifikusabb kategóriákat is jelölhetnek (pl. az „emberek” névszóosztályának prefixumai, a „mu” és „ba” a már említett, az etnicitással összefüggő fogalmak mellett specifikusabb kategóriákat is jelölhetnek (pl. foglalkozásnevek) ezért a *muhutu* és a *mututsi* is a *munyarwandán* belüli kategória. Az európai leírásokban, főként az útleírásokban sok zavart okoz a következtelen névhasználat (ld. *mahutuk* Kandt szövegében: *bahutu* lenne a helyes forma). A magyarban a prefixumok nélküli írásformát követjük. Az idézetben említett többi név jól ismert szuahéli kereskedőkre utal.

² Speke az általa *bahumának*, a későbbi utazók által *himának* nevezett csoportot tartotta az egykori jövevények leszármazottainak, ennek ruandai megfelelői a tuszik. A magas tuszokról, alacsony hutukról és „gyermekded külsejű” tuákról szóló leírásra rengeteg példát találunk. A koloniális antropológia fiziológiai osztályozására szép példákat nyújtanak a gyarmati összeírások, éves jelentések:

Tua: „Öreg és elgyengült rassz, az eltűnés felé tart... a Mutwa nagyon jellegzetes testi jegyekkel bír: kicsi, zömök, izmos, a szőrzete nagyon fejlett, főleg a mellkason; az arca lényegében majomszerű, lapos orral, nagyon hasonlít az erdőben felbukkanó majmokhoz.” Rapport annuel du territoire Nyanza. (1925)

Hutu: „A hutuk nagyon jellegzetes bantuk... általában kicsik, zömökek. Nagy fejük, jovialis arcuk van, orruk nagyon lapos, ajkuk széles. Közlékenyek, zajosak, nevetgélők és egyszerűek.”

Tuszi: „Az igazi tuszinak nincs a bőrszínén kívül semmi a négerből. Magassága nagyon nagy, 180 cm a minimum, a 190 cm-es az átlagos, de sokan még magasabbak. A vékonysága jellegzetesen erősödik öregedésével. Fiatalkori vonásai nagy tisztaságot hordoznak : egyenes homlok, hajlott orr, finom ajkak mögött mutatkozik a villogó fogsor. A tuszi nők arcszíne általában sokkal világosabb, mint a férfiaké. Karcsúak és bájosak fiatalon és hamar meghíznak. Élénk intelligenciával rendelkeznek, és az érzelmek finomságával amely oly ritka a primitíveknél, ezenkívül a parancsolás és az önuralom képességével.” Rapport sur l'administration belge du Rwanda-Urundi. (1925) Mindhárom részletet idézi Gérard Prunier: Rwanda, 1959-1996: histoire d'un génocide, Dagorno, 1997. (*a részleteket ford. THA*)

³ Az 1884-1885-ben Berlinben 14 állam részvételével megtartott Afrika-konferencia szentesítette a kontinensen a már meglévő befolyási övezetek határait, másrészt újakat jelölt ki. Fontos kereskedelmi és a rabszolga- felszabadítást érintő megállapodásokat is kötöttek. A konferencia nagy nyertese II. Lipót belga uralkodó volt, aki ekkor fogadtatta el és kezdte el kiépíteni „Kongói Szabadállamát”, amely adminisztrációjához később Ruanda is tartozott.

⁴ Richard Kandt: Caput Nili. Eine empfindsame Reise zu den Quellen des Nils. Berlin, 1904. Idézi Catherine Coquio: Rwanda 1894-1994. Un exotisme colonial aux sources d'une idéologie génocidaire: Le mythe hamitique. p. 3. http://clevybosio.free.fr/aircrite/parutions/rwanda/Rw_CoquioHamit02.html (*a részletet ford. THA*)

⁵ Ezekén kívül sok más egyéb is volt, pl. egy férfi a területi elven szervező hadseregnek is tagja lehetett, és a nagycsalád, család kategória is nagy szerepet játszott.

⁶ Prunier, i.m. p. 24.

⁷ Arthur de Gobineau diplomata, orientalista, költő és irodalmár volt. Az „emberi fajok egyenlőtlenségéről” írott műve volt a legnagyobb hatású, Renan, Nietzsche, Chamberlain gyakran hivatkozott rá. A civilizációk hanyatlását a különböző fajok közötti keveredés bomlasztó hatásával magyarázta. Németországi recepciója szorosan kapcsolódik a náci mozgalom megerősödéséhez. Gobineau és náciizmus kapcsolatához magyarul ld.: Victor Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve. Budapest, 1984. és Poszler Görgy: Az angyal és a kard. Liget Könyvek, 2003.

⁸ Kevesen tudják, hogy Hám utódainak „négerekként” való leírása talmudista hagyomány. A Babilóniai Talmud Szanhedrin könyvében (VI. sz.) a történet szerint Hám nem egyszerűen kilesi, hanem kiheréli Noét. (Valószínűleg a bibliai történetben is ez lehetett eredetileg, csak kihagyták belőle ezt a mozzanatot,

mert a szövegek összeállítói túl drasztikusnak találták). E szerint a verzió szerint felébredve Noé azt mondja Hámnak: „Most már nem tudok negyedik fiat nemzeni. Pedig azt akartam, hogy majd annak a gyermekei szolgáljanak téged és testvéreidet! Ezért Kánaán, a te elsőszülötted lesz, akit ők szolgáljukká tesznek. És mivel te az éjszaka feketeségében fosztottál meg attól a képességetől, hogy csúnya dolgokat műveljék, Kánaán gyermekei szülessenek csúnyának és feketének! Mivel csavargattad a fejedet, hogy nézegessed az én meztelenségemet, ezért unokáid haja csomókba kunkorodjon, és piros legyen a szemük. Mivel a te ajkad tréfálkozott az én szerencsétlenségemen, legyen duzzadt az ajkuk. És mivel te nem törődöttél az én meztelenségemmel, járjanak meztelenül, és a férfiak nemző szerve legyen gyalázatosan hosszú.” Az e fajtához tartozó embereket négereknek nevezik; ősapjuk, Kánaán azt a parancsot hagyta rájuk, hogy kedveljék a tolvajlást és a paráználkodást, az urak iránti gyűlölet kovácsolja őket egymáshoz, és soha ne mondjanak igazat.» Robert Graves-Raphael Patai: Héber mítoszok: a Genézis könyve. Gondolat, 1969. pp. 107-108.

⁹ Mint például a vallásos búrok dél-afrikai letelepedése során, akik „egyik kezükben puskával, a másikban Bibliával” jelentek meg. Bernard Nantet: *Afrique: les mots clés*. Bordas, 1992. p. 98.

¹⁰ Arthur de Gobineau: *Essai sur l'inégalité des races humaines II.*, 1884, pp. 237-238. (a részletet ford. *THA*)

¹¹ Ezeket a gondolatokat ismételte meg Speke és von Götzen. Különös, de nem véletlen egybeesés, hogy egyes művekben a hamitákról kialakított kép mennyire egybeesik az árjákéval. Az árja, a hamita (és persze a bantu) kifejezést először a nyelvészek használták, nyelvcsaládokat jelöltek velük, majd átkerült a történészek és az etnológusok eszköztárába.

¹² Seligman: *Races of Africa*. London, 1930. p. 96. (az idézetet ford. *THA*) A Révai Nagy Lexikona egyébként már 1913-ban hasonlóan ír hamita szócikkében: „A nagytavak (*sic*) környékén élő hima és tusi törzsek hamiták, a felsőbbségüket csekély számuk mellett is megtartották, a lenézett bantukkal nem házasodtak, bár nyelvüket elfogadták, és az ősi nyelvet egészen elfelejtették.”

¹³ 1914-ben pl. a misszionáriusokkal együtt 96 európai tartózkodik Ruandában. Prunier, i.m. p. 38.

¹⁴ Ahogyan de Lacger abbé írta: „Ruanda, szerencséjére meg tudta magát őrizni egy fél-civilizáció inváziójától, amely túl közel volt saját barbarizmusához, így fenntartotta magát az igazi civilizációnak.” Idézi Sebasoni, i.m. p. 68. (ford. *THA*) A civilizációk hierarchiája szintén visszatérő gondolat: ebben az összefüggésben az iszlám „fél-civilizáció.”

¹⁵ Az iskola tanulóinak etnikai megoszlása jól jellemezte az oktatáspolitikát. 1932-ben 45 tuszi, 9 hutu és 14 kongói, 1954-ben 63 tuszi, 19 hutu (Ruandából és Burundiból egyaránt), valamint 3 kongói tanulója volt az iskolának. (Kongó szintén belga gyarmat volt, ezért képeztek ide is tisztvisel őket.)

¹⁶ Idézi Prunier, i.m. p. 40.

¹⁷ Ruandát az „ezer domb országának” is nevezik. A dombokon a földrajzi viszonyokat kiaknázó mezőgazdasági munkamegosztás szerveződött az évszázadok során. A felső szintek inkább legelők, az alsók megművelt földek voltak, tehát hutuk és tuszik egymás szomszédságában éltek. A keveredés, közelség ténye, a hutu és tuszi „ország” hiánya egyrészt megkönnyítette az etnikai villongások idején a két csoport „egymásra találását”, másrészt fontos érvként szolgál azoknak, akik a két csoportnak a prekoloniális időszakban meglévő „társadalmi szimbiózisáról” beszélnek.

¹⁸ Előfordult, hogy a belgák a tuszi főnököt hutu alattvalói szeme láttára korbácsolták meg, hogy intenzívebb munkára ösztönözzék, aki hutu emberein torolta meg a megaláztatást.

¹⁹ Az *ubuhake* korábban egy sajátos „szarvasmarha-lizing” volt. Maga az intézmény, mint a későbbi kutatások bebizonyították, az 1800-as évek elején keletkezhetett és eredetileg csak tuszi ágazatok közötti szerződést jelentett, amely a befolyásosabb, gazdagabb ágazatnak a szegényebb feletti védnökségét szimbolizálta. Később, ha nem is kizárólagosan, főleg tuszik adtak bérbe marhákat hutuknak. A bérbevevő köteles volt gondozni az állatokat, cserébe – bonyolult szabályoknak megfelelően – tejet, esetleg borjakat kaphatott. A koloniális szemléletű, a tuszik szerepét eltúlzó történetírás a tuszik ügyességének, ravaszságának jelképét, vagy éppen a tuszik hutuk iránti jó szándékának kifejeződésként látta benne. A hutukat favorizáló szemlélet éppen ellenkezőleg, a tuszi kizsákmányolásnak, a hutuk megaláztatásának legszörnyűbb mozzanataként értékelte. Az *ubuhake* természetesen olyan intézmény volt, amely bonyolult szabályokra épült és a körülményektől függően lehetett előnyös vagy hátrányos bármelyik fél számára.

²⁰ Prunier, i.m. p. 50.

- ²¹ A „nagy tuszik” főleg a gazdag, az uralkodó dinasztiahoz kötődő arisztokraták voltak, de nem minden tuszi volt ilyen. A „kis tusziknak”, tehát azoknak, akiknek korábban sem vagyonuk, sem befolyásuk nem volt, kapóra jött az európai hatalomátalakítás, mert a korábban hiányzó hatalomhoz juthattak
- ²² Az 1945-ös manchesteri pánafrikai kongresszuson, ahol az afrikai értelmiség krémje jelent meg, sokan a száz éves időtávlatot látták reálisnak a teljes függetlenség eljövételéig. Amikor Belgiumban valaki 1957-ben Kongó harminc éves időtávlatban történő függetlenségéről írt egy újságcikkben, veszélyes felforgatónak bélyegezték. Kongó három év múlva független lett.
- ²³ 1952-ben történt az első helyi származású püspök beiktatása.
- ²⁴ Note sur l'aspect social du problème racial indigène au Rwanda. 24. mars. 1957. A kiáltvány szövegét több könyv is közli, pl.: C.M. Overdulse: Rwanda, un peuple avec une histoire. L'Harmattan, 1997. pp. 98-111. (A részletet ford: THA) Interneten: <http://129.194.252.80/catfiles/0982.pdf>
- ²⁵ Az utóbbi kitétel arra utal, hogy a belgák a huszas évek reformjai során kötelezővé tették az igazolványokban az etnikai hovatartozás megjelölését.
- ²⁶ Kevés olyan afrikai állam volt, ahol az utolsó európai gyarmati hivatalnokok diadalmenetben járták be az országot, mint Ruandában tették a függetlenség kivívásának tíz éves évfordulóján. Logiest és Harroy emlékirataiból egyértelműen kiderül, hogy küldetésnek érezték az „elnyomott hutuk felszabadítását a tuszi uralom alól”. Azt a (hutu) forradalmat, amit alig egy emberöltővel korábban Léon Classe egyházi és gyarmati vezetőként mindenáron el akart kerülni, ekkor már maguk a belgák segítették kibontakozni. Az eseményekről részletesen ld.: Sebasoni, i.m. pp. 190-223.
- ²⁷ 1966-tól Ruandában egypártrendszer vezetnek be.
- ²⁸ 1964-re több mint 330 ezer menekült élt Ruandán kívül, ebből 200 ezer Burundiban. Ruanda ekkori lélekszáma hárommillió fő körül mozgott, de később drámai népességrobbanás zajlott le, amely egy ebben a tanulmányban nem tárgyalt összetevője volt a válságoknak. Prunier i. m. p. 81.
- ²⁹ Jean-Pierre Chrétien: Hutu et Tutsi au Rwanda et Burundi. p. 142. In Jean-Loup Amselle- Elikia M'Bokolo (dir.): Au coeur de l'ethnie. Ethnie, tribalisme et État en Afrique. La Découverte, 1985. Mások szerint a Ganwa hercegi klánokat jelentett, és a három kategória melletti negyedik volt.
- ³⁰ Őket nevezik „inyenzinek”, ami csótányt jelent. A név arra utalhat, hogy ez a rovar nappal visszahúzódik, csak éjjel aktív, éjjel támad. Egyesek szerint (Sebasoni, i.m. p. 143.) ez a névadás tudat alatt az ellenségkép dehumanizálódásának első jelét mutatja, ami olyannyira látványossá vált később a tuszik elleni kegyetlenkedések során.
- ³¹ A harmadik csoport, a tua az egy százalék körüli lélekszámával semmiféle stratégiai jelentőséggel nem bírt és általában kikerült a politikusok látóteréből, sőt a véres konfliktusok gyakran nem is érintették. Ettől függetlenül a tuákkal szembeni előítéletek léteztek és léteznek, a hagyományos társadalomban az igazi törés a „társadalmon kívüli” tuák és a másik két csoport között volt. Sebasoni, i.m. pp. 24-26.
- ³² Claudine Vidal: Situation ethniques au Rwanda. p. 171. In: J. L. Amselle - E. M'Bokolo (dir.): Au coeur de l'ethnie: ethnies, tribalisme et État en Afrique. La Découverte, 1985.
- ³³ Amit a gyakorlatban nehéz volt betartani, hiszen nagyon kevés volt a képzett szakember.
- ³⁴ Jean-Pierre Chrétien: „Presse libre” et propagande raciste au Rwanda: Kangura et „les 10 commandements du Hutu”. Politique africaine, n. 42, 1991. pp. 109-120.
- ³⁵ Kayibanda börtönben hal meg egy év múlva, valószínűleg megmérgezték. Természetesen voltak tusziellenes akciók is, de ezek –legalábbis a későbbi események tükrében- nem voltak igazán jelentősek. A puccs erőszakmentességét azzal is magyarázhatjuk, hogy a közgondolkodás a mwami (vagy most már az elnök) egészségi állapotát az egész ország prosperitásával hozta összefüggésbe. Tehát azzal, hogy hatalomra került egy új, erős ember, az országot már nem fenyegette veszély a kormányzás folytonossága nem szakadt meg. Prunier, i.m. p. 81.
- ³⁶ Prunier, i.m. p. 97. A „bourgmestre” elnevezés –csakúgy, mint a közigazgatás megszervezése- belga örökség.
- ³⁷ Habyarimana szerette, ha demokratának tartják: az 1983-as „demokratikus” választásokon 99,8, öt évvel később 99,98 százalékot kapott.
- ³⁸ Michel Cuignet in „Enquete sur la tragédie rwandaise” (1990-1994) Assemblée nationale (France) Mission d'information commune, T. III, Auditions, vol.1. pp. 163-177, Paris, 1999.
- ³⁹ Prunier, i.m. pp. 85-86.
- ⁴⁰ Kagame két éves volt, amikor szülei menekülteként Ugandába kerültek.

⁴¹ Cuignet, i.m. p. 165. A kérdéses időszakkal kapcsolatos kronológiát lásd: Jean-Pierre Chrétien: *Le défi de l'ethnisme: Rwanda et Burundi: 1990-1996.* (Karthala, 1997.) függelékében

⁴² Mitterrand jó kapcsolatot ápol Habyarimával, aki a francia politika „Fashoda-komplexusát” kihasználva segítséget kap Franciaországtól. A kifejezésben szereplő Fashoda egy város a mai Szudán déli részén, ahol Franciaország és a Brit Birodalom majdnem háborúba keveredett 1898-ban, miközben afrikai gyarmatbirodalmuk növelésén fáradoztak. A Fashoda-komplexus a mindenkori francia vezetés túlérzékenységre utal, és a kifejezésben francia Afrika-politikának a britektől való féltelme jelentkezik: azzal, hogy Ugandából anglofon erők támadják meg a frankofon Ruandát, kissé olyan, mintha Franciaország ellen indult volna akció. Franciaország a hetvenes évektől folyamatosan pénzezi Ruandát. A ruandai hadsereg a 80-as évek végén mindössze 5000 főt számlált, ez 1994-re 40000 főre nőtt. Mehdi Ba: *Rwanda, un génocide français. L'esprit frappeur*, 1997. p. 17.

⁴³ A szervezetnek eredetileg angol neve volt, a forrásokban ezért gyakran RPF (Rwandese Patriotic Front).

⁴⁴ A „Hutu Power” ideológiáját az 1992-ben alapított CDR (Coalition pour la défense de la République) nevű párt képviseli a legerőteljesebben, ami ekkor lép koalícióra a korábbi állampárttal. Az irányzat szellemiségét a legjobban a „Hutu Tízparancsolatot” fejezte ki, lásd a Mellékletben.

⁴⁵ Az „akazu” kifejezést gyakran klánnak fordítják, hasonló értelemben, mint az iraki „tikriti klán” esetében, de ez a szó eredetileg „házánépet” jelent, és a köznyelvben az elnök családtagjai iránti protekcionizmusára utal.

⁴⁶ Mehdi Ba, i.m. p. 11.

⁴⁷ Mehdi Ba, i.m. p. 12. A nemzetközi közösség tudomást szerezhetett a készülő népiirtásról. Az ENSZ egyik, Ruandában tartózkodó katonatiszta, a kanadai Roméo Dallaire tábornok egy, a hutu politikai elithez tartozó személytől pontos értesítéseket szerzett arról, hogy a korábbi állampárt félkatonai szervezete, az Interahamwe kiképzéseket szervez, és listákat állít össze a hutu ellenzékiekéről és a tuszikról, de felettesei nem vették komolyan a figyelmeztetését. Különös aktualitása van ennek a ténynek most, amikor (2004 márciusában) a kiújuló albán-szerb konfliktus előtt hasonló eset zajlott le: az ENSZ terepen dolgozó munkatársainak januári vészjelzéseit, a konfliktuskezelés eredményeit mindenáron felmutatni kívánó felsőbb ENSZ-vezetés nem vette figyelembe.

⁴⁸ Máiig nem teljesen tisztázott, hogy kik követhették el a merényletet, mivel a ruandai hadsereg és az FPR egyaránt rendelkezett föld-levegő rakétákkal. Mivel Habyarimana diktátor volt, rengeteg ellenséget szerzett az idők folyamán. Egyes szemtanúk szerint a merénylet végrehajtói európai zsoldosok lehettek, akiket helyi erők béreltek fel. Az FPR-hez közelállóak szerint – és ez a verzió eléggé valószínű – az Akazu és a Hutu Power szélsőségesei tervehették ki a merényletet, hogy ennek ürügyén megkezdhesék a már kitervelt népiirtást. Ezt a gyilkosságok elkövetésének szervezettsége és gyorsasága bizonyít, másrészt egyes Akazu-politikusok korábban arra tett homályos célozgatásai, hogy „áprilisban történni fog valami”. Mások, főleg hutu emigránsok szerint az FPR volt a tettes, hogy precedenst teremtsen a beavatkozásra. Mivel a ruandai közvélemény a kölcsönös bizalmatlanság miatt az összeskűvés elméleteknek könnyen hitelt ad, nehéz olyan vizsgálatot indítani, amelynek eredményét mindenki elfogadja. A kérdést bővebben lásd: Mehdi Ba, i.m. pp. 52-63.

⁴⁹ Chrétien: *Le défi...* p. 94..

⁵⁰ A „munka” kifejezés nem véletlen: hasonlóan a korábbi évtizedek etnikai tisztogatásaihoz, az elkövetők gyakran a „dolgozni” vagy „szemetet takarítani” eufémizmussal jelölték tevékenységüket. Chrétien, *Le défi de l'ethnisme.* p. 94.

A népiirtók bűneit vizsgáló arushai nemzetközi bíróság azóta „a médiában keltett gyűlöletért” életfogytiglani börtönre ítelt több újságírót, értelmiségit. Közöttük van az igen különös pályát befutó Ferdinand Nahimana is. A kiváló történész doktori disszertációját, melynek tárgya az északi hutu államok története volt, a Sorbonne-on védte meg a nyolcvanas években. Hazájába visszatérve Habyarimana bizalmasa és a Hutu Power sokat idézett ideológusa lett. Az RTLM egyik alapító atyjaként és a népiirtás egyik legfőbb felelőseként ítélték életfogytiglani börtönre. Az RTLM rádió gyakran hívta fel hallgatóit a „munkára”: „A sírok még nincsenek egészen tele (...) A tuszik el fognak tűnni a föld felszínéről, lassanként megsemmisülnek. Gyertek barátaim, ünnepeljük a tuszik kiirtását! Isten meg fogja jutalmazni az igazakat...” Mehdi Ba, i.m. p.20.

Az eseményekről magyarul olvasható kevés mű egyike: Huguette de Broqueville: *Uraho? Élet és halál Ruandában.* Harmat, 1999.

⁵¹ A miniszterelnököt, Agathe Uwlingiyimanát védő tíz belga katonát megölték, ennek hatására döntött a belga parlament úgy, hogy mivel az arushai egyezményben megszabott tűzszünetet képtelenség betartatni, vissza kell vonni a kéksisakosokat. Hasonló véleményen volt a MINUAR gerincét (900 fő) adó Bangladesh is. A kontingens tevékenységéről lásd: Rapport d'information sur les opérations militaires menées par la France, d'autres pays et l'ONU au Rwanda entre 1990-1994. pp. 298-311. interneten:

<http://www.assemblee-nat.fr/dossiers/rwanda/telechar/telechar.asp>

A ruandai események „polgárháború” vagy „népirtás” voltáról való vita sok afrikai politikus és értelmiségi szemében máig az ENSZ (és az USA) felelősségének, a válságkezelés elodázásának a jelképe. A szeptember 11.-e utáni katonai offenzívák Afganisztán és Irak ellen és ezek hiánya a világpolitikailag-gazdaságilag súlytalan Ruandában, máig meghatározzák a „perifériális Afrikáról” szóló diskurzust.

⁵² Érdekes, hogy a kormány nagy része hutu, több tagja a kinyarwanda mellett nem a franciát, hanem az angolt beszéli.

⁵³ Az offenzíváról lásd: Rapport sur... pp. 311-349. A jelenlegi ruandai kormány az akciót a francia kormány Habyarimanát és körét támogató politikájának szerves folytatásaként értékeli.

⁵⁴ A tanulmánynak nem lehet célja, hogy a Nagy Tavak vidékének az 1994 óta tartó, igen szövevényes politikai eseménytörténetét akár csak vázlatosan is ismertesse, ezért elsősorban a korábbi időszakok hutu-tuszi diskurzusához kapcsolódó fejleményeket mutatja be. A kérdéshez lásd: José Kagabo: Les crises de l'Afrique centrale. http://www.grep-mp.org/conferences/Afrique_Centrale.htm

A kongói helyzettel kapcsolatban: Benkes Mihály István: A kongói válság történeti gyökerei – a mobutizmus politikai hagyatéka, Kül-Világ folyóirat, 2004/1. www.kul-vilag.hu

⁵⁵ Az 1996 októberében Kongóban kitörő Banyamulenge lázadás eredményeként a menekülttáborok nagy része felbomlik, és közel 700 ezer hutu tér vissza Ruandába.

⁵⁶ Az Arushai Nemzetközi Bíróság pereinek bőséges dokumentációi az interneten is hozzáférhetőek: <http://www.ictr.org/>

⁵⁷ A kormánynak a Gacaca-bíróságokkal kapcsolatos hivatalos álláspontját (propagandáját) lásd a Jeune Afrique 2002. április 14. számának mellékletét. Az Amnesty International értékelése 2002 novemberében készült el: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGAFR470072002?open&of=ENG-RWA>

A bíróságok felállítása rengeteg vitát váltott és vált ki. A kormány a „kisebbségi rosszként” értékeli, mivel a hagyományos bíróságok képtelenek belátható időn belül igazságot szolgáltatni a nagyszámú fogolyra. Az ellenzék (az emigránsok is) azt vetik a rendszer szemére, hogy csak a tuszik és mérsékelt hutuk ellen elkövetett bűnöket veszi figyelembe, az FPR általi megtorlásokat nem tekintik a Gacaca által vizsgálható kategóriának, hanem a megszokott bírósági eljárás körébe tartozónak tekinti, pedig nagyon sok atrocitást követett el az FPR is.

⁵⁸ Frédérique Letourneux: „La tolérance á marche forcée” in. Jeune Afrique, 2002. április 14. pp. 58-60.

⁵⁹ Ruandában néhány hónappal ezelőtt engedélyezték újra a kereskedelmi adók működését. A 2003 augusztusában újjáavasztott Paul Kagame a szavazatok több mint 94 százalékát megkapta, amelyet a hutu emigráns szervezetek -és a független megfigyelők is - a kormány nyomásával és a szűk pórázon tartott ellenzék ellehetetlenítésével magyaráznak.

⁶⁰ A lap a kormány sajtóliberalizálási törekvések eredményeként jött létre néhány hónappal korábban. Újságírói ellen szintén eljárás folyik az arushai nemzetközi bíróságon. A később letartóztatott Hassan Ngezét, aki a főszerkesztő volt, 1996-ban Kenyában egy interjúban azt nyilatkozta: „Nem bánok semmit. Azt bánom csak, hogy nem azt tettem, amit tennem kellett volna. Mert a háború folytatódik.” Mehdi Ba, i.m. p. 52.

⁶¹ A teljes szöveget közli Chrétien: „Presse libre” et propagande raciste au Rwanda. Kangura et „les 10 commandements du Hutu”, Politique Africaine, n 42, 1991. pp. 109-120 (a részletet ford. *THA*)

⁶² Ezt a kitélt idézik a kutatók a leggyakrabban, mint a későbbi kegyetlenkedéseknek az ígéretét.

⁶³ A „bantu testvérek” kifejezés használata nagy tanulsággal szolgál azoknak, akik a politikai identitások és hívószavak születését vizsgálják: „bantu” identitás a prekolonális afrikai társadalmakban soha nem volt, lévén, hogy egy Európánál is nagyobb földrajzi területen több száz különböző nyelvet beszélő népek csoportjáról van szó. A függetlenség kivívása után több afrikai politikus, például a gaboni Omar Bongo beszélt a bantu civilizáció kapcsán közös politikai érdekekről.

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/2.

www.kul-vilag.hu

Új regionalizmus, az EU és az ASEAN: összehasonlító elemzés

Gulyás Viktor

Jelenleg a Közép-Európai Egyetem (CEU), Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékén végzős hallgató. 2001 és 2003 között a Tokió és Sophia Egyetem (Japán) kutató ösztöndíjasaként a délkelet-ázsiai regionalizációs folyamatokat, etnikai konfliktusokat, Japán külkapcsolatait és a nemzetközi kapcsolatok elméleteit tanulmányozta.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

Gulyás Viktor:

Új regionalizmus, az EU és az ASEAN: összehasonlító elemzés

A tanulmány az Európai Unió (EU) és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) rövid, összehasonlító elemzése az új regionalizmus eklektikus elméleti keretein belül. Célom annak bemutatása, hogy a szerkezetileg lényeges különbségeket mutató regionális formációk is lényeges hasonlóságokat mutatnak, mihelyt túlmutatunk a gazdasági tényezőkön.

Bevezetés

Napjainkban a regionális integráció csaknem közhelyként ható fogalom. Európán át Ázsiáig, Észak- és Dél-Amerikától Afrikáig, minden kontinensen egyre nagyobb szerepet kapnak a regionális intézmények mint a gazdasági, biztonságpolitikai, ökológiai és egyéb problémák kollektív megoldásának színterei. A jelen tanulmány célja a regionális folyamatok viszonylag új szemszögből való megvilágítása az Európai Unió (EU) és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének¹(ASEAN) rövid, átfogó összehasonlító elemzésén keresztül.

Az összehasonlító regionalizmust kutató irodalom elsősorban racionális tényezők felhasználásával magyarázza a regionalizmus folyamatát.² A regionalizáció új hulláma azonban olyan elemzést követel meg, amely túlmutat a gazdasági dimenziókat hangsúlyozó fektető klasszikus integrációs elméleteken.³ A globalizáció tágabb összefüggésében figyelembe kell venni a regionalizáció szociális, kulturális és politikai aspektusait is. A tanulmány ebben a tágabb politikai összefüggésben vizsgálja a regionális interakciók sokféleségét, és a globalizáció és a regionalizmus közötti okozati kapcsolaton alapul, ahol az előbbi elsősorban piac által vezérelt folyamat, míg az utóbbit főleg a politikai szereplők irányítják. Számos példa illusztrálja a regionalizmus és a globalizáció folyamatainak egymásra hatását, amelyek különböző kezdeményezések formájában jelennek meg. Ezek a kezdeményezések megfontolt stratégiák, például regionális pénzügyi együttműködések, nagyobb technológiai autonómiára irányuló átgondolt nemzeti kezdeményezések, illetve vállalatok globális szerephez jutásának formáját ölthetik - ez utóbbit a globális erők által hajtott új versenykörnyezet határozza meg.⁴

A regionalizmus kétféleképpen értelmezhető. Az egyik értelmezés arra mutat rá, hogyan erősíti a globalizáció a regionális formációk kialakulását. Ebben az összefüggésben a

regionalizmus a globális szintű, főként államközi együttműködési kezdeményezésekre utaló többoldaliság (multilateralizmus) fogalmának ellenpontjaként kap értelmezést.

Ezzel ellentétben áll az „új regionalizmust” jellemző, a régiókon belüli dinamizmusokra utaló jelentés.⁵ Habár a két értelmezés közötti összefüggés nem elhanyagolható, tanulmányomban a regionalizáció fogalma az utóbbi összefüggésben értendő. Az írás abba a folyamatba enged betekintést, amely megerősíti a tágabb értelemben vett és a globális politikai gazdaság által működtetett nemzeti és regionális biztonságpolitika jelentőségét. Morten Bøås és Helge Hveem⁶ nyomdokain haladva célozom az elmélet és kontextus egybeolvasztása a regionalizmus dinamikus modelljeiben. Ez a viszonylag tág értelmezési keret a regionalizmusra mint folyamatra enged összpontosítani, illetve arra, hogy a cselekvő-szerkezet dichotómia milyen kapcsolatban áll a fogalomalkotási tényezőkkel.

Röviden egy olyan egyenértékű világba kapunk betekintést, ahol a globalizációs folyamatok regionális szinten azonos válaszokat generálnak.⁷ Dolgozatom terjedelme nem teszi lehetővé az előbbieken említett tényezők mélyreható és körültekintő elemzését. Célozom csupán a regionalizációs folyamatok egy tágabb, holisztikus értelmezési keretének bemutatása, amelyben a vizsgálódás fókuszpontját mindig az adott kutatásnak megfelelően kell meghatározni.

Ebben az elméleti keretben teszek kísérletet az EU és az ASEAN rövid, átfogó összehasonlító elemzésére. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a két régió fejlődési szintjében megmutatókozó számottevő különbségek alapján vajon van-e alapja ennek az összehasonlításnak azon az igen egyszerű megállapításon kívül, hogy mindkettő példa a regionalizmusra. A két régió közötti egyértelmű különbségek elsősorban abból adódnak, hogy a régió szintjén történő intézményesítés eltérő mértékben jelenik meg az egyes tagállamokban és a tagállamok közötti interakciókban. Ebben a tekintetben az EU egy a nemzetek fölött álló kormányzati struktúra megteremtése felé halad, míg az ASEAN esetében kétséges egy hasonló átfogó struktúra kialakulása, amelynek előfeltétele lenne a délkelet-ázsiai országok szuverenitásának nagymértékű egybeolvadása.

A fentiekből egyenesen az a következtetés vonható le, hogy a két térség olyan mértékben eltér a regionalizációs és integrációs törekvések szintjén, amely megghiúsíthatja az összehasonlító elemzés sikerességét. Ezzel az állásponttal ellentétben a jelen tanulmány megkísérel egy betekintő összehasonlítást az eklektikus elméletek által megnyitott csatornákon keresztül. Valójában arra kívánok rávilágítani, hogy mihelyt tovább tekintünk az Európai Unióra gyakran használatos *sui generis*⁸ megközelítéseken⁹, illetve a délkelet-ázsiai

regionalizációs törekvéseket leíró szabadkereskedelmi területi és neorealista dimenziókon, a két térség között számottevő hasonlóság fedezhető fel. Összehasonlító elemzésem alapja a szerkezetileg lényeges különbségeket mutató regionális formációk. Az intraregionális fejlődést jellemző állandó változásokat elemezve rávilágítok a regionalizációs folyamatok dinamikájára. A tanulmány az eklektikus elméleti keretbe foglalt új regionalizáció koncepcióját alkalmazza. Az elméleti keret részletesebb leírását az EU és az ASEAN összehasonlító elemzése követi, melyben a fő hangsúly a két térség integrációs fejlődésének hasonlóságain és különbségein van.

Elméleti keret

Elemzésem alapjául az új regionalizmus koncepciója szolgál, amely “az intézmények, különböző identitások és szociopolitológiai tényezők kaleidoszkópikus kölcsönhatása.”¹⁰ Az új regionalizmus megközelítés fontos előrelépést jelent a klasszikus, racionális elveken alapuló integrációs elméletekhez képest, mint például a kereskedelmi és piaci integrációs elméletek, funkcionalizmus, neo-funkcionalizmus, institucionalista és neo-institutionalista elméletek és a liberális intergovernmentalizmus. Michel Schulz, Fredrik Söderbraum és Joakim Öjendal szerint a fenti racionális elméletek fő hiányossága abban rejlik, hogy nem szolgálnak kielégítő magyarázattal a szerkezeti átalakulásokra és alábecsülik a hatalmi viszonyokat.¹¹ Az új megközelítés azon a feltételezésen alapul, hogy a regionalizmus egyrésztől válaszreakció a globalizáció negatív hatásaira, másrésztől pedig a kulturális, szociális, politikai és biztonságpolitikai dimenziók is döntő szerepet játszanak az „alulról kiinduló” regionalizációs folyamatokban. Következésképpen az új regionalizmus olyan többdimenziós jelenség, amely magában foglal kulturális és biztonságpolitikai tényezőket, gazdasági irányelveket és politikai rezsimeket egyaránt.

A regionalizmus világpolitikában betöltött szerepének jobb megértéséhez szükségszerű az Európa-központú megközelítésektől való eltávolodás. Nem azon van a hangsúly, hogy a különböző regionális formációk elérik-e, vagy akár felülmúlják az Európai Unió intézményes fejlődésének szintjét. Más szóval az EU-hoz való viszonyítás helyett olyan keret bemutatása válik szükségessé, amelyben kivitelezhető egy sokkal betekintőbb összehasonlító elemzés. Ezen cél megvalósításához a nemzetközi kapcsolatok három vezető elmélete adja a kiindulási pontot: a realizmus, institucionalizmus és a szociális konstruktivizmus. Ez összhangban áll Andrew Hurrell és Anand Menon álláspontjával, akik az EU tanulmányozásával kapcsolatban a

nemzetközi kapcsolatok elméleteinek elemző erejének megtartása mellett voksolnak.¹² Mivel az egy megközelítésre való összpontosítás nem elegendő a térség szerveződés bonyolult folyamatainak megértéséhez, szükségessé válik a különböző elméletek ontológiai megszorításainak lazítása. Az ilyen jellegű eklektikus elméletek ötvözik a materiális lehetőségek és racionális szereplők, csakúgy mint a fogalomalkotási tényezők elemzését, Bøås és Hveem megfogalmazásában, “ a cél a kontextus és elmélet színeinek megfelelő keverése.”¹³

A kérdés az, hogy milyen módon lehetséges a három fentebb említett elmélet „színeinek keverése”? A regionalizmus a tágabb értelemben vett - az anarchikus nemzetközi rendszerben a nemzeti preferenciák megőrzésére irányuló - biztonságpolitika elérését célul kitűző stratégiaként¹⁴, a szereplők közötti interakciók intézményesítéseként, vagy új identitások illetve szövetségek létrehozásának eszközeként értendő?¹⁵

Szükséges megemlítenem, hogy az új regionalizmus koncepciójában egyértelműen érzékelhető a konstruktivista elmélet felé irányuló elfogultság. Az új regionalizmus alapja az a feltevés, miszerint „nem léteznek *természetes* régiók, hanem, a globális transzformáció folyamata részeként - akarva akaratlanul - minden térséget kollektív emberi tevékenységek és identitás-alakulások hoznak létre, szüntetnek meg vagy éppen formálnak újjá.”¹⁶ Ez a feltételezés arra enged következtetni, hogy felül kell emelkedni a „merev strukturális elméleteken”.¹⁷ A konstruktivista megközelítés a szereplőket nem mint a soha nem változó törvényeknek engedelmessé alanyokat határozza meg, hanem olyan reflektív, intézményes keretek közé helyezi őket, amelyekben az információk és a tudás felhalmozása által állandó változásoknak vannak kitéve.

A regionalizmus, illetve konkrétan az EU és ASEAN-t érintő integrációs folyamatok, az új regionalizmus Hurrell által megfogalmazott „fázis-elméleti” megközelítésében kaphatnak világos értelmezést.¹⁸ Elméleti szemszögből az ontológiai egyértelműség hiánya miatt ez a teória némileg kidolgozatlanak tűnhet, ugyanakkor történelmileg nagyon is helytálló. Arra enged következtetni, hogy a regionalista törekvések első szakaszában a közös ellenség felismerése játszik döntő szerepet, és ez számos kiindulási pontot jelent a további fejlődéshez. A különböző fejlődési fázisok azonban nem egyértelműen elkülöníthető periódusok, döntő fontosságú a különböző befolyásoló tényezők közötti egyensúlyeltolódás, amely az eltérő regionális kontextusoknak tudható be. Az eklektikus elméletek éppen ezeket az egyensúlyeltolódásokat érintik. Egy ilyen jellegű kutatási keret könnyen azt eredményezheti, hogy az elmélet elveszti eleganciáját, de ezt a veszteséget kompenzálja a betekintő elemzésre való képesség és az átfogóbb, régiók közötti összehasonlítás lehetősége. Az EU és az ASEAN

esetében a fő integrációs fejlődési szakaszok azt mutatják, hogy a tágabb értelemben vett biztonságpolitikai megfontolások fontos szerepet játszottak a regionalizációs folyamatokban.

Az Európai Unió

Az integráció elméleti elemzésével kapcsolatos problémák és feltevések az európai térségben könnyebben kirajzolódnak a magas szintű regionális fejlődés következtében. Tanulmányomban a hangsúly a térség társadalmi berendezkedésére helyeződik. E tényező hangsúlyozásának fontossága abban rejlik, hogy a fogalomalkotási tényezők, jelentőségük ellenére, még mindig nincsenek kiemelkedő helyen az integrációs tanulmányokban. Az EU a többi hasonló regionális szerveződéshez képest annyira fejlett, hogy szinte lehetetlen a három fentebb említett elméleti megközelítés jegyében mélyreható elemzést adni, ezért a tanulmány keretei csak olyan fontos pontok megemlégtetésére tesznek lehetőséget, amelyek elegendőek az összehasonlító elemzéshez.

Björn Hettne az Európai Uniót központi régióként tartja számon¹⁹, amelynek létrejöttét a hegemonikus regionalizmus jellemezte²⁰. A hidegháború idején az európai integráció főként biztonságpolitikai megfontolások által vezérelt folyamat volt, melynek alapjául a kommunizmus által jelentett közös veszély szolgált. Lényegében egy olyan politikai folyamatról volt szó, amelyben a piacgazdaság „láthatatlan keze” nem játszott jelentős szerepet. A nagyhatalmak közötti feszültségek tetőzése idején a gazdasági szempontok mindig háttérbe szorultak.

Felmerül a kérdés, hogy a bipoláris rendszer megszűnésével még mindig kulcsfontosságú szerephez jutnak-e a biztonságpolitikai tényezők. Habár az intézményesítés intenzív folyamatának köszönhetően úgy tűnhet, hogy a biztonságpolitikai dimenzió elveszti éles körvonalát, nem tagadható, hogy még mindig jelentős tényezőként van jelen az integrációs folyamatokban. Az időbeni különbség abban rejlik, hogy a veszélyészlelés irányítói a potenciális, országokon belüli konfliktusok, nem pedig országok közötti ideológiai alapú ellenségeskedések.

Ezen észrevételen keresztül juthatunk el az integrációs terjeszkedés témájához, amely, Edmé Dominguez R. és Björn Hettne értelmezésében, elsődlegesen biztonságpolitikai megfontolások által vezérelt folyamat a politikai célzatú etnikai mozgósításból fakadó potenciális konfliktusok elkerülése érdekében. Példaként a periférikus délkelet-európai államok politikai motiváltságú integrációs törekvéseit hozták fel.²¹ Ezzel kapcsolatban

megjegyzendő, hogy Európában az államok és kisebbségek közötti kapcsolatok többféleképpen értelmezhetőek. Will Kymlicka feltételezése szerint Kelet-Európában az etnikai alapú nacionalizmus retorikája szorosan kapcsolódik a területiséghez, ellentétben Nyugat-Európával, ahol teret nyert a kisebbségeket jobban toleráló pluralisztikus társadalmi közösség.²² Ez paradoxonnak tűnhet annak fényében, hogy pontosan Nyugat-Európában a kulturális különbségek a folyamatos asszimiláció következtében enyhültek, míg Kelet-Európában a monarchikus államrendszerekben hosszú időn át a többnemzetiség volt jellemző.

Az etnikai problémákon kívül más biztonságpolitikai tényezők is fontos szerepet játszottak az integrációs folyamatokban. A regionális gazdasági intézmények, mint például az Európai Szén és Acél Közösség (ECSC) és az Európai Gazdasági Közösség (EEC, később Európai Közösségként (EC) szerepel)²³, megalakulását is egyértelműen államok közötti feszültségek vezéreltek. Az integráció neo-funkcionalista megközelítése értelmében a gazdasági fejlődések szoros kapcsolatban álltak a politikai folyamatokkal. Kelet-Európában a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) nem elősegítette, hanem inkább hátráltatta a regionális integrációt. Ráadásul Dominguez szerint az új Európában sem tűntek el teljesen a klasszikus nagyhatalmi harcok, ahogy azt a német-orosz, francia-német kapcsolatok, és Nagy-Britannia atlanti törekvései mutatják.²⁴ Felkerülhetnek a listára a Balkán térség futótűz-természetű konfliktusai és az új típusú mikro-regionalizmus is. Az utóbbi alatt azok a függetlenségi mozgalmak és az euro-régiós törekvések értendőek, amelyek könnyen az etnikai alapú kötődések megerősödéséhez vezethetnek.

Az identitás és biztonságpolitika bonyolult szövetséget alkotnak Európában. Ahogy Dominguez és Hettne rámutatnak, az európai identitás gyökerei a latin kereszténység és a világi intellektuális közösségek kettéválásában keresendőek. A világi intellektualitás a reneszánsz és a felvilágosodás korszakaiban a főbb európai egyetemeken alakult ki. Az európaizálódás folyamata az egység és különbözőség kettősségén alapult. Az egység kialakulása az etnikai alapú és a nemzeti szakadármozgalmak kialakulásában nagy szerepet játszó, neo-nacionalizmus felemelkedése elleni integráció fényében értendő. A kialakuló egységet az introvertált, merkantilista westfáliai államrendszertől való egyértelmű eltávolodásnak és a westfália utáni rend felé történő nyitásnak is lehet tulajdonítani.²⁵

Közelebbről vizsgálva az európai identitás nem szükségszerű és természetes velejárója az integrációs folyamatoknak. Efelé mutat a mikro-regionalizmus, a neo-nacionalizmus és a civil szervezetek alulreprezentáltsága. Az európaizálódás utat nyitott a civil szervezetek aktívabb szerepvállalásához. A hidegháború befejeződésével az állam, piac és intézmények közötti

viszonyokat nagyrészt a civil szervezetek alakították. Ugyanakkor az EU nagyfokú intézményesítése ellenére még hosszú út vezet a demokratikus deficit és a nem kormánysszervezetek, érdekcsoportok és más európai civil szervezetek lobbizásának eredményeként kialakuló teljesebb érdekképviselet megvalósításáig. Dominguez és Hettne szerint a különbözőség irányába mutató tendencia szerves része lehet az európai integrációnak. Ez azt jelenti, hogy az új, többlépcsős európai keretben a területiség és az identitás közötti lazább kapcsolat egyes identitások újraértelmezéséhez vezet, de ez nem feltétlen ütközik magával az európai identitással.²⁶

Az európai integrációs folyamatok összegző értékeléseként azt lehet mondani, hogy a speciális biztonsági közösség megszűnésével, amely a hidegháború időszakában jelentős mértékben meghatározta az integrációs folyamatot, illetve az integráció és felbomlás együttsége jelentős szerephez juttatta a sokkal inkább informális, alulról kiinduló regionalizációt.

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége

Délkelet-Ázsia középrégió, de lassan felzárkózik a központi régiók sorába.²⁷ A délkelet-ázsiai regionalizmust államok által vezérelt biztonsági szövetségnek lehet tekinteni. Igaz, hogy a térségre nem jellemző az EU-ban megfigyelhető magas fokú intézményesítés, ugyanakkor a gazdaság nem elhanyagolható mértékben regionális kontroll alatt áll, és a magas szintű állami autonómiát tovább ellensúlyozzák a közös fogalomalkotási tényezők, mint például a konfucianizmus és az etnikai alapokon nyugvó üzleti hálózatok, illetve az állam és piac közötti hatékony interakciók. A külső tényezőkhöz (mint például a kommunista veszély, a hidegháború általi fenyegetése és a világ más részén megalakult kereskedelmi blokkok által meghatározott politikai döntései és kezdeményezései) való rövid betekintés után a belülről kiinduló regionalizmusra fordítom a hangsúlyt. A belülről kiinduló regionalizmus alatt az értendő, hogy a szereplők hogyan használják ki a regionalizmust a külső nyomások ellensúlyozására.

Az ASEAN 1967-ben alakult meg. Kezdetben az öt alapító tag, Thaiföld, Malájzia, Szingapúr, a Fülöp-szigetek és Indonézia együttműködésének alapja a kommunizmus általi globális fenyegetettség volt. A szövetség létrejöttékor minden alapító tag kommunista felkelések ellen küzdött határain belül, és a 80-as évek végén Thaiföld és Kambodzsa fegyveres összetűzésbe is keveredett. A hidegháború vége, Vietnám kivonulása Kambodzsából és az óriási mértékű piacátalakulás következtében nemcsak a merev katonai és politikai

megfontolások játszottak szerepet a regionalizáció folyamatában, hanem gazdasági és ökológiai összetevők is, és kezdett kirajzolódni a társadalmi konfliktus-kezelésnek eszközeként szolgáló pozitív szerepvállalás kerete is. Ez utóbbi folyamat részeként Vietnám 1993-ban megfigyelő státuszt kapott, illetve két évvel később az ASEAN teljes tagjává vált.

A regionalizációban szerepet játszó gazdasági komponens jelentősége a világ többi részén lezajló regionális kereskedelmi blokkok megerősödésére adott válaszként értendő. Az ASEAN Szabadkereskedelmi Terület (AFTA)²⁸ szorgalmazása is, a EU terjeszkedése és a Délkelet-Ázsia nemzetközi pozícióját nagyban befolyásoló EU-USA transzatlantikus szabadkereskedelmi terület fontolgatása következményeként a gazdasági biztonság újraértékelését tükrözte.

A biztonságpolitika katonai és politikai aspektusai nem törpültek el a hidegháború befejeztével. Csupán annyi történt, hogy a kommunizmus bukása és a bipoláris világrendszer megszűnése megváltoztatta ezen megfontolások súlyosságát. Kína nem jelent többé ideológiai veszélyt, de Délkelet-Ázsia számára kockázatként jelentkezik Peking Dél-kínai tengerre irányuló igénye. Ez azt mutatja, hogy regionális szinten is szerepet kapnak a katonai és biztonságpolitikai tényezők, amely megoldására szorosabb együttműködésre lenne szükség. Egyéb biztonságpolitikai kérdések is felkerülnek az ASEAN napirendjére. Példaként hozható fel, hogy környezetvédelmi irányelvek koordinálásakor is gyakran az ASEAN intézményes keretei szolgáltatnak megoldási lehetőséget. A regionális és globális „harc” akörül folyik, hogy ki vállalja fel az államhatárokat nem ismerő nagyfokú környezetszennyezés utáni „takarítás” költségeinek oroszlánrészét.²⁹

Az elemzésem fontosabb dimenziója a belülről kiinduló regionalizmus. Ezt jól illusztrálják az exportorientált növekedés-háromszögek, melyek sikere több tényezőtől függ, így például kormánytámogatásoktól, a földrajzi közelségtől és kulturális affinitásoktól. Az 1998-ban létrejött Johor-Szingapúr-Riau (JSR) növekedés-háromszög az ASEAN nyújtotta tágabb kereten belül a kooperatív regionalizmus egyik modelljéül szolgál. Földrajzilag Johor Malázia legdélebbi tartománya, az Indonéziához tartozó Riau-szigetek pedig Szingapútól délre helyezkednek el. A Johor-Szingapúr vonal nem volt újkeletű és főként a piac irányította, míg a Riau-Szingapúr vonal kormánykezdeményezések eredményeképpen jött létre.³⁰

A JSR háromszög két szempontból is igen érdekes. Először is jó példaként szolgál az állam és piac sikeres együttműködésére, másodsor pedig születését nagyban elősegítette a hasonló kulturális örökség és befektetések áramlása az etnikai alapú üzleti hálózatokon keresztül. Ezt illusztrálják a kínai közösségek közötti családi és rokoni kapcsolatok és a háromszög mindhárom területén jelenlévő maláj kulturális örökség.³¹

„Az etnikai és rokoni hálózatok táplálják a közös kultúrát és nyelvet, az ismétlődő interakciókat, biztosítják a különböző érdekerületek közötti kapcsolatokat és a közös normák kialakulását, melyek másokkal szemben világos elvárásokat eredményeznek.”³²

A kínai diaszpóra közös normáihoz tartozik a kölcsönösség és a kollektív felelősségvállalás szokása, amelyek közül az utóbbi ellensúlyozza a regionális szinten az ellenőrzési mechanizmusok hiányát. Mindent egybevéve, még ha kezdetben az integráció fő kezdeményezői privát szerepvállalók voltak, akiknek a szándéka a faktoriális árkülönbségek kihasználása volt, az államok hamar saját gazdaságuk helyzetének megszilárdításának lehetőségeit látták a regionalizációban.

Az államilag vezérelt és az államokon túli regionalizációs folyamatok között középen helyezkedik el új típusú regionalizmus. Az ilyen jellegű fejlődés alapjául a politikai elszántság és a regionális identitás felemelkedésének kombinációja szolgál. Habár a nemzeti preferenciák és a szuverenitás még mindig fontos tényezők, az ASEAN és a JSR növekedési háromszög arra mutat rá, hogy a regionális identitás felemelkedése részben semlegesíti ezeket a korlátozó tényezőket. Egy másik fontos tényező az ASEAN reflektív kapacitása, amelyet a tagállamok a már meglévő nemzetközi struktúrák és intézmények befolyásolására használnak.

Yoichi Funabashi annak fontosságára mutat rá, hogy a közös érzelmek elősegítik a politikai együttműködést Ázsiában. Arra a tényre is rávilágít, hogy Ázsiában nincs jelen az Európára jellemző arisztokrata osztály és kultúra által hagyott örökség, amely „a középosztály típusú globalizáció melegágyaként szolgált”³³. A különböző ázsiai országok középosztályai közötti kulturális összefonódások fontos szerepet játszottak az ázsiai identitás felemelkedésében. Funabashi jól érzékelteti az új regionalizmus fogalmát az alábbi állításával, miszerint:

„(az ázsiai nemzetek) hajlamosak nem csupán katonai szempontból tekinteni a biztonságpolitikára, hanem mint a katonai, gazdasági, technológiai és társadalmi kapcsolatok szintéziseként.”³⁴

A demokrácia és gazdasági fejlődés közötti kapcsolatról folyó vita, a privát szektor és az állam, illetve az állam és társadalom közötti kapcsolatok egyéni jellegű ázsiai karaktert öltenek.³⁵ A regionális perspektíva egyre inkább jelentőséget nyer, az Ázsiára gyakran használt államközpontú megközelítés nem elegendő az államokon túli regionális fejlődések dinamikájának magyarázatára. Furcsán hangzik, mikor az államok, a gazdaság és a civil

társadalmak kapcsolatának elemzésében úgy tekintenek az ázsiai értékek fontosságára, hogy nem veszik számításba ezen értékek regionális vonatkozásait.³⁶

Délkelet-Ázsiában egyértelműen kivehető az etnikai és kulturális kapcsolatokon alapuló regionális identitás előtérbe kerülése. Az állítás sem áll messze a valóságtól, hogy a regionális identitás, még ha nem is intézményesített, jelentősebb szerepet tölt be az ASEAN integrációban, mint Európában, annak köszönhetően, hogy az integráció etnikai és kulturális karaktere nagy mértékben ötvöződik az államérdekekkel.

Konklúzió

A jelen tanulmány alapjául az „új regionalizmus” koncepciója szolgált. A regionalizáció új hulláma a kulturális, társadalmi, politikai és biztonságpolitikai dimenziók növekvő szerepével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy jelentőségét veszítette a klasszikus integrációs elméletek gazdasági irányultsága, és a szerkezetétől áttevődött a hangsúly a szereplők, eszmék és stratégiák tárgyalására. A tágabb értelemben vett biztonságpolitikai tényezők keretén belül az intraregionális erőik és fogalomalkotási tényezők bizonyultak alapvető fontosságúnak.

A regionalizáció dinamikáját nem lehet egyetlen leszűkített elméleti megközelítéssel magyarázni. A különböző elméletek, nevezetesen a realizmus, institucionalizmus és a szociális konstruktivizmus együttes alkalmazásával rávilágíthatunk a nemzeti érdekek és a struktúra korlátozó erejére és a szereplők reflektív kapacitására. Ezek együttes elemzése a globális kontextusban magyarázatot ad a regionális formációk sokszínűségére.

Egy ilyen elméleti keretben lehetőség nyílik az EU mint központi régió és az ASEAN mint középrégió összehasonlítására. A szerkezetben, a regionalizmus internalizációjában és a piacfejlődésben mutatkozó szembetűnő különbségek ellenére a regionalizáció dinamikájában egyértelmű hasonlóságok figyelhetők meg: a kommunizmus által generált feszély érzék elérése, hatalmi játékok, intézményes korlátozások, illetve a regionális identitás kialakulása. Az új regionalizmus keretében alkalmazható eklektikus elméletek segítségével lehetőség nyílik megfosztani az európai integrációt *sui generis* karakterétől, a délkelet-ázsiai regionalizációt tekintve pedig elvonatkoztathatunk a hatalmi egyensúlyon és a szabadkereskedelmi területeken alapuló elemzésektől.

Felhasznált irodalom

- Booth, Ken (ed.): *New Thinking about Strategy and International Security*, Harper Collins, London, 1991, Chapter 1: Barry Buzan, „Is International Security Possible?”
- Camilleri A. – Joseph: *States, Markets and Civil Society in Asia Pacific*, Volume I, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited, 2000, 388 -394.
- Coleman, William D. and Geoffrey R.D. Underhill (eds.): *Regionalism and Global Economic Integration. Europe, Asia and the America*, Routledge, London and New York, 1998.
- Fawcett, Louise and Andrew Hurrell (eds.): *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International order*, Oxford University Press, New York, 1995, Chapter 5: Hurrell, Andrew, „Regionalism in Theoretical Perspective”
- Funabashi, Yoichi: *The Asianization of Asia*, Foreign Affairs, Volume 72, No.5, 1993
- Hettne, Björn, András Inotai and Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development*, Palgrave, New York, 2001, Chapter 1: Björn Hettne, „Regionalism, Security, and Development: A Comparative Perspective”
- Chapter 3: Morten Bøås and Helge Hveem, „Regionalisms Compared: The African and Southeast Asian Experience”
- Chapter 5: Edmé Dominguez R. and Björn Hettne, „The European Union and NAFTA Compared”
- Chapter 7: Michael Schulz, Fredrik Söderbaum and Joakim Öjendal, „Key Issues in the New Regionalism: Comparisons from Asia, Africa and the Middle East”
- Hurrell, Andrew and Anand Menon: *Politics Like Any Other? Comparative Politics, International Relations and the Study of the EU* in: West European politics, Vol. 19, No.2, April 1996, pp. 386-402.
- Kymlicka, Will: *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Issue 4/2002.
- Mansfield, Edward and Helen V. Milner (eds.), *The Political Economy of Regionalism*: Columbia University Press, New York, 1997.
- Mattli, Walter, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- Moravcsik, Andrew, *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998.

Jegyzetek

- ¹ Az ASEAN mozaikszó az angol „Association of Southeast Asian Nations” megfelelője.
- ² Lásd például Edward Mansfield and Helen V. Milner (eds.): *The Political Economy of Regionalism*, Columbia University Press, New York, 1997. és Walter Mattli: *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- ³ Megjegyzendő, hogy különbséget kell tenni a regionalizáció és a regionalizmus fogalmai között. A regionalizmus azokat az elgondolásokat és célokat foglalja magában, amelyek a regionális kezdeményezés alapjául szolgálnak. A regionalizáció ugyanakkor a regionalizmus eredményeként értendő, a regionális identitást és a nemzeti, gazdasági és környezetvédelmi aspektusokat is magába foglaló, tágabb értelmezésben vett biztonságpolitikát ösztönző politikai stratégiákat jelöl. Bővebben lásd Morten Bøås - Helge Hveem: *Regionalisms Compared: The African and Southeast Asian Experience*: in Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001.
- ⁴ Az összehasonlító elemzés a következő értekezésben megfogalmazott gondolatokra épül: i.m. p. 94.
- ⁵ Dolgozatom az új regionalizmus fogalmát Björn Hettne értelmezésében tekinti. Lásd: Björn Hettne: *Regionalism, Security, and Development: A Comparative Perspective* in: Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001.
- ⁶ Morten Bøås és Helge Hveem a norvégiai Oslo Egyetem Fejlődés és Környezet Központjának (Centre for Development and Environment) kutatói. Kutatási területük a regionalizmus, a nemzetközi kapcsolatok elméletei, a nemzetközi politikai gazdaságtan és a nemzetközi fejlődés tanulmányok.
- ⁷ Hettne: *Regionalism, Security, and Development*, pp. 125-126.
- ⁸ A *sui generis* latin eredetű fogalom, jelentése kb. „egyedi, jellegében egyedülálló”.
- ⁹ Az Európa integrációs törekvések *sui generis* jellegét leíró legfontosabb elméleti megközelítések között a neofunkcionalizmus és a liberális intergovernmentalizmus elméletei szerepelnek. Az utóbbi elmélet tel kapcsolatban megjegyzendő azonban, hogy Andrew Moravcsik rámutat a liberális intergovernmentalizmus más régiókra való alkalmazhatóságának lehetőségére. Lásd bővebben Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998.
- ¹⁰ Bøås and Hveem, i.m.: p. 93.
- ¹¹ Michael Schulz, Fredrik Söderbaum and Joakim Öjendal, „Key Issues in the New Regionalism: Comparisons from Asia, Africa and the Middle East” in: Björn Hettne et al. (eds.), p. 235.
- ¹² Andrew Hurrell and Anand Menon: *Politics Like Any Other? Comparative Politics, International Relations and the Study of the EU* in: *West European politics* (Vol. 19, No.2, April 1996, pp. 386-402).
- ¹³ Bøås and Hveem, i.m.: p. 98.
- ¹⁴ A biztonságpolitika tágabb értelemben vett megközelítéséről lásd Ken Booth (ed.), *New Thinking about Strategy and International Security* (London: Harper Collins, 1991), Chapter 1: Barry Buzan, „Is International Security Possible?”
- ¹⁵ Ezt a kérdést Bøås és Hveemtől kölcsönöztem. i.m.: p. 124.
- ¹⁶ Schulz et al. i.m.: p. 235. (saját fordítás)
- ¹⁷ u.o.
- ¹⁸ Andrew Hurrell: *Regionalism in Theoretical Perspective* in: Fawcett, Louise and Andrew Hurrell (eds.) *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International order*, Oxford University Press, New York, 1995, p. 73.
- ¹⁹ Björn Hettne szerint a regionális keret a globális struktúra egyfajta értelmezéseként szolgál. Különbséget lehet tenni központi és periférikus régiók között. Központi régiók alatt olyan politikailag stabil és gazdaságilag dinamikus régiókat értünk, amelyek a világ hatékonyabb irányítására hivatottak. Európa (értsd EU) fejlődése e két kritériumon túl formális politikai szervezettség irányába mutat. A másik két központi régióra, nevezetesen a gazdaságilag fejlett Észak-Amerikára és az ázsia-csendes-óceáni térségre, nem jellemző a regionális politikai stabilitás. A periférikus régiókban, stagnáló gazdaságuk és instabil politikai szerkezetükből kifolyólag, a szabadkereskedelmi rezsimek kialakításánál fontosabb szerepet tölt be a „biztonsági regionalizmus” illetve a „fejlődési regionalizmus”.

Szerveződésük célja a marginalizáció folyamatának kiküszöbölése. Ilyen régiók például a Független Államok Közösségének területe, a Balkán térsége, a Közép-Kelet, Dél-Ázsia és Afrika. Az átmeneti régiókra a központi régiókba való beolvasztás folyamata jellemző. Példaként felhozható Közép-Európa, amely az EU részévé válik, Latin-Amerika és a Karib-szigetek, amelyek „észak-amerikanizálódnak”, illetve Délkelet-Ázsia, az európai és dél-csendes-óceáni térség, amelyek egyre inkább a kelet-ázsiai gazdasági szféra részeként szerepelnek. Lásd bővebben Hettne, i.m.: pp. xiv-xvi.

²⁰ Hettne, i.m.: p. 14.

²¹ Az integráció területi terjeszkedését tekintve Edmé Dominguez R. és Björn Hettne érvelésére hagyatkozom, bár sokan úgy vélekednek, hogy a periférián lévő államok bevonása elsősorban gazdasági motiváltságú. Dominguez és Hettne értelmezésében a már megszűnt EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Terület) terjeszkedő politikáját is nagy mértékben biztonságpolitikai tényezők irányították. Bővebben lásd Edmé Dominguez R. and Björn Hettne: *The European Union and NAFTA Compared* in: Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001. 193.

²² Megjegyzendő, hogy a multinacionális föderáció eszméje nincs megfelelő jogi keretekbe foglalva. Kymlicka elméletét lásd bővebben Will Kymlicka: *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (Issue 4/2002)

²³ Az ECSC mozaikszó az angol „European Coal and Steel Community”-nak, az EEC a „European Economic Community”-nak, az EC pedig a „European Community”-nak felel meg.

²⁴ Dominguez and Hettne i.m.: pp. 192-3

²⁵ i.m. pp. 188-194.

²⁶ i.m. p. 195.

²⁷ Hettne i.m.: p. 14, valamint ld. 19. jegyzet.

²⁸ Az AFTA mozaikszó az angol „ASEAN Free Trade Area” rövidítése.

²⁹ Bővebben lásd Bøås and Hveem i.m.: pp. 113-8.

³⁰ A témáról lásd bővebben Lee, Tsao Yuan (ed.): *Growth Triangle: The Johor-Singapore-Riau Experience*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1991.

³¹ A kulturális örökségekről és ethnikai kapcsolatokról bővebben i.m. 116-7.

³² Mattli, 177-8

³³ Funabashi, Yoichi: *The Asianization of Asia* in: *Foreign Affairs*, Volume 72, No.5, 1993, p. 78.

³⁴ i.m. 81

³⁵ i.m. 85

³⁶ Ez a megjegyzés referencia Joseph A. Camilleri elemzésére. Lásd Joseph A. Camilleri: *States, Markets and Civil Society in Asia Pacific*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA, Volume I, 2000, pp. 388-394.

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/2.

www.kul-vilag.hu

Új regionalizmus, az EU és az ASEAN: összehasonlító elemzés

Gulyás Viktor

Jelenleg a Közép-Európai Egyetem (CEU), Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékén végzős hallgató. 2001 és 2003 között a Tokió és Sophia Egyetem (Japán) kutató ösztöndíjasaként a délkelet-ázsiai regionalizációs folyamatokat, etnikai konfliktusokat, Japán külkapcsolatait és a nemzetközi kapcsolatok elméleteit tanulmányozta.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

Gulyás Viktor:

Új regionalizmus, az EU és az ASEAN: összehasonlító elemzés

A tanulmány az Európai Unió (EU) és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) rövid, összehasonlító elemzése az új regionalizmus eklektikus elméleti keretein belül. Célom annak bemutatása, hogy a szerkezetileg lényeges különbségeket mutató regionális formációk is lényeges hasonlóságokat mutatnak, mihelyt túlmutatunk a gazdasági tényezőkön.

Bevezetés

Napjainkban a regionális integráció csaknem közhelyként ható fogalom. Európán át Ázsiáig, Észak- és Dél-Amerikától Afrikáig, minden kontinensen egyre nagyobb szerepet kapnak a regionális intézmények mint a gazdasági, biztonságpolitikai, ökológiai és egyéb problémák kollektív megoldásának színterei. A jelen tanulmány célja a regionális folyamatok viszonylag új szemszögből való megvilágítása az Európai Unió (EU) és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének¹(ASEAN) rövid, átfogó összehasonlító elemzésén keresztül.

Az összehasonlító regionalizmust kutató irodalom elsősorban racionális tényezők felhasználásával magyarázza a regionalizmus folyamatát.² A regionalizáció új hulláma azonban olyan elemzést követel meg, amely túlmutat a gazdasági dimenziókat hangsúlyozó fektető klasszikus integrációs elméleteken.³ A globalizáció tágabb összefüggésében figyelembe kell venni a regionalizáció szociális, kulturális és politikai aspektusait is. A tanulmány ebben a tágabb politikai összefüggésben vizsgálja a regionális interakciók sokféleségét, és a globalizáció és a regionalizmus közötti okozati kapcsolaton alapul, ahol az előbbi elsősorban piac által vezérelt folyamat, míg az utóbbit főleg a politikai szereplők irányítják. Számos példa illusztrálja a regionalizmus és a globalizáció folyamatainak egymásra hatását, amelyek különböző kezdeményezések formájában jelennek meg. Ezek a kezdeményezések megfontolt stratégiák, például regionális pénzügyi együttműködések, nagyobb technológiai autonómiára irányuló átgondolt nemzeti kezdeményezések, illetve vállalatok globális szerephez jutásának formáját ölthetik - ez utóbbit a globális erők által hajtott új versenykörnyezet határozza meg.⁴

A regionalizmus kétféleképpen értelmezhető. Az egyik értelmezés arra mutat rá, hogyan erősíti a globalizáció a regionális formációk kialakulását. Ebben az összefüggésben a

regionalizmus a globális szintű, főként államközi együttműködési kezdeményezésekre utaló többoldaliság (multilateralizmus) fogalmának ellenpontjaként kap értelmezést.

Ezzel ellentétben áll az „új regionalizmust” jellemző, a régiókon belüli dinamizmusokra utaló jelentés.⁵ Habár a két értelmezés közötti összefüggés nem elhanyagolható, tanulmányomban a regionalizáció fogalma az utóbbi összefüggésben értendő. Az írás abba a folyamatba enged betekintést, amely megerősíti a tágabb értelemben vett és a globális politikai gazdaság által működtetett nemzeti és regionális biztonságpolitika jelentőségét. Morten Bøås és Helge Hveem⁶ nyomdokain haladva célozom az elmélet és kontextus egybeolvasztása a regionalizmus dinamikus modelljeiben. Ez a viszonylag tág értelmezési keret a regionalizmusra mint folyamatra enged összpontosítani, illetve arra, hogy a cselekvő-szerkezet dichotómia milyen kapcsolatban áll a fogalomalkotási tényezőkkel.

Röviden egy olyan egyenértékű világba kapunk betekintést, ahol a globalizációs folyamatok regionális szinten azonos válaszokat generálnak.⁷ Dolgozatom terjedelme nem teszi lehetővé az előbbieken említett tényezők mélyreható és körültekintő elemzését. Célozom csupán a regionalizációs folyamatok egy tágabb, holisztikus értelmezési keretének bemutatása, amelyben a vizsgálódás fókuszpontját mindig az adott kutatásnak megfelelően kell meghatározni.

Ebben az elméleti keretben teszek kísérletet az EU és az ASEAN rövid, átfogó összehasonlító elemzésére. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a két régió fejlődési szintjében megmutatózó számottevő különbségek alapján vajon van-e alapja ennek az összehasonlításnak azon az igen egyszerű megállapításon kívül, hogy mindkettő példa a regionalizmusra. A két régió közötti egyértelmű különbségek elsősorban abból adódnak, hogy a régió szintjén történő intézményesítés eltérő mértékben jelenik meg az egyes tagállamokban és a tagállamok közötti interakciókban. Ebben a tekintetben az EU egy a nemzetek fölött álló kormányzati struktúra megteremtése felé halad, míg az ASEAN esetében kétséges egy hasonló átfogó struktúra kialakulása, amelynek előfeltétele lenne a délkelet-ázsiai országok szuverenitásának nagymértékű egybeolvadása.

A fentiekből egyenesen az a következtetés vonható le, hogy a két térség olyan mértékben eltér a regionalizációs és integrációs törekvések szintjén, amely megghiúsíthatja az összehasonlító elemzés sikerességét. Ezzel az állásponttal ellentétben a jelen tanulmány megkísérel egy betekintő összehasonlítást az eklektikus elméletek által megnyitott csatornákon keresztül. Valójában arra kívánok rávilágítani, hogy mihelyt tovább tekintünk az Európai Unióra gyakran használatos *sui generis*⁸ megközelítéseken⁹, illetve a délkelet-ázsiai

regionalizációs törekvéseket leíró szabadkereskedelmi területi és neorealista dimenziókon, a két térség között számottevő hasonlóság fedezhető fel. Összehasonlító elemzésem alapja a szerkezetileg lényeges különbségeket mutató regionális formációk. Az intraregionális fejlődést jellemző állandó változásokat elemezve rávilágítok a regionalizációs folyamatok dinamikájára. A tanulmány az eklektikus elméleti keretbe foglalt új regionalizáció koncepcióját alkalmazza. Az elméleti keret részletesebb leírását az EU és az ASEAN összehasonlító elemzése követi, melyben a fő hangsúly a két térség integrációs fejlődésének hasonlóságain és különbségein van.

Elméleti keret

Elemzésem alapjául az új regionalizmus koncepciója szolgál, amely “az intézmények, különböző identitások és szociopolitológiai tényezők kaleidoszkópikus kölcsönhatása.”¹⁰ Az új regionalizmus megközelítés fontos előrelépést jelent a klasszikus, racionális elveken alapuló integrációs elméletekhez képest, mint például a kereskedelmi és piaci integrációs elméletek, funkcionalizmus, neo-funkcionalizmus, institucionalista és neo-institutionalista elméletek és a liberális intergovernmentalizmus. Michel Schulz, Fredrik Söderbraum és Joakim Öjendal szerint a fenti racionális elméletek fő hiányossága abban rejlik, hogy nem szolgálnak kielégítő magyarázattal a szerkezeti átalakulásokra és alábecsülik a hatalmi viszonyokat.¹¹ Az új megközelítés azon a feltételezésen alapul, hogy a regionalizmus egyrésztől válaszreakció a globalizáció negatív hatásaira, másrésztől pedig a kulturális, szociális, politikai és biztonságpolitikai dimenziók is döntő szerepet játszanak az „alulról kiinduló” regionalizációs folyamatokban. Következésképpen az új regionalizmus olyan többdimenziós jelenség, amely magában foglal kulturális és biztonságpolitikai tényezőket, gazdasági irányelveket és politikai rezsimeket egyaránt.

A regionalizmus világpolitikában betöltött szerepének jobb megértéséhez szükségszerű az Európa-központú megközelítéstől való eltávolodás. Nem azon van a hangsúly, hogy a különböző regionális formációk elérik-e, vagy akár felülmúlják az Európai Unió intézményes fejlődésének szintjét. Más szóval az EU-hoz való viszonyítás helyett olyan keret bemutatása válik szükségessé, amelyben kivitelezhető egy sokkal betekintőbb összehasonlító elemzés. Ezen cél megvalósításához a nemzetközi kapcsolatok három vezető elmélete adja a kiindulási pontot: a realizmus, institucionalizmus és a szociális konstruktivizmus. Ez összhangban áll Andrew Hurrell és Anand Menon álláspontjával, akik az EU tanulmányozásával kapcsolatban a

nemzetközi kapcsolatok elméleteinek elemző erejének megtartása mellett voksolnak.¹² Mivel az egy megközelítésre való összpontosítás nem elegendő a térség szerveződés bonyolult folyamatainak megértéséhez, szükségessé válik a különböző elméletek ontológiai megszorításainak lazítása. Az ilyen jellegű eklektikus elméletek ötvözik a materiális lehetőségek és racionális szereplők, csakúgy mint a fogalomalkotási tényezők elemzését, Bøås és Hveem megfogalmazásában, “ a cél a kontextus és elmélet színeinek megfelelő keverése.”¹³

A kérdés az, hogy milyen módon lehetséges a három fentebb említett elmélet „színeinek keverése”? A regionalizmus a tágabb értelemben vett - az anarchikus nemzetközi rendszerben a nemzeti preferenciák megőrzésére irányuló - biztonságpolitika elérését célul kitűző stratégiaként¹⁴, a szereplők közötti interakciók intézményesítéseként, vagy új identitások illetve szövetségek létrehozásának eszközeként értendő?¹⁵

Szükséges megemlítenem, hogy az új regionalizmus koncepciójában egyértelműen érzékelhető a konstruktivista elmélet felé irányuló elfogultság. Az új regionalizmus alapja az a feltevés, miszerint „nem léteznek *természetes* régiók, hanem, a globális transzformáció folyamata részeként - akarva akaratlanul - minden térséget kollektív emberi tevékenységek és identitás-alakulások hoznak létre, szüntetnek meg vagy éppen formálnak újjá.”¹⁶ Ez a feltételezés arra enged következtetni, hogy felül kell emelkedni a „merev strukturális elméleteken”.¹⁷ A konstruktivista megközelítés a szereplőket nem mint a soha nem változó törvényeknek engedelmessé alanyokat határozza meg, hanem olyan reflektív, intézményes keretek közé helyezi őket, amelyekben az információk és a tudás felhalmozása által állandó változásoknak vannak kitéve.

A regionalizmus, illetve konkrétan az EU és ASEAN-t érintő integrációs folyamatok, az új regionalizmus Hurrell által megfogalmazott „fázis-elméleti” megközelítésében kaphatnak világos értelmezést.¹⁸ Elméleti szemszögből az ontológiai egyértelműség hiánya miatt ez a teória némileg kidolgozatlanak tűnhet, ugyanakkor történelmileg nagyon is helytálló. Arra enged következtetni, hogy a regionalista törekvések első szakaszában a közös ellenség felismerése játszik döntő szerepet, és ez számos kiindulási pontot jelent a további fejlődéshez. A különböző fejlődési fázisok azonban nem egyértelműen elkülöníthető periódusok, döntő fontosságú a különböző befolyásoló tényezők közötti egyensúlyeltolódás, amely az eltérő regionális kontextusoknak tudható be. Az eklektikus elméletek éppen ezeket az egyensúlyeltolódásokat érintik. Egy ilyen jellegű kutatási keret könnyen azt eredményezheti, hogy az elmélet elveszti eleganciáját, de ezt a veszteséget kompenzálja a betekintő elemzésre való képesség és az átfogóbb, régiók közötti összehasonlítás lehetősége. Az EU és az ASEAN

esetében a fő integrációs fejlődési szakaszok azt mutatják, hogy a tágabb értelemben vett biztonságpolitikai megfontolások fontos szerepet játszottak a regionalizációs folyamatokban.

Az Európai Unió

Az integráció elméleti elemzésével kapcsolatos problémák és feltevések az európai térségben könnyebben kirajzolódnak a magas szintű regionális fejlődés következtében. Tanulmányomban a hangsúly a térség társadalmi berendezkedésére helyeződik. E tényező hangsúlyozásának fontossága abban rejlik, hogy a fogalomalkotási tényezők, jelentőségük ellenére, még mindig nincsenek kiemelkedő helyen az integrációs tanulmányokban. Az EU a többi hasonló regionális szerveződéshez képest annyira fejlett, hogy szinte lehetetlen a három fentebb említett elméleti megközelítés jegyében mélyreható elemzést adni, ezért a tanulmány keretei csak olyan fontos pontok megemlégtetésére tesznek lehetőséget, amelyek elegendőek az összehasonlító elemzéshez.

Björn Hettne az Európai Uniót központi régióként tartja számon¹⁹, amelynek létrejöttét a hegemonikus regionalizmus jellemezte²⁰. A hidegháború idején az európai integráció főként biztonságpolitikai megfontolások által vezérelt folyamat volt, melynek alapjául a kommunizmus által jelentett közös veszély szolgált. Lényegében egy olyan politikai folyamatról volt szó, amelyben a piacgazdaság „láthatatlan keze” nem játszott jelentős szerepet. A nagyhatalmak közötti feszültségek tetőzése idején a gazdasági szempontok mindig háttérbe szorultak.

Felmerül a kérdés, hogy a bipoláris rendszer megszűnésével még mindig kulcsfontosságú szerephez jutnak-e a biztonságpolitikai tényezők. Habár az intézményesítés intenzív folyamatának köszönhetően úgy tűnhet, hogy a biztonságpolitikai dimenzió elveszti éles körvonalát, nem tagadható, hogy még mindig jelentős tényezőként van jelen az integrációs folyamatokban. Az időbeni különbség abban rejlik, hogy a veszélyészlelés irányítói a potenciális, országokon belüli konfliktusok, nem pedig országok közötti ideológiai alapú ellenségeskedések.

Ezen észrevételen keresztül juthatunk el az integrációs terjeszkedés témájához, amely, Edmé Dominguez R. és Björn Hettne értelmezésében, elsődlegesen biztonságpolitikai megfontolások által vezérelt folyamat a politikai célzatú etnikai mozgósításból fakadó potenciális konfliktusok elkerülése érdekében. Példaként a periférikus délkelet-európai államok politikai motiváltságú integrációs törekvéseit hozták fel.²¹ Ezzel kapcsolatban

megjegyzendő, hogy Európában az államok és kisebbségek közötti kapcsolatok többféleképpen értelmezhetőek. Will Kymlicka feltételezése szerint Kelet-Európában az etnikai alapú nacionalizmus retorikája szorosan kapcsolódik a területiséghez, ellentétben Nyugat-Európával, ahol teret nyert a kisebbségeket jobban toleráló pluralisztikus társadalmi közösség.²² Ez paradoxonnak tűnhet annak fényében, hogy pontosan Nyugat-Európában a kulturális különbségek a folyamatos asszimiláció következtében enyhültek, míg Kelet-Európában a monarchikus államrendszerekben hosszú időn át a többnemzetiség volt jellemző.

Az etnikai problémákon kívül más biztonságpolitikai tényezők is fontos szerepet játszottak az integrációs folyamatokban. A regionális gazdasági intézmények, mint például az Európai Szén és Acél Közösség (ECSC) és az Európai Gazdasági Közösség (EEC, később Európai Közösségként (EC) szerepel)²³, megalakulását is egyértelműen államok közötti feszültségek vezéreltek. Az integráció neo-funkcionalista megközelítése értelmében a gazdasági fejlődések szoros kapcsolatban álltak a politikai folyamatokkal. Kelet-Európában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) nem elősegítette, hanem inkább hátráltatta a regionális integrációt. Ráadásul Dominguez szerint az új Európában sem tűntek el teljesen a klasszikus nagyhatalmi harcok, ahogy azt a német-orosz, francia-német kapcsolatok, és Nagy-Britannia atlanti törekvései mutatják.²⁴ Felkerülhetnek a listára a Balkán térség futótűz-természetű konfliktusai és az új típusú mikro-regionalizmus is. Az utóbbi alatt azok a függetlenségi mozgalmak és az euro-régiós törekvések értendőek, amelyek könnyen az etnikai alapú kötődések megerősödéséhez vezethetnek.

Az identitás és biztonságpolitika bonyolult szövetséget alkotnak Európában. Ahogy Dominguez és Hettne rámutatnak, az európai identitás gyökerei a latin kereszténység és a világi intellektuális közösségek kettéválásában keresendőek. A világi intellektualitás a reneszánsz és a felvilágosodás korszakaiban a főbb európai egyetemeken alakult ki. Az európaizálódás folyamata az egység és különbözőség kettősségén alapult. Az egység kialakulása az etnikai alapú és a nemzeti szakadármozgalmak kialakulásában nagy szerepet játszó, neo-nacionalizmus felemelkedése elleni integráció fényében értendő. A kialakuló egységet az introvertált, merkantilista westfáliai államrendszertől való egyértelmű eltávolodásnak és a westfália utáni rend felé történő nyitásnak is lehet tulajdonítani.²⁵

Közelebbről vizsgálva az európai identitás nem szükségszerű és természetes velejárója az integrációs folyamatoknak. Efelé mutat a mikro-regionalizmus, a neo-nacionalizmus és a civil szervezetek alulreprezentáltsága. Az európaizálódás utat nyitott a civil szervezetek aktívabb szerepvállalásához. A hidegháború befejeződésével az állam, piac és intézmények közötti

viszonyokat nagyrészt a civil szervezetek alakították. Ugyanakkor az EU nagyfokú intézményesítése ellenére még hosszú út vezet a demokratikus deficit és a nem kormánysszervezetek, érdekcsoportok és más európai civil szervezetek lobbizásának eredményeként kialakuló teljesebb érdekképviselet megvalósításáig. Dominguez és Hettne szerint a különbözőség irányába mutató tendencia szerves része lehet az európai integrációnak. Ez azt jelenti, hogy az új, többlépcsős európai keretben a területiség és az identitás közötti lazább kapcsolat egyes identitások újraértelmezéséhez vezet, de ez nem feltétlen ütközik magával az európai identitással.²⁶

Az európai integrációs folyamatok összegző értékeléseként azt lehet mondani, hogy a speciális biztonsági közösség megszűnésével, amely a hidegháború időszakában jelentős mértékben meghatározta az integrációs folyamatot, illetve az integráció és felbomlás együttsége jelentős szerephez juttatta a sokkal inkább informális, alulról kiinduló regionalizációt.

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége

Délkelet-Ázsia középrégió, de lassan felzárkózik a központi régiók sorába.²⁷ A délkelet-ázsiai regionalizmust államok által vezérelt biztonsági szövetségnek lehet tekinteni. Igaz, hogy a térségre nem jellemző az EU-ban megfigyelhető magas fokú intézményesítés, ugyanakkor a gazdaság nem elhanyagolható mértékben regionális kontroll alatt áll, és a magas szintű állami autonómiát tovább ellensúlyozzák a közös fogalomalkotási tényezők, mint például a konfucianizmus és az etnikai alapokon nyugvó üzleti hálózatok, illetve az állam és piac közötti hatékony interakciók. A külső tényezőkbe (mint például a kommunista veszély, a hidegháború általi fenyegetése és a világ más részén megalakult kereskedelmi blokkok által meghatározott politikai döntései és kezdeményezései) való rövid betekintés után a belülről kiinduló regionalizmusra fordítom a hangsúlyt. A belülről kiinduló regionalizmus alatt az értendő, hogy a szereplők hogyan használják ki a regionalizmust a külső nyomások ellensúlyozására.

Az ASEAN 1967-ben alakult meg. Kezdetben az öt alapító tag, Thaiföld, Malájzia, Szingapúr, a Fülöp-szigetek és Indonézia együttműködésének alapja a kommunizmus általi globális fenyegetettség volt. A szövetség létrejöttékor minden alapító tag kommunista felkelések ellen küzdött határain belül, és a 80-as évek végén Thaiföld és Kambodzsa fegyveres összetűzésbe is keveredett. A hidegháború vége, Vietnám kivonulása Kambodzsából és az óriási mértékű piacátalakulás következtében nemcsak a merev katonai és politikai

megfontolások játszottak szerepet a regionalizáció folyamatában, hanem gazdasági és ökológiai összetevők is, és kezdett kirajzolódni a társadalmi konfliktus-kezelésnek eszközeként szolgáló pozitív szerepvállalás kerete is. Ez utóbbi folyamat részeként Vietnám 1993-ban megfigyelő státuszt kapott, illetve két évvel később az ASEAN teljes tagjává vált.

A regionalizációban szerepet játszó gazdasági komponens jelentősége a világ többi részén lezajló regionális kereskedelmi blokkok megerősödésére adott válaszként értendő. Az ASEAN Szabadkereskedelmi Terület (AFTA)²⁸ szorgalmazása is, a EU terjeszkedése és a Délkelet-Ázsia nemzetközi pozícióját nagyban befolyásoló EU-USA transzatlantikus szabadkereskedelmi terület fontolgatása következményeként a gazdasági biztonság újraértékelését tükrözte.

A biztonságpolitika katonai és politikai aspektusai nem törpültek el a hidegháború befejeztével. Csupán annyi történt, hogy a kommunizmus bukása és a bipoláris világrendszer megszűnése megváltoztatta ezen megfontolások súlyosságát. Kína nem jelent többé ideológiai veszélyt, de Délkelet-Ázsia számára kockázatként jelentkezik Peking Dél-kínai tengerre irányuló igénye. Ez azt mutatja, hogy regionális szinten is szerepet kapnak a katonai és biztonságpolitikai tényezők, amely megoldására szorosabb együttműködésre lenne szükség. Egyéb biztonságpolitikai kérdések is felkerülnek az ASEAN napirendjére. Példaként hozható fel, hogy környezetvédelmi irányelvek koordinálásakor is gyakran az ASEAN intézményes keretei szolgáltatnak megoldási lehetőséget. A regionális és globális „harc” akörül folyik, hogy ki vállalja fel az államhatárokat nem ismerő nagyfokú környezetszennyezés utáni „takarítás” költségeinek oroszlánrészét.²⁹

Az elemzésem fontosabb dimenziója a belülről kiinduló regionalizmus. Ezt jól illusztrálják az exportorientált növekedés-háromszögek, melyek sikere több tényezőtől függ, így például kormánytámogatásuktól, a földrajzi közelségtől és kulturális affinitásuktól. Az 1998-ban létrejött Johor-Szingapúr-Riau (JSR) növekedés-háromszög az ASEAN nyújtotta tágabb kereten belül a kooperatív regionalizmus egyik modelljéül szolgál. Földrajzilag Johor Malázia legdélebbi tartománya, az Indonéziához tartozó Riau-szigetek pedig Szingapútól délre helyezkednek el. A Johor-Szingapúr vonal nem volt újkeletű és főként a piac irányította, míg a Riau-Szingapúr vonal kormánykezdeményezések eredményeképpen jött létre.³⁰

A JSR háromszög két szempontból is igen érdekes. Először is jó példaként szolgál az állam és piac sikeres együttműködésére, másodsor pedig születését nagyban elősegítette a hasonló kulturális örökség és befektetések áramlása az etnikai alapú üzleti hálózatokon keresztül. Ezt illusztrálják a kínai közösségek közötti családi és rokoni kapcsolatok és a háromszög mindhárom területén jelenlévő maláj kulturális örökség.³¹

„Az etnikai és rokoni hálózatok táplálják a közös kultúrát és nyelvet, az ismétlődő interakciókat, biztosítják a különböző érdekerületek közötti kapcsolatokat és a közös normák kialakulását, melyek másokkal szemben világos elvárásokat eredményeznek.”³²

A kínai diaszpóra közös normáihoz tartozik a kölcsönösség és a kollektív felelősségvállalás szokása, amelyek közül az utóbbi ellensúlyozza a regionális szinten az ellenőrzési mechanizmusok hiányát. Mindent egybevéve, még ha kezdetben az integráció fő kezdeményezői privát szerepvállalók voltak, akiknek a szándéka a faktoriális árkülönbségek kihasználása volt, az államok hamar saját gazdaságuk helyzetének megszilárdításának lehetőségeit látták a regionalizációban.

Az államilag vezérelt és az államokon túli regionalizációs folyamatok között középen helyezkedik el új típusú regionalizmus. Az ilyen jellegű fejlődés alapjául a politikai elszántság és a regionális identitás felemelkedésének kombinációja szolgál. Habár a nemzeti preferenciák és a szuverenitás még mindig fontos tényezők, az ASEAN és a JSR növekedési háromszög arra mutat rá, hogy a regionális identitás felemelkedése részben semlegesíti ezeket a korlátozó tényezőket. Egy másik fontos tényező az ASEAN reflektív kapacitása, amelyet a tagállamok a már meglévő nemzetközi struktúrák és intézmények befolyásolására használnak.

Yoichi Funabashi annak fontosságára mutat rá, hogy a közös érzelmek elősegítik a politikai együttműködést Ázsiában. Arra a tényre is rávilágít, hogy Ázsiában nincs jelen az Európára jellemző arisztokrata osztály és kultúra által hagyott örökség, amely „a középosztály típusú globalizáció melegágyaként szolgált”³³. A különböző ázsiai országok középosztályai közötti kulturális összefonódások fontos szerepet játszottak az ázsiai identitás felemelkedésében. Funabashi jól érzékelteti az új regionalizmus fogalmát az alábbi állításával, miszerint:

„(az ázsiai nemzetek) hajlamosak nem csupán katonai szempontból tekinteni a biztonságpolitikára, hanem mint a katonai, gazdasági, technológiai és társadalmi kapcsolatok szintéziseként.”³⁴

A demokrácia és gazdasági fejlődés közötti kapcsolatról folyó vita, a privát szektor és az állam, illetve az állam és társadalom közötti kapcsolatok egyéni jellegű ázsiai karaktert öltenek.³⁵ A regionális perspektíva egyre inkább jelentőséget nyer, az Ázsiára gyakran használt államközpontú megközelítés nem elegendő az államokon túli regionális fejlődések dinamikájának magyarázatára. Furcsán hangzik, mikor az államok, a gazdaság és a civil

társadalmak kapcsolatának elemzésében úgy tekintenek az ázsiai értékek fontosságára, hogy nem veszik számításba ezen értékek regionális vonatkozásait.³⁶

Délkelet-Ázsiában egyértelműen kivehető az etnikai és kulturális kapcsolatokon alapuló regionális identitás előtérbe kerülése. Az állítás sem áll messze a valóságtól, hogy a regionális identitás, még ha nem is intézményesített, jelentősebb szerepet tölt be az ASEAN integrációban, mint Európában, annak köszönhetően, hogy az integráció etnikai és kulturális karaktere nagy mértékben ötvöződik az államérdekekkel.

Konklúzió

A jelen tanulmány alapjául az „új regionalizmus” koncepciója szolgált. A regionalizáció új hulláma a kulturális, társadalmi, politikai és biztonságpolitikai dimenziók növekvő szerepével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy jelentőségét veszítette a klasszikus integrációs elméletek gazdasági irányultsága, és a szerkezetétől áttevődött a hangsúly a szereplők, eszmék és stratégiák tárgyalására. A tágabb értelemben vett biztonságpolitikai tényezők keretén belül az intraregionális erőket és fogalomalkotási tényezőket bizonyultak alapvető fontosságúnak.

A regionalizáció dinamikáját nem lehet egyetlen leszűkített elméleti megközelítéssel magyarázni. A különböző elméletek, nevezetesen a realizmus, institucionalizmus és a szociális konstruktivizmus együttes alkalmazásával rávilágíthatunk a nemzeti érdekek és a struktúra korlátozó erejére és a szereplők reflektív kapacitására. Ezek együttes elemzése a globális kontextusban magyarázatot ad a regionális formációk sokszínűségére.

Egy ilyen elméleti keretben lehetőség nyílik az EU mint központi régió és az ASEAN mint középrégió összehasonlítására. A szerkezetben, a regionalizmus internalizációjában és a piacfejlődésben mutatkozó szembetűnő különbségek ellenére a regionalizáció dinamikájában egyértelmű hasonlóságok figyelhetők meg: a kommunizmus által generált feszély érzék elérése, hatalmi játékok, intézményes korlátozások, illetve a regionális identitás kialakulása. Az új regionalizmus keretében alkalmazható eklektikus elméletek segítségével lehetőség nyílik megfosztani az európai integrációt *sui generis* karakterétől, a délkelet-ázsiai regionalizációt tekintve pedig elvonatkoztathatunk a hatalmi egyensúlyon és a szabadkereskedelmi területeken alapuló elemzésektől.

Felhasznált irodalom

- Booth, Ken (ed.): *New Thinking about Strategy and International Security*, Harper Collins, London, 1991, Chapter 1: Barry Buzan, „Is International Security Possible?”
- Camilleri A. – Joseph: *States, Markets and Civil Society in Asia Pacific*, Volume I, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited, 2000, 388 -394.
- Coleman, William D. and Geoffrey R.D. Underhill (eds.): *Regionalism and Global Economic Integration. Europe, Asia and the America*, Routledge, London and New York, 1998.
- Fawcett, Louise and Andrew Hurrell (eds.): *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International order*, Oxford University Press, New York, 1995, Chapter 5: Hurrell, Andrew, „Regionalism in Theoretical Perspective”
- Funabashi, Yoichi: *The Asianization of Asia*, Foreign Affairs, Volume 72, No.5, 1993
- Hettne, Björn, András Inotai and Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development*, Palgrave, New York, 2001, Chapter 1: Björn Hettne, „Regionalism, Security, and Development: A Comparative Perspective”
- Chapter 3: Morten Bøås and Helge Hveem, „Regionalisms Compared: The African and Southeast Asian Experience”
- Chapter 5: Edmé Dominguez R. and Björn Hettne, „The European Union and NAFTA Compared”
- Chapter 7: Michael Schulz, Fredrik Söderbaum and Joakim Öjendal, „Key Issues in the New Regionalism: Comparisons from Asia, Africa and the Middle East”
- Hurrell, Andrew and Anand Menon: *Politics Like Any Other? Comparative Politics, International Relations and the Study of the EU* in: West European politics, Vol. 19, No.2, April 1996, pp. 386-402.
- Kymlicka, Will: *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Issue 4/2002.
- Mansfield, Edward and Helen V. Milner (eds.), *The Political Economy of Regionalism*: Columbia University Press, New York, 1997.
- Mattli, Walter, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- Moravcsik, Andrew, *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998.

Jegyzetek

- ¹ Az ASEAN mozaikszó az angol „Association of Southeast Asian Nations” megfelelője.
- ² Lásd például Edward Mansfield and Helen V. Milner (eds.): *The Political Economy of Regionalism*, Columbia University Press, New York, 1997. és Walter Mattli: *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- ³ Megjegyzendő, hogy különbséget kell tenni a regionalizáció és a regionalizmus fogalmai között. A regionalizmus azokat az elgondolásokat és célokat foglalja magában, amelyek a regionális kezdeményezés alapjául szolgálnak. A regionalizáció ugyanakkor a regionalizmus eredményeként értendő, a regionális identitást és a nemzeti, gazdasági és környezetvédelmi aspektusokat is magába foglaló, tágabb értelmezésben vett biztonságpolitikát ösztönző politikai stratégiákat jelöl. Bővebben lásd Morten Bøås - Helge Hveem: *Regionalisms Compared: The African and Southeast Asian Experience*: in Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001.
- ⁴ Az összehasonlító elemzés a következő értekezésben megfogalmazott gondolatokra épül: i.m. p. 94.
- ⁵ Dolgozatom az új regionalizmus fogalmát Björn Hettne értelmezésében tekinti. Lásd: Björn Hettne: *Regionalism, Security, and Development: A Comparative Perspective* in: Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001.
- ⁶ Morten Bøås és Helge Hveem a norvégiai Oslo Egyetem Fejlődés és Környezet Központjának (Centre for Development and Environment) kutatói. Kutatási területük a regionalizmus, a nemzetközi kapcsolatok elméletei, a nemzetközi politikai gazdaságtan és a nemzetközi fejlődés tanulmányok.
- ⁷ Hettne: *Regionalism, Security, and Development*, pp. 125-126.
- ⁸ A *sui generis* latin eredetű fogalom, jelentése kb. „egyedi, jellegében egyedülálló”.
- ⁹ Az Európa integrációs törekvések *sui generis* jellegét leíró legfontosabb elméleti megközelítések között a neofunkcionalizmus és a liberális intergovernmentalizmus elméletei szerepelnek. Az utóbbi elmélettel kapcsolatban megjegyzendő azonban, hogy Andrew Moravcsik rámutat a liberális intergovernmentalizmus más régiókra való alkalmazhatóságának lehetőségére. Lásd bővebben Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998.
- ¹⁰ Bøås and Hveem, i.m.: p. 93.
- ¹¹ Michael Schulz, Fredrik Söderbaum and Joakim Öjendal, „Key Issues in the New Regionalism: Comparisons from Asia, Africa and the Middle East” in: Björn Hettne et al. (eds.), p. 235.
- ¹² Andrew Hurrell and Anand Menon: *Politics Like Any Other? Comparative Politics, International Relations and the Study of the EU* in: *West European politics* (Vol. 19, No.2, April 1996, pp. 386-402).
- ¹³ Bøås and Hveem, i.m.: p. 98.
- ¹⁴ A biztonságpolitika tágabb értelemben vett megközelítéséről lásd Ken Booth (ed.), *New Thinking about Strategy and International Security* (London: Harper Collins, 1991), Chapter 1: Barry Buzan, „Is International Security Possible?”
- ¹⁵ Ezt a kérdést Bøås és Hveemtől kölcsönöztem. i.m.: p. 124.
- ¹⁶ Schulz et al. i.m.: p. 235. (saját fordítás)
- ¹⁷ u.o.
- ¹⁸ Andrew Hurrell: *Regionalism in Theoretical Perspective* in: Fawcett, Louise and Andrew Hurrell (eds.) *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International order*, Oxford University Press, New York, 1995, p. 73.
- ¹⁹ Björn Hettne szerint a regionális keret a globális struktúra egyfajta értelmezéseként szolgál. Különbséget lehet tenni központi és periférikus régiók között. Központi régiók alatt olyan politikailag stabil és gazdaságilag dinamikus régiókat értünk, amelyek a világ hatékonyabb irányítására hivatottak. Európa (értsd EU) fejlődése e két kritériumon túl formális politikai szervezethez irányába mutat. A másik két központi régióra, nevezetesen a gazdaságilag fejlett Észak-Amerikára és az ázsia-csendes-óceáni térségre, nem jellemző a regionális politikai stabilitás. A periférikus régiókban, stagnáló gazdaságuk és instabil politikai szerkezetükből kifolyólag, a szabadkereskedelmi rezsimek kialakításánál fontosabb szerepet tölt be a „biztonsági regionalizmus” illetve a „fejlődési regionalizmus”.

Szerveződésük célja a marginalizáció folyamatának kiküszöbölése. Ilyen régiók például a Független Államok Közösségének területe, a Balkán térsége, a Közép-Kelet, Dél-Ázsia és Afrika. Az átmeneti régiókra a központi régiókba való beolvasztás folyamata jellemző. Példaként felhozható Közép-Európa, amely az EU részévé válik, Latin-Amerika és a Karib-szigetek, amelyek „észak-amerikanizálódnak”, illetve Délkelet-Ázsia, az európai és dél-csendes-óceáni térség, amelyek egyre inkább a kelet-ázsiai gazdasági szféra részeként szerepelnek. Lásd bővebben Hettne, i.m.: pp. xiv-xvi.

²⁰ Hettne, i.m.: p. 14.

²¹ Az integráció területi terjeszkedését tekintve Edmé Dominguez R. és Björn Hettne érvelésére hagyatkozom, bár sokan úgy vélekednek, hogy a periférián lévő államok bevonása elsősorban gazdasági motiváltságú. Dominguez és Hettne értelmezésében a már megszűnt EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Terület) terjeszkedő politikáját is nagy mértékben biztonságpolitikai tényezők irányították. Bővebben lásd Edmé Dominguez R. and Björn Hettne: *The European Union and NAFTA Compared* in: Björn Hettne - András Inotai - Osvaldo Sunkel (eds.): *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development* Palgrave, New York, 2001. 193.

²² Megjegyzendő, hogy a multinacionális föderáció eszméje nincs megfelelő jogi keretekbe foglalva. Kymlicka elméletét lásd bővebben Will Kymlicka: *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (Issue 4/2002)

²³ Az ECSC mozaikszó az angol „European Coal and Steel Community”-nak, az EEC a „European Economic Community”-nak, az EC pedig a „European Community”-nak felel meg.

²⁴ Dominguez and Hettne i.m.: pp. 192-3

²⁵ i.m. pp. 188-194.

²⁶ i.m. p. 195.

²⁷ Hettne i.m.: p. 14, valamint ld. 19. jegyzet.

²⁸ Az AFTA mozaikszó az angol „ASEAN Free Trade Area” rövidítése.

²⁹ Bővebben lásd Bøås and Hveem i.m.: pp. 113-8.

³⁰ A témáról lásd bővebben Lee, Tsao Yuan (ed.): *Growth Triangle: The Johor-Singapore-Riau Experience*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1991.

³¹ A kulturális örökségekről és ethnikai kapcsolatokról bővebben i.m. 116-7.

³² Mattli, 177-8

³³ Funabashi, Yoichi: *The Asianization of Asia* in: *Foreign Affairs*, Volume 72, No.5, 1993, p. 78.

³⁴ i.m. 81

³⁵ i.m. 85

³⁶ Ez a megjegyzés referencia Joseph A. Camilleri elemzésére. Lásd Joseph A. Camilleri: *States, Markets and Civil Society in Asia Pacific*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA, Volume I, 2000, pp. 388-394.

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/2.

www.kul-vilag.hu

A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára

Kajtár Gábor

2004-ben végaz az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, PhD-tanulmányait nemzetközi jogból ez év őszén kezdi meg ugyanitt. Szakdolgozatát a „Világrendszerelméletek a hidegháború után” címmel írta. Az elmúlt időben világrendszer-elméletekkel és az Egyesült Államok külpolitikájának történetével, ideológiai hátterével foglalkozott. Harmadéves hallgató az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológia szakán.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

Kajtár Gábor:

A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára

A tanulmány az Egyesült Államok jelenlegi külpolitikájára legnagyobb hatást gyakorló neokonzervatív csoportot, annak ideológiai bázisát és gondolatvilágát mutatja be. Elemzi Leo Straussnak a közösségre gyakorolt hatását, valamint áttekinti a neokonzervatív politika meghatározó személyiségeinek Irakkal kapcsolatos megnyilvánulásait. A tanulmány célja annak szemléltetése, hogy egyes filozófiák milyen markánsan jelenhetnek meg a külpolitikában és a szerző szerint korántsem mindegy, hogy milyen értékekkel itatják át azt.

Bevezetés

Tanulmányom célja a „neokonok” bemutatása: kik ők, honnan ered ideológiájuk, ők maguk honnan jönnek, hogyan határozzák meg a jelenlegi amerikai külpolitikát, és miből áll egészen pontosan ideológiájuk és külpolitikájuk.

A neokonzervativizmus filozófiai gyökereinek felvázolása után röviden bemutatom tudományos háttérbázisukat és főbb intézményeiket. Foglalkozom gazdasági, politikai, szociológiai, kulturális és vallási kulcskérdésekről alkotott jellegzetes véleményeikkel, céljaikkal.

Az iraki háború előzményeinek tárgyalása során a tanulmány kitér a neokonok sajátos külpolitikájának és a neokon multilateralizmus sui generis intézményének rövid leírására. A több évtizedre visszavezethető neokon Irak-politika és az annak során napvilágot látott dokumentumok, tanulmányok és cikkek segítségével az írás végén körvonalazódik a neokon Pax Americana víziója, amellyel egyre több ország és ember ismerkedhet meg akár testközelből is.

A neokonok a hatvanas években

A neokonok egy kicsi, de magasán képzett intellektuális csoport. Atyjuk, Irving Kristol definíciója szerint „*a neokonzervatívok¹ olyan liberálisok, akiket észhez térített a valóság*”² A neokonok a második világháborút követően liberálisok voltak. Alapvetően bel-³ és külpolitikai hatások következtében azonban „átmentek” a politikai paletta jobb oldalára, és az amerikai

konzervativizmus egyik meghatározó csoportjává váltak.⁴ A neokonzervatívok első generációjának „valósága” a hatvanas években keresendő. Lyndon B. Johnson 1963-ban lett az Egyesült Államok elnöke. Johnson víziója a „Great Society” volt, amelyben folytatta és kibővítette Kennedy törekvéseit. 1963 és 1969 között számos új törvényt kötött az elnök nevéhez és programjához: szélesítették a polgárjogokat, megreformálták az oktatást és az egészségügyet, nagy hangsúlyt helyeztek az elmaradt régiók fejlesztésére, küzdöttek a szegénység ellen, támogatták az időseket és az elesetteket, harcot folytattak a bűnözés ellen. Mégis két óriási válság alapjaiban rázta meg Johnson Nagy Társadalom programját és az „idegileg gyengébb” demokrata értelmiségieket: a gettó-lázadások és a vietnámi kudarc.

A szegénységet és a faji diszkriminációt leküzdeni hivatott törvények elfogadása ellenére súlyos zavargások törtek ki Amerika feketék lakta városaiban, 1968-ban meggyilkolták Martin Luther Kinget. A törvényektől várt eredmények nem vezettek azonnali eredményre. Mindezzel párhuzamosan 1964-ben Johnson elrendelte Észak-Vietnám bombázását, amivel megkezdődött Amerika legnagyobb kudarcával végződő háborúja: az Egyesült Államok kb. 150 milliárd dollárt költött és 50 ezer katonát vesztett a háborúban. Johnson nem tudta legyőzni az egyre hatalmasabb ’kommunista’ Szovjetuniót, aki az észak-vietnámiak oldalán sikeresen avatkozott be a konfliktusba.

1968-tól elrendelte a bombázások mérséklését, hogy lehetővé tegye a tárgyalásokat a felek között. „Átadta” a konzervatívoknak az elnökséget azzal, hogy bejelentette: nem indul a következő elnökválasztáson. Több időt és energiát akart fordítani a béketárgyalásokra. Johnson külpolitikája óriási riadalmat keltett számos demokratában: úgy érezték, hogy elnökük nem tesz meg mindent a nagy ellenség Szovjetunió legyőzéséért, hogy Johnson és a Demokrata Párt nem képes a hidegháborúból győztesen kivezetni Amerikát. Mindezt erősítette a már említett belpolitikai kudarc is, így a neokonok első generációja lassan kezdte úgy érezni, hogy ha közéleti sikerekre és elképzeléseik beteljesedésére várnak, akkor a Republikánus Párt körül kell szerencsét próbálniuk.

A neokonzervatív ideológia

A neokonzervativizmus talán legkiemelkedőbb alakja⁵ *Irving Kristol*, akit sokan a mozgalom atyjaként tartanak számon.⁶ Őt tekinthetjük a neokon ideológia legautentikusabb személyiségének,⁷ akinek több, kifejezetten a neokonzervativizmus világnézetével és politikai

filozófiájával foglalkozó könyve is megjelent. Kristol munkái alapján⁸ a neokonzervatív ideológiát a következőképp jellemezhetjük.

A neokonzervativizmus egy akadémiai-intellektuális gyökerekkel rendelkező eszmerendszer. Inkább meggyőződés, mint mozgalom. Nem tart rendezvényeket, nincs szervezete. Kiváltó oka a jelenkori liberalizmusból való kiábrándultság, de a hagyományos konzervativizmustól is különbözik, bár viszonyuk nem ellenséges. Mind tartalmilag, mind temperamentumában anti-romantikus. Elutasítja a politikai romanticizmust és a politikai utópiákat egyaránt.

Megkülönböztetve a francia-kontinentális típusú felvilágosodást⁹ az angol-skót felvilágosodástól¹⁰ (kevésbé ambiciózus célok, célja nem az individuum teljes megszüntetése, mérsékelt reformok, mértékletesség stb.) a neokonok az utóbbihoz érzik magukat közelebb.¹¹

A neokonzervatívok politikai filozófiájának gyökerei a klasszikus – premodern, preideologikus – politikai filozófiában vannak. Kiemelkedik Leo Strauss alakja, akinek a modernitással szembeni aggályai a neokonok fő kiindulópontja. A neokonok csodálják ezen kívül Platont és Arisztotelészt, tisztelik Locke -ot és elutasítják Rousseau nézeteit. Fontos a neokonzervativizmus viszonya a polgári társadalomhoz és a polgári éthoszhoz: a neokonok nem hiszik, hogy a liberális-demokratikus kapitalizmus az elképzelhető világok legjobbika. Ezzel szemben vallják, hogy a jelenlegi világ jelen körülmények között a lehetséges világok legjobbika. Ez a „szerény lelkesedés” különbözteti meg a neokonzervatív izmust mind a régi, mind az új jobboldaltól.

A neokonzervativizmus nem győzi hangsúlyozni a gazdasági növekedés fontosságát. Nem a materiális javak hajszolása miatt, hanem mert szerintük a gazdasági növekedés a társadalmi és politikai stabilitás sine qua non-ja. A piacgazdaság szükséges, ha nem elégséges feltétele egy liberális társadalomnak és egyben a gazdasági növekedés egyik legfontosabb feltétele. Bár a piacot gazdasági mechanizmusok összességéként szemlélik, gazdaságpolitikájukban nem liberálisok, mint például Milton Friedman vagy Friedrich A. von Hayek. Céljuk egy konzervatív jóléti állam megteremtése.¹² A neokonok elutasítják az állami beavatkozás tagadását és a laissez faire álláspontot, szerintük az állam felelős polgárainak jólétének növeléséért. E tekintetben is hatással voltak állítólag a Republikánus Párt politikájára.¹³

A neokonzervatív gondolkodás a jelenlegi kapitalista társadalom két fő tartóoszlopának a családot¹⁴ és a vallást¹⁵ tartja s nem győzi hangsúlyozni jelentőségüket. Irving Kristol a vallást a modern konzervativizmus legfontosabb pilléréként említi.¹⁶

A neokonzervativizmus „neo” abban az értelemben is a konzervativizmussal szemben, hogy nem érez nosztalgiát a XIX. század liberalizmusa iránt,¹⁷ egyidejűleg pedig jól körülhatárolható elképzelései vannak a társadalom jövőjéről. A neokonzervatívok nem pusztán hazafiasak, hanem nyíltan nacionalisták; alig titkoltan elitista beállítottságúak.¹⁸

Fontos megjegyezni, hogy magukénak vallják Arisztotelész¹⁹ és Platón elitista szemléletét. A neokonok átvették Strauss kóros félelmét a tömegektől, Platón mindennél rosszabb zsarnok-uralmában a tömegek, a többség uralmát fedezték fel.²⁰ Kristol szerint az amerikai társadalom folyamatosan szétesik, erkölcsi lazulnak.²¹ A folyamat az 1960-as évek „ellenkultúrájával” (szexuális forradalom,²² promiszkuitás, feminizmus, túlzott szabadság, hippie-élet, kábítószerelés, posztmateriális javak, hosszú hajú férfiak, multikulturalizmus²³ stb.) vette kezdetét.²⁴ Kristol számára a „hagyományos konzervatív” gondolkodás túl szekuláris és túl ’tényszerű’, túlságosan jelen-orientált. A neokonok vallásosak, és legyen az protestáns, vagy zsidó, mindenképpen mélyen istenfélő emberekről van szó.

Szorosan kapcsolódva a már eddig leírtakhoz, nem lehet eléggé hangsúlyozni a neokonzervatívok rendíthetetlen hitét a liberális demokrácia felsőbbrendűségében. Nagy hatást tett gondolkodásukra Reinhold Niebuhr munkássága, kiemelten a „Moral Man and Immoral Society” (1932) és a „The Children of Light and the Children of Darkness” (1945) című könyve. Niebuhr szerint, mivel a csoportos emberi viselkedés zsarnoksághoz vezet, az érvek és a ráció helyett csak is a morális és alkotmányos (tradíció, szokás stb.) korlátok képesek a szükséges határok közé szorítani a politikai dinamizmusokat.²⁵

A neokonok abban különböznek még a konzervatívoktól, hogy míg az utóbbiak a hagyományokra és a történelemre támaszkodva haladnak a koral, addig az előbbiek vissza akarják forgatni az idő kerekét: tevőlegesen, agresszíven elleneznek minden társadalmi progressziót.²⁶ Francis Fukuyama, az egyik legismertebb (és legújabb) neokon nem véletlenül nevezi a hatvanas és a kilencvenes évek közötti időszakot a „Nagy Szétbomlás” korszakának. Fukuyama a könyv elején köszönetet mond Clare Wolfowitznak²⁷ és már a bevezetőben rátér az egyik fő mondanivalóra:

„Bár a... konzervatívokat gyakran támadják amiatt, hogy az erkölcsi hanyatlás a vesszőparipájuk, alapvetően igazuk van: ha úgy érezzük, hogy a társadalmi rend felbomlik körülöttünk, az nem holmi nosztalgiából, rossz emlékezésből vagy épp abból fakad, hogy vajmi keveset tudunk a régebbi korok álszentségéről. A hanyatlás könnyen tetten érhető a bűnözésre, az apátlan gyerekekre, az oktatás csökkenő színvonalára, a megtört bizalomra és más hasonló tényezőkre vonatkozó statisztikai adatokból. Az orvosi felfedezések – főleg a fogamzásgátló tablettáé -, illetve az emberi élet meghosszabbítása csökkentették a szaporodás és a család szerepét az emberek életében. És az intenzív individualizmus kultúrája,

amely a gazdaságban és a laboratóriumban gyors eredményekhez és növekedéshez vezetett, áttért a társadalmi normák birodalmába is, ahol kikezdte a tekintély gyakorlatilag valamennyi formáját, és meggyengítette a családokat, a szomszédsági közösségeket és a nemzeteket összetartó kötelekeket.”²⁸

A neokonok Irving Kristollal az élen „rájöttek” a megoldásra: a demokrácia eszményét és intézményrendszerét kell felhasználni a liberalizmus legyőzésére. Az embereket kell saját szabadságuk ellen fordítani. Meg kell győzni őket, hogy a szabadság erkölcstelenséghez vezet, hogy a liberalizmus felelős a szegénységért, a bűnözésért, a kábítószerért, a homoszexualitásért, a családok felbomlásáért és a Szovjetunió előretöréséért is.²⁹

A neokonok és Leo Strauss

Nem először fordul elő egy amerikai elnöknél, hogy tanácsadói körét egyetemi körökből rekrutálja. John F. Kennedy a balközépről, nevezetesen a Harvard Egyetemről gyűjtötte maga köré a „legnagyobbakat és legokosabbakat.”³⁰ George W. Bush körül két befolyásos csoport található, akiket John Ashcroft főügyész és Paul Wolfowitz védelmi államtitkár-helyettes nevével lehetne jelképezni. Ashcroft és köre egy keménykalapos keresztény-vallásos irányvonalat képviselnek, akik sok mindenben eltérően gondolkodnak a neokonzervatívoktól, de hic et nunc külpolitikailag egymásra találtak.

Az amerikai Konzervatív Párt főleg üzletemberekből és egyéb nem-értelmiségiekből áll. A neokonzervatív mozgalom talán az első intellektuális áramlat a pártban a XIX. század óta, politikai filozófiájuk sokat merít Leo Strauss gondolataiból. Természetesen nem Strauss tiszta adaptációjáról van szó, de a fordítások és eltorzítások ellenére számos gondolat, alapérték és szemléletmód kísértetiesen hasonló. A jelenlegi adminisztráció több tagja, köztük Paul Wolfowitz (Deputy Secretary of Defense) vagy Abram Shulsky (Pentagon's Office of Special Plans) is Straussnál tanult, és a professzor körül kialakult baráti körhöz tartozóak.

Ilyen légkörben jelent meg egyre több, a neokonzervatívok és Strauss kapcsolatával foglalkozó tanulmány az amerikai sajtóban és a tudományos életben. A tanulmányok többsége kiemeli Strauss azon nézetét, miszerint a társadalmi és történelmi tudást csak kevesek birtokolhatják, és el kell zárni mindazoktól, akikben nincs elég erő az igazság megismeréséhez és elviseléséhez.

Leo Strauss a Weimari Köztársaság bukásának élményével menekült Amerikába a nácik elől. A fiatal Német Köztársaság bukásában a liberalizmus bukását látta, így vált a felvilágosodás utáni liberalizmus ellenségévé. Demokrata volt ellenben – legalábbis – abban az

értelemben, hogy felismerve a tömegek erejét, – velük kiegyezve, őket okosan befolyásolva – nem látott jobb politikai berendezkedést, mint amit Amerikában tapasztalt. Féltette viszont Amerikát a hatvanas-hetvenes években megerősödő liberalizmustól, a náciizmus ellenszerét nem a liberális demokrácia erősítésében, hanem az ókori arisztokratikus tanok felújításában látta.³¹ Strauss nem volt ellensége a demokráciának és főleg nem az Egyesült Államoknak. A legerősebb megvédése érdekében (akinek, mint Thraszümakhosztól tudjuk, mindig igaza van) elutasotta a weberi értékrelativizmust, ami Strauss ma él ő egyik legismertebb tanítványának, Allan Bloom munkásságában már mint a kulturális relativizmus elutasítása jelenik meg. „Az amerikai demokrácia morális felsőbbrendűségébe vetett hit a mai napig nyomon követhető a neokonzervatívok írásaiban.”³²

Strauss szerint a filozófia veszélyes, mert megkérdőjelezi a társadalom azon hagyományait, amelyeken a társadalmi és morális rend nyugszik. Ezért ezt a tudást csak egy szűk elit birtokolhatja. Strauss szerint a modern amerikai társadalomban elterjedt relativizmus erkölcsi válságot³³ okoz, amely megakadályozhatja abban Amerikát, hogy felismerje valódi ellenségeit.

A filozófus az ókori görögöknél keresett megoldást a modernség válságára, és ehhez Platón *arisztokratikus és kirekesztő államát* vette alapul. Szükség van hazugságra ahhoz, hogy el lehessen rejteni az emberek elől a politika valós világát, melyet csak kevesek ismerhetnek. Strauss hitt a hazugságok eredményességében és hasznosságában.³⁴ A kevesek azzal a tudással emelkednek ki társaik közül, amely a tömegek előtt el van rejtve. A látszólagosan elrejtett igazság pedig az, hogy a jó alkalmakat ki kell használni, hogy nincs isten, aki bárkit megbüntetne vétkeiért, hogy Machiavellinek igaza volt, amikor az emberek közötti természetes hierarchiáról írt, hogy az uralkodó csoportoknak korlátozniuk kell az átlagos ember információit, és ki kell zsákmányolni őket. Strauss munkáját egyes közírók sivár anti-utópiának tartják, ami szinte mindennel ellentétes, amiben az amerikaiak hinni szeretnének; ellentétes a modern demokratikus társadalom elveivel is.³⁵

Elitizmusa, moralizálása és a kegyes hazugságok szükségessége, amivel a valóságot elrejtik a tömegek előtt mind-mind olyan elemei filozófiájának, amik valamilyen formában, közvetlenül vagy közvetetten átkerültek a neokonzervatívok gondolataiba. A kérdést, ami arról szól, hogy mennyiben és hogyan hatott Strauss a Busht körülvevő neokonzervatívokra, nagyon nehéz megválaszolni. Mindenesetre széles azoknak a táborának, akik a jelenlegi amerikai külpolitikát Strauss filozófiájának közvetlen megvalósulásaként fogják fel. Egyes vélemények szerint a straussi Platón-interpretáció szerint a szerző *Állam* című művében Thraszümakhosz

alábbi nézeteivel azonosult: „Én azt állítom, hogy az igazságos dolog az, ami az erősebb érdekét szolgálja.”³⁶

Átvéve Platón elitista elveit Strauss azt sugallta diákjainak, hogy ők a természet törvényeinél fogva uralkodó elit, egyben ők a tömegek részéről üldözöttek kis csoportja. A világot uraló filozófusok felsőbbrendűsége bevallottan nem morális, hanem intellektuális jellegű. Strauss követői pedig a bölcsek („the wise”), akik félelem nélkül képesek farkasszemet nézni a gonosszal; sem isteni, sem erkölcsi felsőbbiséget nem ismernek. Felsőbbrendű élvezeteknek szentelve magukat a beavatottak csak egymással érintkeznek. A bölcsek a nép butasága és naivitása segítségével uralják intellektuálisan a világot.³⁷ Egyedül ők azok, akik már jártak a barlangon kívül, de oda visszatérve ismereteiket csak egymással osztják meg, manipulálva a barlang többi lakóját. Közéjük tartozhat mindenki, aki képes ezoterikus írásaikat megérteni, amire azért van szükség, hogy ne „izgassák fel” a többi barlanglakót, illetve, hogy megvédjék magukat a tömeg haragjától.

Neokon személyiségek és intézményeik

A neokon mozgalom első jelentősebb kiadványa³⁸ a *The Public Interest* (1965), illetve a *Commentary* volt. Fő kritikájuk a demokrata kormányzat elhibázott gazdaság- és szociálpolitikai intézkedései ellen irányult, és csak idővel váltottak át a külpolitikára. Mára érdeklődésük középpontjában a sikeres amerikai külpolitika, ezen belül is a Közel-Kelet és a világ erőszakos demokratizálása került. Az alapítók között olyan személyiségeket kell megnevezni, mint Irving Kristol, Norman Podhoretz, Nathan Glatzer, Daniel Bell és James Q. Wilson.³⁹ A neokonok a hatvanas-hetvenes években kezdtek el mozgolódni a konzervatív oldalon, és első jelentős sikereiket a Reagan-adminisztráció éveiben (1981-1989) érték el. A néhai demokratákból és trockistákból rekrutálódott csoport évtizedekkel korábban még álmodni sem mert volna komolyabb politikai befolyásról, de 1981-ben Jeanne Kirkpatrickot, a Georgetown egyetem professzorát már az USA ENSZ-nagykövetévé nevezték ki. A demokrata kormányzat által hozott intézkedésekre zúdított masszív kritikájuk megnyitotta számukra a kaput a konzervatív alapítványok és a washingtoni kormányzati körök elött.

Amerikában hét nagy konzervatív agytröszt működik, ebből négy a neokonzervatívok intellektuális intézete: az American Enterprise Institute for Public Policy Research, a Project for the New American Century (PNAC), a Center for Security Policy és a Hudson Institute.⁴⁰ Ezek az intézetek többnyire átfedik egymást mind mondanivalójukban és céljaikban, mind

szakértőgárdájukban. Soraikban megtaláljuk a legkiemelkedőbb neokon személyiségeket: Lawrence F. Kaplan (Hudson), Francis Fukuyama (Hudson), Dick Cheney, Donald Rumsfeld (Center for Security Policy), Irving Kristol, Gerald R. Ford, Jeanne J. Kirkpatrick, Michael A. Leeden, Joshua Muravchik, Michael Novak, Thomas Donnelly (American Enterprise Institute), William Kristol, Robert Kagan, Randy Scheunemann (PNAC). Mind a négy intézet büszkélkedhet azzal, hogy tagjai között tudhatja a Reagan - és a második Bush-adminisztráció számos prominens képviselőjét.

Az American Enterprise Institute még 1943-ban, Washingtonban, a Hudson Institute 1961-ben jött létre. A Center for Security Policy intézetet 1988-ban azzal a céllal hozták létre, hogy információkat nyújtson, vitákat kezd menyezzon, és anyagokat készítsen az amerikai nemzeti érdekek támogatásához. Donald Rumsfeld maga is az intézet egyik kitüntetettje (Center's Keeper of the Flame Award).⁴¹ Mind közül a legnevesebb és legbefolyásosabb a Project for the New American Century (PNAC) intézet; igazgatója Gary Schmitt, elnöke William Kristol. A PNAC 1997-ben jött létre és azóta a legradikálisabb neokonokat tömöríti.⁴²

Multilateralizmus vs. internacionalizmus a neokonzervatív gondolkodásban

A neokonok szerint a multilateralizmusnak két változata van, egy európai és egy amerikai. Az európai „elvi multilateralizmusnak” nevezik. E felfogás szerint például a ENSZ Biztonsági Tanácsának hozzájárulása egy adott ügyben a nemzetközi rend sine qua non -ja, ami a végső döntést jelenti. Kofi Annan és Jacques Chirac egy BT-határozat esetleges figyelmen kívül hagyását automatikusan a hobbesi világba való visszasüllyedésnek minősítheti.

Ezzel szemben az amerikai „együttműködő multilateralizmus” nem ennyire merev. A neokonok által megálmodott Amerika törekszik a más országokkal való együttműködésre, minden ügyben keresi a nemzetközi együttműködés lehetőségét, de ez a fajta multilateralizmus pragmatikus jellegű: a Biztonsági Tanács döntése semmiképp sem végleges jellegű, Amerika néhány fontos szövetséges megnyerésével is megelégszik.⁴³ Ez az amerikai változat a neokonok szerint az unilateralizmusnak és a multilateralizmusnak egy ideális keveréke, mely szerint Amerika keresi az együttműködést másokkal, de azok elutasító magatartása esetén elég erős ahhoz, hogy egyedül cselekedjen.

Már az „együttműködő multilateralizmus” jellemzéséből is kitűnik, hogy a neokonok nem tartják magukat izolacionistáknak. Külpolitikájuk egy sajátosan amerikai internacionalizmus,⁴⁴ mely röviden így összegezhető:

„...egy sajátosan amerikai internacionalizmus, melyet illúziók nélküli idealizmus és önteltség nélküli magabiztosság jellemez. Realizmus, az amerikai ideálok szolgálatában.”⁴⁵

Az eddigiekből világosan kiderült, hogy milyen külpolitikai irányzatoktól különböztetik meg magukat a neokonzervatívok: a clintoni „naiv és utópikus” multilateralizmustól, a nagyhatalmak erőegyensúlyán alapuló realizmustól, amit az öreg Bush is képviselt, illetve egyes neo-izolacionista törekvésektől. Az ifjabb Bush azt a fajta külpolitikát folytatja, amit Rooseveltt követett Wilsonnal, Reagan pedig Jimmy Carterrel szemben.⁴⁶

A neokonzervatívok Irak-politikája

A neokonok Irakkal kapcsolatos állásfoglalásait kronológiailag négy csoportra oszthatjuk: 1. a hidegháború idején elhangzott vélemények; 2. a kilencvenes évek neokon megnyilvánulásai; 3. a 2001. szeptember 11. utáni cikkek, tanulmányok; 4. kisebb hangsúllyal az iraki háborút követő írások.

A második Öböl-háborút megelőzően USA és Irak kapcsolata az ellenséges és a pragmatikus viszony között változott. Washington szemében Irak elsősorban egy Szovjetunió-barát, Izrael-ellenes arab rezsim volt, amellyel a nagyhatalom viszonya az irak-iráni háború idején már-már kordialissá vált. A kuvaiti háború végén a neokonok nem értettek egyet az idősebb Bush és Colin Powell döntésével, miszerint nem szabad megdönteni Szaddam Huszein hatalmát. Érvük itt is tipikusan „morális”: ki kellett volna állni azok mellett, akiket az amerikai kormányzat a diktátor elleni lázadásra bátorított, és akik lázadásának véres leverését az amerikaiak tétlenül nézték végig.

A neokonok nem értettek egyet az amerikai külpolitikát uraló realistákkal, akik Hans Morgenthau nyomán száműzték a moralizálást a külpolitikából. Elutasították az öreg Bush óvatos politikáját, amelyben a korlátozott hadműveletek és a diplomáciai tárgyalások kombinációja mellett döntött. Az 1992-es elnökválasztási kampány során számos neokon, például Joshua Muravchik is Bill Clintont támogatta. Csalódva az id. George Bush puhakezű Irak-politikájában, hittek a demokrata jelöltnek, aki keménykezű, határozott fellépést ígért Irakkal szemben.⁴⁷ Gyorsan kiábrándultak azonban Clinton politikájából, amit szitette az a tény is, hogy nem kaptak pozíciókat az új adminisztrációban. 1993-ban megindultak a neokon „támadások” az új politika ellen.⁴⁸

A neokonok a kilencvenes évek folyamán végig határozott elképzeléssel rendelkeztek Irak sorsát illetően.⁴⁹ Szinte a részletekig kidolgozott tervük volt Irak lerohanásáról és újjáépítéséről, demokratizálásáról. Csak a megfelelő nemzetközi helyzetre vártak, hogy a mindenkori kormánnyal elfogadtassák terveiket. Kezdtől fogva nem értettek egyet a ENSZ BT 688-as és 687-es határozatával,⁵⁰ szerintük végig kellett volna vinni az 1991-es háborút, és eltávolítani Huszeint. Nem elégedtek meg az 1991-es északi és az 1992-es déli repüléstilalmi zóna felállításával sem. Az 1995-ös „Olajat Élelmiszerért” ENSZ-programot⁵¹ a nemzetközi közösség meghátrálásának tekintették, és élesen kritizálták az 1996-2001⁵² közötti huzavonát a fegyverzetellenőrkörről az ENSZ határozottabb Irak elleni fellépést sürgetve. Szerintük az iraki nép szenvedése nem a nemzetközi szankciók, hanem Szaddam Huszein politikájának a következménye volt.⁵³

A neokonok éveken át bírálták a Clinton-adminisztrációt határozatlan és békekereső politikája miatt.⁵⁴ Szerintük az elszigetelés enyhüléshez, az enyhülés megbékéléshez vezet, ami a diktátor embertelen rendszerével elfogadhatatlan.⁵⁵ 1998. január 26-án 18 nagynevű neokon nyílt levelet intézett Clinton elnökhöz,⁵⁶ amelyben határozottabb Irak-politika folytatására kérték az elnököt. Egy olyan külpolitika, amelyet az ellenfél Amerika gyengeségeként értelmezhet, szerintük veszélyezteti az ország biztonságát. Amerika nem elégedhet meg Irak bombázásával, hanem el kell távolítani Huszeint és embereit a hatalomból, azaz be kell fejezni az 1991-ben elkezdett Irak elleni háborút.⁵⁷

A neokon szerzők párhuzamot vonnak Hitler 1936-os Rajna-vidéki remilitarizálása és Huszein politikája között. Ugyancsak párhuzamot vontak Chamberlain engedékenysége és a Clinton-kormányzat puhakezűsége között. A neokonok szerint, ahogy megelőzhető lett volna a második világháború a gyenge Hitler korai eltávolításával, úgy később megelőzhető lett volna számos tragédia, ha az Egyesült Államok 1991-ben megdönti Szaddám Huszein rendszerét.⁵⁸

Ilyen körülmények között 1998-ban Paul Wolfowitz azt javasolta a Clinton-kormányzatnak, hogy egy olyan övezetet kellene létrehozni Dél-Irakban, ahol ki tud alakulni egy ütőképes ellenzék, ahol meg tud erősödni egy átmeneti kormány. Huszein eltávolítására a helyzet még jobb, mint 1991-ben volt, mert Irak azóta meggyengült, Amerika pedig relatíve még erősebb lett.⁵⁹ Wolfowitz javaslatait nagy lelkesedéssel fogadták a neokonzervatív körökben és sürgették a Kongresszust, hogy ha már Clinton elnök tehetetlen, akkor legalább a két ház álljon ki jobban az amerikai nemzeti érdekek mellett.⁶⁰

Közvetlenül a 2001 szeptemberi terrortámadások után Afganisztán mellett felmerült Irak megtámadásának lehetősége is. A neokonok számára eljött a megfelelő nemzetközi hangulat

tervük véghezvitelére. Paul Wolfowitz nem győzte hangsúlyozni, hogy ki kell használni a megfelelő lehetőséget, de rövidtávon Colin Powell politikája érvényesült, aki szerint Irak inadekvát megtámadása felbomlasztaná az Amerika számára oly fontos terrorizmus -ellenes koalíciót.⁶¹ Természetesen a neokonok többsége megőrizte aktivitását Irakkal szemben: közvetlenül a terrortámadások után, még szeptemberben egy Irak elleni háborút sürgettek. Szerintük mind bin Laden, mind Szaddám Huszein az USA közel -keleti pozícióit akarja meggyengíteni s „kiűzni” Amerikát a térségből. A neokonok szerint Huszein állt az 1993-as Bush-merénylet és az első, WTC elleni támadás hátterében, ami ugyancsak bizonyítja Irak permanens háborúját Amerika ellen.⁶² Erre a kihívásra egy világméretű terrorizmusellenes háborúval kell válaszolni (aminek magába kell foglalnia Huszein erőszakos eltávolítását is).⁶³ A neokonok tagadják a terrorizmus szociológiai okait, és benne a Jó és a Rossz harcát vélik felfedezni.⁶⁴

Akár Irakkal, Iránnal vagy Szíriával kapcsolatban merülne fel, hogy közük volt a szeptember 11-i támadásokhoz, Bushnak meg kellene tennie a szükséges katonai lépéseket.⁶⁵ Néhány cikkben egyenesen a véres és emberáldozatokat követelő háború apologetikáját olvashatjuk, amely szerint a háborúra felkészült nemzet kész követni vezetőit.⁶⁶ Ebbe a logikába illeszkedik a neokonok azon erőfeszítése is, amely szerint közvetlen kapcsolat állt fenn Irak és az al-Kaida között. Mind Donald Rumsfeld,⁶⁷ mind George Tenet, a CIA főnöke nyilatkoztak e kapcsolatot illetően, az utóbbi a következőképp:

„Irak jelentős szerepet vállalt al-Kaida tagok kiképzésében, melynek során mérges gázokkal és hagyományos bombákkal kapcsolatos ismereteket adott át a kiképzésben résztvevőknek.”⁶⁸

Míg Bush beszédeivel egyre inkább elkötelezte magát az Irak elleni feltétlen – azaz az esetleges fegyverzetellenőrök által tett jelentéstől függetlenül kívánatos – háború mellett, addig a neokonok Richard Armitage-t és Colin Powell-t kritizálták,⁶⁹ amiért nem hirdették a Szaddám Huszein elleni háború szükségességét, mint például Dick Cheney alelnök. Az alelnök Irak megtámadása és leszerelése kapcsán a következőket mondta:

„Az új évszázad kezdetén a történelem ismét segítségül hívta az Egyesült Államokat, hogy a szabadság védelmében használja elsöprő erejét. Elfogadtuk ezt a ránk rótt kötelességet ...”⁷⁰

Ahogy az Irak elleni „kampány” a végéhez – 2003. március 20-án: Bush bejelenti a háború kezdetét – közeledett, úgy vált egyre szorosabbá a kapcsolat Irak és a terrorizmus elleni

világméretű háború között a neokonzervatívok fejében. Egyes neokonok szerint Amerikának rettegsben kell tartania ellenségeit, mert csak a félelem révén őrizheti meg tekintélyét. Ezért a terrorizmus elleni globális háború eleve kudarcra van ítélve, ha nem támadják meg Irakot, és nem távolítják el erővel az iraki diktátort.⁷¹ A neokonok Irakhoz való viszonyát végig a megelőzés bűvös érve hatotta át, amit Condoleezza Rice így fogalmazott meg:

„A történelem során számos olyan eseménnyel találkozhattunk, melyeknél a szerepvállalástól való tartózkodás súlyos következményeket eredményezett a világ számára. Visszatekintve látható, hogy hány olyan diktátor volt, akik globális veszélyt jelentve emberek százazreit, sőt millióit ölték meg, és akiket meg kellett volna állítanunk..”⁷²

A nemzetbiztonsági tanácsadó azt is megmondta, miért pont akkor érkezett el a „megelőzés” ideje:

„... Napjainkban nemcsak a nagy veszély, hanem a nagy lehetőségek korszakát is éljük...amely sokban hasonlít az 1945-1947 közötti időszakhoz, amikor az Egyesült Államok számos – köztük Japán és Németország - szabad demokratikus állam létrejöttéhez járult hozzá a szabadságot erősítő hatalmi erőegyensúly érdekében.”⁷³

Bush ugyan elhatározza, hogy az ENSZ-hez fordul, de multilateralizmusa nyíltan „american style”: ha nem születik kedvező döntés Amerika Irak-terveivel kapcsolatban, akkor Amerika egyedül is támadni fog. Még jóval a BT november 22-i 1441-es határozata előtt – ami ráadásul semmiféle felhatalmazást nem ad Amerikának egy esetleges Irak elleni támadásra – Bush Cincinnattiban tartott beszédében olyan világosan fogalmaz, hogy lényegében hadat üzen Iraknak.⁷⁴ 2001. szeptember 11-re hivatkozva kifejti, hogy mind Iraknak, mind az al-Kaida-nak ugyanaz az ellensége: az Egyesült Államok. Irak különlegesen veszélyes ország, és jelenleg a legnagyobb veszélyt jelenti a világra. Az elnök elméletileg lát még ugyan lehetőséget a konfliktus békés rendezésére, de a beszéd világosan mutatja a kormányzat ’túl alacsony’ t ürésí küszöbét: Bushnak esze ágában sincs a konfliktust békésen rendezni. Három nappal a Szenátus felhatalmazza az elnököt, hogy háborút indítson Irak ellen.⁷⁵ Az 1441-es BT határozat elfogadása után már Colin Powell szavai is fenyegetőbbek:

„...Az USA politikája ettől kezdve a zéró tolerancia politikája... Nem akarunk Irakkal háborúzni, hanem le akarjuk békés eszközökkel fegyverezni. De a háborútól sem riadunk vissza, ha ez az egyetlen módja annak, hogy megfosszuk Irakot tömegpusztító fegyvereitől. A Biztonsági Tanács Szaddamot és rezsimét

az igazság pillanatával szembesíti. Ha folytatják a hazudozást, viselniük kell a következményeket is.”⁷⁶

A 2003. március 20-án megkezdődött műveletek után sem változott sokat a neokon külpolitika. Irak leszerelése, illetve az ország és a térség demokratizálása ürügyén⁷⁷ megvalósulni látják eddigi elképzelésüket, a mindenkinél erősebb és az ENSZ felhatalmazása nélkül is harcolni kész katonai gépezet beáramlását a Föld egyik stratégiai térségébe. A neokonok gyorsan felismerték, hogy Irak esetében nem a katonai megszállás, hanem az ország stabilizálása a nehéz. A siker tétje óriási a neokonok számára, maga a neokonzervatív külpolitika és világkép bukik egy esetleges iraki kudarccal:

„A tét a jelenlegi amerikai külpolitika és ezzel együtt Amerika vezető szerepének megőrzése, valamint az Egyesült Államok biztonságának fenntartása.”⁷⁸

A siker érdekében sürgetik az ENSZ, a NATO, a Világbank és az IMF részvételét is az újjáépítésben.⁷⁹ Szerintük még jóval több katonára és pénzre lenne szükség a sikeres konszolidációhoz,⁸⁰ a nap mint nap ismétlődő rajtaütések sikeres elhárításához.⁸¹ A neokon külpolitikát nem zavarja az a tény, hogy sem a háború megindítása előtt, sem utána nem találtak egyetlen egy olyan bizonyítékot sem, ami esetleg legitimálta volna a katonai fellépést. A mainstream európai kritikát „paranoid, összeesküvés-elméletre alapozott Amerika-ellenességgel” és a világ „neokonzervatív-zsidó elrablásának” képzetére épült gondolkodás jellemzésével utasítják vissza. Napjaink neokon szemléletéből hiányzik a konstruktív kritikai gondolkodás, amit mi sem bizonyít jobban, mint az olyan cikkek, amelyekben az iraki problémák (tömegpusztító – vegyi – biológiai fegyverek hiánya, rajtaütések, öngyilkos merényletek, robbantások, társadalmi-etnikai feszültségek stb.) megoldására csak egy dolgot javasolnak: „*Be patient, keep looking*”.⁸²

Pax Americana

A neokon külpolitikai ideológiát összefoglalóan Pax Americana -nak is nevezik. A PNAC 2000-ben tette közzé „Rebuilding America’s Defense” című kilencven oldalas tanulmányát,⁸³ míg a Hudson Institute 2001-ben publikálta a „Preserving Pax Americana” című írását.⁸⁴ E dokumentumok és a neokonok publicisztikája alapján a Pax Americana eszméje a következőképp foglalható össze.

A Szovjetunió bukásának következményei óriásiak, napjainkban az úgynevezett „unipolar moment”-nek lehetünk tanúi. Az Egyesült Államok katonailag, politikailag, gazdaságilag, kulturálisan és ideológiailag messze kimagaslik a többi nemzet közül az emberiség történetében egyedülálló módon.

Amerikának geopolitikailag vezető szerepet kell játszania a Föld minden, stratégiaileg fontos régiójában és meg kell akadályoznia minden más országot abban, hogy az Egyesült Államok hatalmához hasonló hatalmat hozzon létre. A megváltozott helyzetben többé nem Európára kell koncentrálni, hanem Ázsiára. Az öreg kontinens többé nem feltétlen szövetségese Amerikának, hanem sok esetben versenytársa, kritikusa, id őnként törekvéseinek akadálya.

Amerikának meg kell védenie magát és állampolgárait az egész világon, és képesnek kell lennie több, egy időben vívott nagy háború sikeres megvívására. Emellett el kell látnia a világrendőri szerepet, amit a történelem szabott ki rá, és aminek teljesítéséért fele ősséggel tartozik. Kötelessége az emberi jogok és a liberális demokrácia eszméjének terjesztése a Földön: a végső cél a világdemokrácia. Ezen túl világméret ű háborút kell folytatni a globális terrorizmus és az olyan államok ellen, akik bújtatják, segítik a terroristákat.

Céljai elérése érdekében meg kell reformálni (a Clinton-éra alatt elhanyagolt és alulfinanszírozott) az amerikai fegyveres er őket, amelynek képessé kell válnia a legmodernebb technológiákat és fegyverek alkalmazására. Drasztikusan növelni kell az USA védelmi kiadásait, amit nem lehet kisebb átcsoportosításokkal elérni, csak a költségvetés teljes átalakításával.

A Pax Americana magától nem marad fenn, er őfeszítésekre és áldozatokra van szükség a fenntartására.⁸⁵

Következtetés

Egy évvel Irak megtámadása után sem csillapodik a neokonzervatívok lelkesedése: úgy látják széles kör ű társadalmi támogatottságot élvez ő, katonailag sikeres, fels őbbrend ű morális célokat követ ő és az Egyesült Államok gazdasági, politikai, kulturális és katonai erejéhez méltó háborút viselnek és viseltek a világot rettegésben tartó, veszedelmes diktátor és tömegpusztító fegyverei ellen.

A mára jócskán leolvadt tömegbázisukat több mint kétes eszközökkel biztosító neokonok üldözési mániát és fels őbbrend űségi tudatot „örökölték” szellemi atyjuktól, Leo

Strausztól. A platóni „bölcseket” az elmúlt években maguk is átültethették a gyakorlatba: kihasználva a riadt amerikai társadalom reakció-éhségét, hazudtak a „népnek”, nem a terrorizmus valódi okainak feltárásán kezdtek el dolgozni, hanem saját gazdasági és politikai érdekeiknek mindent alárendelve talán végzetesen téves és veszélyes pályára állították az USA külpolitikáját.

Nem hiszem, hogy Strauss egyetértene a jelenlegi amerikai külpolitikával, ő maga nem is foglalkozott külpolitikai kérdésekkel munkássága során. Strauss szerepe sajátos szemléletmódjának átadásában ragadható meg. Egy demokratikus társadalmat és egy demokratikus fejlődési tendenciát mutató nemzetközi közösséget csak olyan politikusok tudnak sikeresen és hitelesen vezetni, akik nemcsak külsőleg hirdetik demokratikus elkötelezettségüket, hanem nap mint nap bizonyosságot tesznek róla legmélyebb meggyőződésük és az emberbe vetett optimista hitük segítségével.

Jegyzetek

¹ A „neoconservative” kifejezést Michael Harrington használta először azokra, akik, mint Irving Kristol elhagyták a liberális táborát és átőrtoltak a konzervatív oldalra. Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative - Looking Back, Looking Ahead*, New York, Basic Books Publishers 1983, p. IX.

² Irving Kristol szavaival: „A neoconservative is a liberal who has been mugged by reality” Christopher DeMuth and William Kristol: *The Neoconservative Imagination*, Washington D.C. AEI Press, 1995, p. 176.

³ Mark Gerson: *Mugged by reality. The Counterculture and Ideology in the Sixties* In: Mark Gerson: *The Neoconservative Vision - From the Cold War to the Culture Wars*, New York, Madison Books 1997, pp. 73-135.

⁴ Mintegy tucatnyi elmélet próbálja magyarázni a neokonok hirtelen irányváltását liberálisból konzervatívvá. A hidegháború és a hatvanas évek társadalmi dinamikái minden bizonnyal meghatározó jelenségek voltak. A neokonok szerint ők megőrizték értékeiket, csak a környezetük változott. Van olyan nézet is, amely szerint politikájuk nem más, mint azoknak a privilégiumoknak a védelmezése, amihez hozzájutottak, miután „piszkos bevándorlók” gyermekeiként egyetemet végeztek, munkát találtak és pénzhez jutottak. Egy további nézet szerint a Holocaust olyan megrázó hatással volt rájuk, ami gyökeresen megváltoztatta gondolkodásukat. Az utóbbi elmélet Hannah Arendtre hivatkozik: az európai zsidókat az erős nemzetállamok védték, míg a fel-feltörő populista mozgalmak (pánszlávizmus, pángermanizmus) veszélyeztették. A zsidóság csak a konzervatív elitben bízhatott, amelynek érdekében állt a társadalmi status quo megőrzése és rettegnie kellett a népi mozgalmaktól. Az élitek válsága egyben a totalitarizmus és az antiszemitizmus győzelmét is jelentette az európai országokban. Peter Steinfels: *The Neoconservatives - The men who are changing America's politics*, New York, 1980, pp. 273-279.

⁵ Érdemes lenne foglalkozni Daniel Patrick Moynihan életével és munkásságával is. Az ő szerepe is óriási volt a neokonzervativizmus „felemelkedésében.” Peter Steinfels: *The Neoconservatives - The men who are changing America's politics*, New York 1980, pp. 108-161. és John Ehrman: *The Rise of Neoconservatism - Intellectuals and Foreign Affairs 1945-1994*, New Haven Yale University Press 1995, pp. 63-97.

⁶ „...this antology traces the intellectual evolution of one American from a belief, youthful socialism, through a long period of ever more skeptical and self-critical liberalism, to something that became known as 'neoconservatism'. Since I am generally thought to be the 'god-father' of the neoconservative 'movement'... I persume to think that the intellectual evolution that is evident in this book may be of interest to others.” Irving Kristol: *Neoconservativism - The Autobiography of an idea*, New York, The Free Press, p. IX.

⁷ „Irving Kristol is the standard-bearer of neoconservatism.” Peter Steinfels: *The Neoconservatives* i.m.: p. 81.

⁸ Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: pp. 75-77.

⁹ Forradalmi, utópisztikus, célja közvetlenül a boldogság, öröksége mind a faszizmus, mind a marxizmus.

¹⁰ Kevésbe ambiciózus célok, célja nem az individuum teljes megszüntetése, mérsékelt reformok, mértékletesség stb.

¹¹ A francia 1789-es és az orosz 1917-es 'lázadásokkal' szemben az amerikai 'forradalom' azért is volt sikeres, mert reális célokat tűzött ki maga elé, intellektuálisan végiggondolt reformokból állt és figyelembe vette az emberek, a tömeg tulajdonságait, képességeit is. Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative - Looking Back, Looking Ahead*, i.m.: pp. X-XI és pp. 84-91.

¹² Peter Steinfels: *The Neoconservatives*, i.m.: p., 58.

¹³ „The Republican party was no longer interested in destroying the welfare state, in the name of 'antistatism', but intended rather to reconstruct it along more economical and more humane lines. The emphasis on 'more humane' is another sign of neoconservative influence.” Irving Kristol: *Neoconservativism*, i.m.: p. 379.

¹⁴ Reflections on Love and Family In: Irving Kristol: *Neoconservativism*, pp. 54-57.

¹⁵ „Moral codes evolve from the moral experience of communities, and can claim authority over behavior only to the degree that individuals are reared to look respectfully, even reverentially, on the moral traditions of their forefathers. It is the funczion or religion to instill such respect and reverence.” Irving Kristol: *The Future of American Jewry*; Commentary, August 1991

¹⁶ „The three pillars of modern conservatism are religion, nationalism and economic growth. Of these, religion is easily the most important because it is the only power that, in the longer term, can shape people’s characters and regulate their motivation.” Irving Kristol: *Neoconservativism*, i.m.: p. 365.

¹⁷ Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: pp. XII.

¹⁸ Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: pp. XIV.

¹⁹ Karl R. Popper: *A nyitott társadalom és ellenségei*, Budapest, Balassi Kiadó, pp. 199-221.

²⁰ Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: pp.108. Platón arisztokrata családból származott, felmenői tagjai voltak Athénban a harmincak zsarnokságának. Platón egyértelműen állást foglalt kora osztályharcában, az oligarchák és a szegény nép harcában az előbbiek oldalán állt. Irtózott a tömegek erejétől, kora instabilitását és forradalmait a tömegek romló erkölcsének, egy rosszul szervezett (nem elég totális) társadalom következményeként látta.

²¹ Peter Steinfels: i.m. p. 55.

²² „Sex – like death – is an activity that is both animal and human. There are sentiments and human ideals involved in this animal activity. But when sex is public, the viewer does not see – cannot see – the sentiments and the ideals. He can only see the animal coupling. And that is why, when man and women make love, as we say, they prefer to be alone – because it is only when you are alone that you can make love, as distinct from merely copulating in an animal and casual way. And that, too, is why those who are voyeurs, if they are not irredeemably sick, also feel ashamed at what they are witnessing. When sex is a public spectacle, a human relationship has been debased into a mere animal connection.” Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: p. 47.

²³ „It is now becoming ever more common within the American educational system for increasing numbers of young blacks to learn that what we call ‘Western civilization’ was invented by black Egyptians and feloniously appropriated by the Greeks, or that black Africa was a peaceful, technologically advanced continent before the white Europeans devastated it. Such instruction can only inflame an already common belief among blacks that ‘white America’ and its government are deliberately fostering drug addiction and diabolically tolerating AIDS virus in the black community. Multiculturalism, as its most ardent proponents well understand, is a technique for ‘consciousness raising’ by deliberately stroking this kind of paranoia.” Irving Kristol: *Neoconservativism*, i.m.: p. 53.

²⁴ Irving Kristol: *Reflections of a Neoconservative*, i.m.: p. 13.

²⁵ John Ehrman: *The Rise of Neoconservativism - Intellectuals and Foreign Affairs 1945-1994*, New Haven, Yale University Press 1995, p. VIII.

²⁶ Shadia B. Drury: *Saving America - Leo Strauss and the neoconservatives*, [http:// evatt.org.au/publications/papers/112html](http://evatt.org.au/publications/papers/112html) 2003.12.04

²⁷ Clare Wolfowitz Ph.D antropológus a John Hopkins Egyetemen és felesége Paul Wolfowitznak.

²⁸ Francis Fukuyama: *A Nagy Szétbomlás-Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*, Budapest, Európa Kiadó 2000, p. 18.

²⁹ Shadia B. Drury: i.m.

³⁰ Alain Franchon and Daniel Vernet: *The Strategist and the Philosopher* www.Truthout.org/docs_03/042003H.shtml 2003.12.03

³¹ Shadia B. Drury: *Saving America-Leo Strauss and the neoconservatives*, [http:// evatt.org.au/publications/papers/112html](http://evatt.org.au/publications/papers/112html) 2003.12.04

³² Molnár Bálint: *A konzervatív idealizmus kudarca*, Élet és irodalom, 2003. szeptember 19.

³³ „A tanultak többsége, akik továbbra is azonosulna a Függetlenségi Nyilatkozat elveivel, nem a természetjog kifejeződéseként olvassák ezeket, hanem eszményt, sőt olykor ideológiát vagy mítoszt látnak bennük...Mindazonáltal a természetjog iránti szükséglet ma ugyanúgy megvan, mint évszázadokon át vagy akár egy évezreddel korábban.” Leo Strauss: *Természetjog és történelem*, Budapest, Pallas-Attraktor 1999, 9-10.o.

³⁴ Danny Postel: *Noble lies and perpetual war: Leo Strauss, the neo-cons, and Iraq - Interview with Shadia Drury leading scholarly critic of Strauss, professor of political theory* [www. Opendemocracy .net/debates/article-3-77-1542.jsp](http://www.OpenDemocracy.net/debates/article-3-77-1542.jsp) 2003.12.05

³⁵ William Pfaff: *The long reach of Leo Strauss*, International Herald Tribune 15.05.2003

³⁶ Platón *összes művei-II.* Budapest, Európa Kiadó 1984, p. 37.

³⁷ Danny Postel: *Noble lies and perpetual war: Leo Strauss, the neo-cons, and Iraq - Interview with Shadia Drury leading scholarly critic of Strauss, professor of political theory* www. Opendemocracy.net/debates/article-3-77-1542.jsp 2003.12.03

³⁸, Neo-Conservatism Archives, www. lewrockwell.com 2003.12.10

³⁹ Nyílt titok, hogy a neokonok jelentős része zsidó származású. De zsidó származásúak voltak fő kritikusaik is, mint Murray Rothbard és Paul Gottfried. Zsidó származású a realista Henry Kissinger, illetve Georges W. Bush és a neokonok egyik legnagyobb ellenfele, Soros György is.

⁴⁰ A másik háróma a a Heritage Found, a National Institute for Public Policy és a Cato Institute. Gömöri Endre: *Vagy mi, vagy a Gonosz*, Egyenlítő 2003/2, p. 37.

⁴¹ www. centerforsecurity.org/index.jsp?section=static&page=aboutus

⁴² www. newamericancentury.org/aboutpnac.htm E négy fő intézet mellett említést érdemel az Empower America intézet (igazgatók William Bennett és Jeane Kirkpatrick), az Americans for Victory Over Terrorism, és a The Federalist Society for Law and Public Policy Studies. A legjelentősebb neokon személyiségek (volt és jelenlegi kormányzati emberek, publicisták) a következők: Irving Kristol, William Kristol, Paul Wolfowitz, Elliott Abrams, Richard Armitage, John Bolton, Robert Bork, Midge Decter, Lynne Cheney, Douglas Feith, Frank Gaffney, Newt Gingrich, Gertrude Himmelfarb, Jeane Kirkpatrick, Lewis Libby, Michael Leeden, James Miller, Robert Kagan, Edwin Meese, Richard Perle, Norman Podhoretz, Paul Weyrich, James Woolsey, Charles Krauthammer, Zalmay Khalilzad. ⁴² Donald Rumsfeld és Dick Cheney kimaradtak a felsorolásból, őket inkább „life-long Republicans”-nak lehetne nevezni, akik minden áron támogatják az iraki háborút. A legjelentősebb neokon személyiségekről bővebben: www. eurolegal.org/useur/usneocon.htm 2004.02.10

⁴³ Ezzel összhangban, a BT esetleges kedvezőtlen döntésével kapcsolatban Colin Powell így nyilatkozott: (it does not mean) „we lose our option to do what we might think is appropriate to do.” Robert Kagan: *Multilateralism, American Style*, The Washington Post, September 13. 2002

⁴⁴ Lawrence F. Kaplan-William Kristol: *The War over Iraq - Saddam's Tyranny and America's Mission*, Encounter Books San Francisco, California 2003, pp. 5.

⁴⁵ William Kristol and Robert Kagan: *A Distintly American Internationalism*, Weekly Standard, November 29. 1999

⁴⁶ William Kristol-Robert Kagan: *Reject the Global Buddy System*, New York Times, October 25. 1999 A neokonok büszkén írják, hogy már rég nem volt az Egyesült Államoknak olyan elnöke, aki az ifjú Bushhoz hasonlóan sokszor hivatkozott volna az amerikai nemzeti érdekekre lásd.: Jeffrey Gedmin -Gary Schmitt: *Allies in Amerika's National Interest*, The New York Times, August 5. 2001.

⁴⁷ John Ehrman: *The Rise of Neoconservatism - Intellectuals and Foreign Affairs 1945-1994*, New Haven Yale University Press 1995, pp. 193-198.

⁴⁸ John Ehrman: i.m. pp. 202-203.

⁴⁹ Ezt támasztja alá Paul O'Neill volt pénzügyminiszter 'kitalálása' is, amelyben Busht „süketek között a vaknak” nevezi. www. sueddeutsche.de/sz/politik/red-artikal1548/ és www. spiegel.de/politik/ausland/0,1518,281466,00.html 2004.01.13

⁵⁰ A határozatok az iraki tömegpusztító fegyverek gyártásának leállításáról, a meglévők megsemmisítéséről és egy, az ENSZ által vezetett monitoring bizottság felállításáról szóltak

⁵¹ A 986-os BT határozat 1995. április 14-én született meg a súlyos iraki táplálkozási és egészségügyi helyzet miatt.

⁵² 1996. április 1.-én az irakiak megtagadták az ellenőroktől a fontosabb katonai objektumokba való belépést. 1997. október 29.-én szólították fel Amerikát, hogy hagyják el az UNSCOM-ot, 1998 december 16-tól kezdve nincs fegyverzetellenőr Irakban. 2001 december 17-én hozzák létre a United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission -t (UNMOVIC) amelyre Irak visszautasítóan reagál.

⁵³ John R. Bolton: *The U.N. Rewards Saddam*, The Weekly Standard, December 15. 1997

⁵⁴ Lawrence F. Kaplan - William Kristol: *The War over Iraq*pp. 50-62.

⁵⁵ Willaim Kristol - Robert Kagan: *A „Great Victory” for Iraq*, The Washington Post, February 26. 1998

⁵⁶ Richard L. Armitage, John Bolton, Francis Fukuyama, Robert Kagan, Zalmay Khalilzad, William Kristol, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz etc.: Letter to President Clinton on Iraq www. newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm 2003.12.08

⁵⁷ William Kristol-Robert Kagan: *Bombing Iraq Isn't Enough*, The new York Times, January 30. 1998

⁵⁸ Robert Kagan: *Saddam's Impending Victory*, The Weekly Standard, February 2. 1998

- ⁵⁹ Paul Wolfowitz: *Statement before the House National Security Committee* September 16. 1998 www.newamericancentury.org/iraqsep1898.htm 2003.12.08
- ⁶⁰ John R. Bolton: *Congress versus Iraq*, The Weekly Standard, January 19. 1998
- ⁶¹ Bob Woodward: *Bush háborúja*, Budapest Bookmark Kiadó 2002, 92-97.o.
- ⁶² Gary Schmitt: *Why Iraq*, The Weekly Standard, October 19. 2001
- ⁶³ Gary Scsmitt-Tom Donnelly: *A War with a Purpose- The goal of the attackers is to drive the U.S. from the Middle East*, The Weekly Standard, September 24. 2001
- ⁶⁴ Gary Schmitt: *State of Terror*, The Weekly Standard, November 20. 2000
- ⁶⁵ A War to Win-editorial, The Weekly Standard, September 24. 2001
- ⁶⁶ J. Botton: *A Nation Mobilized*, The Weekly Standard, September 24. 2001
- ⁶⁷ Gary Schmitt: *Iraq-al Qaeda Connection*, www.newamericancentury.org/iraq-080602.htm 2003.12.05
- ⁶⁸ William Kristol: *Iraq-al Qaeda Connection*, www.newamericancentury.org/iraq-121202.htm 2003.12.05
- ⁶⁹ The Axis of Appeasement-editorial, The Weekly Standard, August 26. 2002
- ⁷⁰ Dick Cheney on Iraq and the War on Terror – Excerpts from the vice president’s address to the Commonwealth Club, San Francisco August 7, 2002 The Weekly Standard, September 2. 2002
- ⁷¹ Reuel Marc Gerech: *A Necessary War – Unless Saddam Hussein is removed, the war on terror will fail*, The Weekly Standard, October 21. 2002
- ⁷² Lawrence F. Kaplan-William Kristol: *The War over Iraq-Saddam’s Tyranny and America’s Mission*, Encounter Books San Francisco, California 2003, p. 89.
- ⁷³ Lawrence F. Kaplan-William Kristol: i.m. p 113.
- ⁷⁴ President Bush’s speech in Cincinatti October 7 .2002 www.iraqcrisis.co.uk/resources.php?idtag=R3DA56AA78B728
- ⁷⁵ www.iraqcrisis.co.uk/resources.php?idtag=R3DA6F8CA6E7C4 2003.12.12
- ⁷⁶ Colin L. Powell: *Saddam’s moment of truth*, International Herald Tribune, November 11. 2002
- ⁷⁷ Statement on Post-War Iraq, March 19. 2003 www.newamericancentury.org/iraqstatement-031903.htm 2003.12.05
- ⁷⁸ Robert Kagan-William Kristol: *Do What It Takes in Iraq*, The Weekly Standard, September 1. 2003
- ⁷⁹ Second Statement on Post-War Iraq March 28. 2003 www.newamericancentury.org/iraqstatement-032803.htm 2003.12.05
- ⁸⁰ Robert Kagan-William Kristol: *Do What It Takes in Iraq*, The Weekly Standard, September 1. 2003
- ⁸¹ Tom Donnelly-Gary Schmitt: *The Right Fight Now: Counterinsurgency, No Caution, Is the Answer in Iraq*, Washington Post, October 26, 2003
- ⁸² Gary Schmitt: *Be Patient, Keep Looking*, Los Angeles Times, June 8. 2003
- ⁸³ www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefense.pdf
- ⁸⁴ Thomas Donnelly: *Preserving Pax Americana – Defense reform for the Unipolar Moment*, Outlook, January 2001, Vol. 3, Nr.1.
- ⁸⁵ Allan H. Meltzer: *Leadership and Progress* www.aei.org/news/newsID.16231/news_detail.asp 2003.12.11

Tóth Gergely:

Ronald D. Asmus: A NATO kapunyitása - Az új korszak és a szervezet átalakítása

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003. Fordította: Magyarics Tamás, a fordítást az eredetivel egybevetette: Martinusz Zoltán)

Az elmúlt másfél évtizedben a NATO folyamatos átalakuláson ment keresztül - a Varsói Szerződés felbomlásával megszűnt a szervezet létjogosultságát addig minden kétséget kizárólag megindokló ellenségkép, Kelet-Közép-Európa demokratizálódásával és új, nyugati irányultságú külpolitikájával pedig maga Oroszország is "távol került" - földrajzi értelemben - a szövetséget alkotó tagállamoktól.

Az, hogy "feladatát betöltve" a NATO nem jutott a korábbi katonai szövetségek sorsára, amelyek közös ellenségkép híján a veszély elmúltával gyorsan felbomlottak, elsősorban annak köszönhető, hogy a NATO képes volt új célokat tűzni maga elé, valamint, hogy létének addigi négy évtizede alatt tagjai számára jóval többé vált, mint a katonai szövetségek általában. Nem csak érdekek, de értékek védelmét is magára vállalta, így képes volt szerepet vállalni az új, létrejövő transzatlanti biztonsági térben is.

Mondhatnánk, hogy mindez már történelem, miért erre szót vesztegetni egy, a világpolitika aktuális eseményeivel foglalkozó folyóiratban. Több oka is van ennek: egyrészt, mert bár a NATO jelentős átalakuláson ment át az elmúlt időszakban, napjainkban is tovább változik - korántsem mondhatjuk tehát, hogy új feladatait a létezésének első időszakához hasonló biztonsággal találta volna meg. Másrészt pedig azért, mert jelenleg éppen egy - immár a második - bővítési folyamat célegyenesében van a szervezet. Ronald D. Asmus könyve, A NATO kapunyitása az ezt megelőző, (1999-es) történelmi bővítési folyamatot, és az ahhoz vezető lépéseket ismerteti.

Így, bár "mindössze" a közelmúlt történetével foglalkozik, valójában nagyon is aktuális témáról ír: az 1999-ben, többek között hazánk felvételével végződő folyamat hatásai, illetve az azt előidéző eszmék ma is élnek és működnek, hasonlóan az akkor szerepet játszó szövetségi és tagállami vezetőkhez. Annál is inkább így van ez, hiszen a szerző nem kívülállóként, pusztán tudományos érdeklődéssel közelít a témához, hanem valódi, első kézből származó élménybeszámolót olvashatunk a 90-es éveken átnyúló folyamatról.

Asmus 1997 és 2000 között az Egyesült Államok külügyminisztériumának vezető tisztségviselőjeként aktív szerepet vállalt a bővítési folyamat befejezésében - abban a folyamatában, amelynek többek között ő maga is elindítója volt, a Rand Corporation munkatársaként a Foreign Affairs című folyóiratban publikált tanulmányával. Közvetlen közelről ismeri tehát nemcsak eseményeket, hanem az azok mögött meghúzódó indítékokat, gondolkodásmódot is. Olvasmányos - ám a szakszerűséget is szem előtt tartó - stílusával közel hozza, és élvezetes olvasmányos is teszi könyvét, bepillantást nyújtva a döntések meghozatala előtti, színpadok mögötti eseményekbe is.

A könyv kronologikus sorrendben tárgyalja az eseményeket, gyakran hosszabban is elidőzve egy-egy eseménynél: ezek általában tükrözik a szerző véleményét azok fontosságáról. Néha ugyanakkor mintha csak azért válna valami fontossá, mert neki magának személyes élményei is fűződnek hozzá. A néhol szubjektív látásmód így talán a hangsúlyokat is megváltoztatja, ennek ellenére az események láncolata mindvégig logikusan, követhetően bontakozik ki.

Érdekes - bár valószínűleg szükségszerű - párhuzamot von a szerző az Egyesült Államok-Oroszország viszony, valamint a bővítési folyamat között. Az egész folyamatot sokkal tágabb kontextusba helyezi, ám sajnos megvan az a hátránya, hogy a tagjelölt országok tulajdonképpen csak mint (igaz, bizonyos fordulópontokon döntő momentummal bíró) epizodistaként jelennek meg a történetben, erősítve a "nagyok játékszere" érzést a magyar olvasóban. Ez a nézőpont mindenképpen hiánypótlóvá teszi ezt a művet a hazai könyvpiacra, úgy vélem, jó döntés volt a Zrínyi Kiadó részéről, hogy a biztonságpolitika iránt érdeklődők kezébe adott egy ilyen, az eseményeket nálunk talán kicsit szokatlan, ám valóságosan létező nézőpontból elemző könyvet.

Új megvilágításba helyeződik a folyamat az utolsó, "A politikai csata" címet viselő fejezet révén is, amely a washingtoni ratifikációs eljárásán keresztül az amerikai pártpolitika útvesztőibe enged betekintést. A "fegyelmesebb" pártrendszerekhez szokott európai olvasó számára izgalmas és szokatlan a szenátusban és kongresszusban folyó külpolitikai érdekegyeztetéssel való ismerkedés.

A fordítás pontos (egyetlen zavaró következtelenséget találtam, az amerikai republikánusokat a bevezetőben szerintem nem kellett volna "köz társaságpártinak" fordítani), és hűen visszaadja a szöveg nem porzosan érkező, hanem inkább könnyedén, de mégsem a pontosság rovására menően mesélő hangvételét. Jelentős a felvonultatott - főleg primer forrásokra épülő - jegyzetapparátus is, ez elsősorban akkor segítség, ha valaki mélyebben el akar merülni a korszak dokumentumainak tanulmányozásában.

Nagy hiányosságnak tartom viszont a tárgy- és névmutató teljes hiányát, már csak azért is, mert a mű majdnem egy évtized történetét tekinti át, ráadásul (hiszen egy nemzetközi szervezet áll a középpontban) az atlanti régió majd' minden országára kiterjedően. Ilyenkor az olvasó óhatatlanul is elveszíti néha a fonalat - ekkor segítene, ha a kronológián kívül más módon is felfűzhetőek lennének az események.

A nyomdai munka és a könyv megjelenése általában véve is igényes, elolvasásra csábító. Bátran ajánlom mindenkinek, akit érdekel a transzatlanti biztonságpolitika, illetve régióink félmúltjának története.